

MAGYAR

PROTESTANS EGYHÁZI ÉS ISKOLAI

FIGYELMEZŐ.

HATODIK ÉVFOLYAM.

V^{ik} és VI^{ik} füzet. 1875. Május és Junius.

I.

Krisztus és az ő helye a világ és az emberiség történetében, a bölesészet és vallás terén, a theologia s jelesen a hit- és erkölcsstan mezején s végre a személyes és társas élet minden körében.

„Wenn sie's am klügsten greifen an,
So geht doch Er ein andre Bahn!“

Apologetikai közlemény.

„Apologetikai közlemény!“ — Mielőtt magára a cimben foglalt tárgyra térnék, legyen szabad röviden az apologetika kifejezésről szólnom, annyival is inkább, mert egyfelől e szónak, illetőleg az általa jelzett tudománynak a különböző időkben különböző meghatározást adtak, másfelől azért, mert — úgy hiszem ezzel senkit sem fogok megsérteni, — az apologetika feladata, történelme, mai állása, s ennél fogva maga az egész tudomány nálunk igen gyenge lábbon állott örökké és áll ma is, sőt mondhatni szinte egészen ösmeretlen.

PROT. EGYH. ÉS ISK. FIGYELMEZŐ.

15

A theologus nemes hivatása, hogy a keresztyén igazság tárgyalására, előmozdítására, kezelésére közreműködjék. Minél magasabb fokra jutott az ő becslése szerint e drága gyöngy, annál kevésbé tűrheti el, hogy egy megtespedt büzhödt fuvaltat azt eltisztátalanítsa, egy tisztátalan kéz azt megérintse, egy vakmerő láb azt eltapodja. Mindaddig tehát, míg a Krisztus világossága még a sötétségben világít, azt nem csak terjeszteni kell, hanem azt a maga sajátos kitünőségében kezelni és magasztatni. A hitetlenség folytonos támadásai a nagyszerű Isten-épület ellen, elősegítik azon tudomány létezését, gyakorlását és virágzását, a mely ezen támadások legyőzését és visszautasítását az igazság felséges útmutatása szerint tűzte ki feladatául. Hisz ha az evangelium minden hívőjétől megköveteltetik, hogy mindig készen legyen megfelelni mindenkinek, ki számot kér azon remény felől, mely benne él, egész szelidséggel és jó lelkiismerettel; mennyivel inkább nehezül ezen kötelesség a keresztyén theologus vállaira! S ez annyival inkább, a mennyiben a hitetlenség fegyverei szilárdabban vannak „kovácsolva,“ élesebbre vannak fenve, mesterségesebben rendezve, ravaszabban forgatva és támadásra intézve. Annyival nagyobb mértékben, a mint az ellenség már több; nem tantételeket támad meg, hanem elveket; nem csak a keresztyénség változatos alakjait, hanem magát, az Ur Jézus Krisztust; nem csak Isten szellemi templomának oszlopait, hanem annak alapjait is, sőt végre szegletkövét.

De ha az Apologéták feladata magasztosnak, szükségesnek és dicsőségteljesnek nevezhető; az egyszersmind nehéz is. Hibás védelem többször többet ront, mint épít. Tehát minden olyan apologia, mely valami jelentőségre tart igényt, alapos apologétika eredménye kell hogy legyen, az az (hogy itt még az általános meghatározáshoz ragaszkodjunk) eredménye azon eljárás tudományának, a mely szerint védni kell. De itt van mindjárt a nagy nehézség! Nem mondunk sokat, ha azt állítjuk, hogy az apologetika, mint rendszer, vagy rendszeres tan, még sok kívánni valót hagy fenn. A „habent sua fata“ nem csak a könyvekről, hanem a tudományokról, s jelesen az apo-

logetikáról is áll. Alapterének határai majd szűkebbre vonatnak, majd szélesebben terjesztetnek ki, sőt még fogalmát illetőleg is sok vita folyt; azon módszer, mely szerint a maga elé kitűzött célt elérni akarta, korántsem volt mindenkinél szilárd határozott elvek gyümölcse. Például már az ötvenes évek végéig is voltak nagy számmal apologiák, s azok közt igen kitűnők (Chateaubriand, Stirn, Fleck, Bruck, Tholuck, Lechler, Sack, Drey stb.) de mily kevésbé vannak még ma is kifejtve az apologetikának, mint tudománynak sok kidolgozásai. Csak a legújabb e tárgy iratokat kell felnyitni, hogy az ember magát egy sereg különböző, sőt egészen ellenkező nézettel lássa körülfonva, az apologetika természetét, módszerét és annak a theologia többi ágaihoz való viszonyát illetőleg. — Hogy a különbségben összhangzat, s a zavarban rend jöjjön létre, ez a legfőbb kívánni való. Teljességgel be nem látható, hogy lehet valaha a keresztyénség szerencsés védeléséhez jutni, mindaddig, míg a résztvevők e nemes harcban meg nem tanulták, egymást az elvek fontos kérdésében megérteni.

Ha az apologetika mai állását vizsgáljuk, úgy találjuk, hogy külföldön e téren igen sok jó látott napvilágot; fájdalom! azonban, hogy hazánk e téren is egészen hátra maradt, holott itt szinte a legnagyobb szükség van reá. Schleiermacher, a prot. Theologia K a n t j a, mint őt Strauss nevezi egy helyen, volt az, ki e tudománynak is hatalmas lökést adott, s reá oly hatalmas befolyást gyakorolt, hogy utánna vagy inkább vele egy új korszak kezdődött az apologetika terén.

Még 200 évvel ezelőtt a keresztyénség védelése egész más jelleggel bírt, mint ma. Azok, kiket az egyház hitetlenek gyanánt tekintett, vagy nem támadták meg határozottan szándékosan a keresztyénség főtanát — elvét, vagy ha ezt tették is, azért annyiban mégis egyházi alapon állottak, hogy azt hívék, hogy véleményeiket ők is a bibliából, mint az isteni kijelentés csalhatatlan forrásából tudják bebizonyítani. Mindenekelőtt e forrás értelmezését, s nem annak te k i n t é l y ét illetőleg folyt a vita. De a múlt század második felében a dolog egy fordulatot, s más irányt vett. Egyes tantételek helyett a szent okmá-

nyokhoz nyultak, hogy azok valóságát, hitelreméltóságát és isteni eredetét megtámadják és megcáfolják. De még itt sem volt megállapodás. Nem csak a bibliában foglalt isteni kijelentés valósága, hanem annak lehetősége is nem sokára szóba hozatott. A philosophia a maga ítélőszéke elé idézte a kijelentés elméletét, mely a keresztyén hit alapjául szolgált. Az exegetikai vita történelmi lett, a történelmi philosophiai. Az eredmény ismeretes. A theologiai világ két pártra szakadt. A Supranaturalista védelmezte, a Rationalista tagadta az üdvtan természetfeletti isteni kijelentésének igaz voltát, mely jóslatok és csodák által van megbizonyítva. Nem tekintve Reinhard ismert állítását, hogy a két irány közül csak az egyik lehet igaz, álláspontjához való következetes ragaszkodás által, nem hiányzottak a számos törekvések, hogy egy közép út legyen választandó, s az eredmények voltak azon különféle alakok, melyekben a Supranaturalis Rationalismus mutatkozott. (V. ö. Hagenbach. Encykl. 8. kiad. —)

Az apologetikai feladat terjedelme és módszere ily viszonyok közepette, — egészen különböző értelemben fogattak fel. Az egyik azon különböző vallásalakzatok kritikáját tartja az apologetika terén szükségesnek, a melyek valósággal vagy látszólagosan kijelentésen alapulnak ¹⁾, a másik mellözi e kritikai részt, s megelégszik azzal, hogy a keresztyénség isteni voltát csupán történelmi úton mutassa ki. — (Stein és Planck.) — Az egyik egynehány, a mint látszik egész önkényüleg választott alapelvből indul ki, hogy kimutassa, hogy ezen alapelvek a keresztyénségben lehető legfőbb teljesülésre jutnak; a másik a priori egy vallásthemát konstruál, hogy aztán kimutassa, hogy az egyedül a keresztyén kijelentésben valósul meg. Mi egyébnek látszik itt az apologétika, mint egy labyrinthnak, melyben semmi sem nehezebb, mint egy biztos vezérfonalat találni, mely minket az ellenkező vélemények és elvek tekervényes utain átvezetne? De annyival inkább lehet örvendeniünk, hogy az apologetika ily ingatag és szorult állapotá-

¹⁾ Nem tehetem, hogy itt ne említsek fel egy kis könyvecskét; ez a híres lelkész Monod „Lucile“ című műve!

ban kedvező tüneményt is láthatunk, mely annak fejlődésére figyelemreméltó fontos ujjmutatásokat ad.

Az első az, hogy az apologétika, ma mindinkább kritikai irányt vesz, egy másik örvendetes jel ma, hogy az apologétika mindinkább kizárólagosan keresztyén irányban halad. A biblia apologiája, mindinkább a keresztyénség apologiájává vált. — Kérem itt engem félre nem érteni. Teljességgel nem azt állítom, hogy vagy szükségtelen vagy lehetetlen volna, a bibliai iratok egész tartalmát és azok magasztos, emelkedett és tiszteletreméltó jellegét védelmezni. De a mily bizonyos, hogy ezek csak akkor érthetők meg helyesen s igazán, ha ismerjük azt, ki azoknak központja, ép oly örvendetes előttünk, hogy az apologetika, erejét mindinkább e központ körül egyesíti. (Hogy különben ez nem esetleges, hanem szükségszerű eljárás, arra nézve csak egy pillantást kell vetni a mai theol. és egyházi irányokra. Csak akkor képes az ember a hajnalpir és estpir sugarainak természetét kielégítőleg kimagyarázni, ha magát a napot, melyből mind e jelenségek kiindulnak, megismerte. Krisztus, a szellemi világ napja, az apologetika szeme előtt mindinkább azon világosság lett, melyben az előtte és utána vagy megette való történet jelenségeit szemlélni kell. — A pogányság szemlélete valódi pragmatika lett, azáltal, hogy az ember észre és figyelembe vette azon kivánságot, forró óhajt, mely annak különböző alakulataiban előkészített az üdvre, mely Krisztusban megjelent. Az ember megtanulta az ó szövetséget az újból érteni, és amabban is némely jelenetet, mely magára idegennek és tarthatlannak látszott, mint Krisztus megjelenésére vonatkozó előkészületet felfogni. Többé nem kizárólag Krisztus egyes szavainak, tetteinek és sorsának betűszerinti védelme volt és van napirenden, mindazon kételyek ellen, melyeket a hitetlenség összehordott, hanem a figyelem az ő magasztos személyiségére fordult, úgy a mint az széles de utánozhatlan vonásokkal számunkra az Evangéliumban le van rajzolva, s ebben kerestetett a kulcsa mindannak értelmezésére, a mi érthetlent szavai, tettei, és sorsa egyedül tekintve, magukban foglaltak. Persze hogy az apologetika e megválto-

zott iránya nagyobbbrész, sőt tán egészben véve a negatív kritika azon támadásából magyarázandó ki, melyet az, az utóbbi években az evangeliomi igazság középpontja ellen merénylett. Ennek következtében szoros vizsgálat alá vonatott az evangelium mineműsége és kitünősége. A legilletékesebb bizonyítékok összhangzása, a keresztyén kijelentés főtartalmát illetőleg, világosabb színben tünt fel, a mióta az ember a négy evangelium megtámadói ellen a fegyvereket az apostolok cselekedeteiből és az apostoli levelekből is kezdette venni. (Ott áll e két név: Ullmann és Ebrard, hogy másokat ne is említsek.) Ily úton a historiai védelem is alaposabb lett és szilárdult. Ily úton az apologetika hatalmas lépést tett előre. Régebben az erődítvény előművei vétettek védelembe. Most hol ez szivén volt megtámadva, kénytelen volt minden erejét a középpontban egyesíteni. Többé nem absztrakt fogalmakat és tantételeket védelmeznek, hanem a történelem szilárd alapjára állottak. Ha tán a keresztyénség ez úton vesztett is térfogatából, de intensiv ereje nevedett, hol extensiója apadt. Be kezdte mindenki látni a keresztyén hit lényeges és lényegtelen (accidentalis) állományai közti különbséget; s hogy nem kell többet védni, mint a mennyit védeni kötelesség, s hol nagyobb joggal ragaszkodik ahhoz, a mi nélkülözhetlen, nagyobb öszinteséggel engedi szélnek a kevésbbé fontost. Így a fődologra nézve szükséges egyetértés mellett jogos türelmesség és szükséges különbség áll elé a mellék körülményeket illetőleg. ¹⁾

¹⁾ Helyén lesz itt felemlítenem egy pár újabb apologetikai művet. Mindenekelőtt Dr. Th. Christlieb moderne Zweifel am christl. Glauben für ernstlich. Suchende erörtert. Bonn 1870. 2-ik kiad. Ugyanannak felolvasása az evangelical alliance gyűlése alkalmával: Die besten Methoden der Bekämpfung des modernen Unglaubens. Gütersloh. 1874. — Ernst Wörner die Grundwahrheiten des Christenthums 12. aufl. Stuttg. 1873. A. L. Schottler Einen todten od. einen lebendigen Christus? Eine Gewissensfrage an Viele. I. Theil. Hamburg. 1874. — Neun apologetische Vorträge. Gotha. 1869. Sechs Vorträge über den ersten Art. des christl. Glaubens, im ev. Verein zu Hannover gehalten. Hannover 1871. Gra u R. F. Entwicklungsgech. des neutestamentl. Schriftthums, Gütersloh. 1871. Ugyanattól: Semiten u. Indogermanen in ihrem Verhältniß zur Relig. u Wissench. Eine Apologie des Chrts. v. Standpunkt der Völkerpsychologie; ugyanott. 1864. Továbbá L u t h a r d t apologetikai előa-

Ha egyszer az, a mi a keresztyénségben fődolog, az Evange-
liumi Krisztus, mint legyőzhetlen palladium a kijelentés szen-
télyében biztosítva van, akkor egyszersmind könnyebb lesz, e
biztosított álláspontból kiindulva, mind többet többet vissza-
foglalni abból, mit csak az elébb az ellenség hatalmába kerit-
tett. És nem tartozik-e a harcok, ki az igaz ügyet védi, köszö-
nettel a ravasz ellenségnek, kinek támadása őt a csatamező ke-
vésbbé előnyös pontjaira figyelmeztet, és őt egy
megingathatlan köszirtre viaszorítja, honnan ő tüstént,
újabb kirohanást kísérthet meg? — Jól tudom, hogy a
hol az apologeták e központ körül egyesülnek is, azért még
korántsem létezik mindnyájok között teljes egyetértés. Az
egyik a keresztyén igazságot, melynek védelmére kél, egé-
szben más szemmel nézi, mint a másik, és így egészen külön-
böző célja van csatározásánál. Ez azt hiszi, hogy többet adhat
át az ellenségnek, mint a másik, ki egy más sorban fogott fegy-
vert. De elég már az, hogy a védelmezők határozottabban esz-
portosulnak egy központ körül, mint régebben, és hogy mind-
nyájan tudják, miért harcolnak: a keresztyénségért, mely po-
sitív Isteni kijelentés, az emberiségnek Krisztusban ajándé-
kozva, Krisztus központja a keresztyénségnek; e körül kell
seregleni minden keresztyénnek, belőle kell kiindulni a ke-
resztyén apologetának; a keresztyén apologia Christo-centrál
kell hogy legyen, Krisztusból kell kiindulnia, s ez különösen a
modernekkal, Protestáns egyletekkel szemben ellenállhatlan
postulatum, mint a kiknek útjuk szintén Krisztus felé irányul,
céljok lévén, hogy őt azon trónról, melyre az Atya ültette, s
melyen a történelem igazolja, leszorítsák; destructiv kritiká-
juk in ultima analysi ide vezet vissza. Egy Strauss, Schenkel,

dásai, s az Osnabrücker „evangelisches Vereinshaus“ apol. kiadványai.
megjelene Barmenben, Klein H.-nál; hogy ez alkalommal ne szóljak
kiválóan a bibliai iratok stb. védelméről. Egy kis apologetikai könyvtárnak
minden papnál találhatónak kellene lenni. — melyből sok épületest és
hasznost sajátíthatna el magának. s közölhetne az év különböző idősza-
kában. Egy némelyik theol. szeminárium tanára is jobban tenné, ha a
vasárnap délutáni szini előadásokra készülés és táncolás helyett ily fel-
olvasásokkal szentelné meg a napot; — no az efféle nem izlik a mivel
közönségnek.

Renan „Jézus élete,” Baur et Co evangéliumi kritikája, minden tiszteletre méltó saját benső meggyőződésük s abból folyó jó szándékuk mellett, mi egyébire vezet, ha nem Krisztus dethronizálására? ha nem Krisztusnak egy böles rabbivá vagy nem tudom mivé való devá válására? Krisztus a keresztyén egyház egyedüli feje van megtámadva, — tehát Krisztus személyiségét, művét kell kellő világosságba állitnunk, hogy aztán ebből kiindulva egyebek megvédésére siethessünk az ő vezetése alatt. — Ő lehet és kell hogy legyen az egyedüli vezető a veszélyeztetett keresztyén egyház és alapigazságai védelmezésénél. Krisztusról szóljunk tehát, de nem csodálatos születéséről, nem kettős természetéről — mi mathematice ad oculos senki előtt sem demonstrálható, lévén ez személyes hit és meggyőződés dolga, eltekintve a biblia bizonyítékaitól, — hanem szóljunk arról, hogy minő helyet foglal a Krisztus a világ és az emberiség történetében, a bölcészet és vallás terén, a theologia, s jelesen a hit- és erkölcsstan mezején, s végre a személyes és társas élet minden körében.

Tesszük pedig ezt utrecht-i hittanár van Oosterzee János Jakab „Christus und sein Platz“ etc. című több helyütt tartott apologetikai felolvasása nyomán.¹⁾

Lássuk először minő nézetük és hitük volt az első századok keresztyéneinek és nem keresztyéneinek Jézusról; lássuk mit mondanak a szent írásnak még a kritika rostáját is kiállott helyei, s mit a szent írásban még eredetieknek elismert jézusi szavak, mint saját öntudatának bizonyítékai.

Im itt következik tehát van Oosterzee saját műve!

Körülbelöl száz éve, — ugymond van Oosterzee — hogy Páris legmiveltebb körei egyikében egy tekintélyes társaság volt együtt, melynek tagjai nagyrészt a vallás és keresztyénség ismert ellenségei voltak. Természetesen itt a bibliának is lakolnia kellett, minden oldalról a gúnyolódás nyilai lövettek

¹⁾ E felolvasás, mely a fennirt tanár „voor Kerken Theologië című folyóiratában jelent meg, külön német nyelven is napvilágot látott, „Christus u. sein Platz etc. Elberfeld 1871. bei W. Langewiesche; ára 6 garas.

annak legmegtámadhatóbb helyeire, és általános verseny állott elő, hogy melyik tudná a fájdalmak Férfiát legjobban kígyólyolni. De ki írja le az általános bámulást, midőn azon kor legkiválóbb szabadszellemeinek egyike, Diderot, a beszélgetést egyszerre e szavakkal zárja be: „Felséges, Uraim, Felséges! Nem ismerek senkit Franciaországban vagy másutt, ki több talentummal tudna beszélni és írni, mint önök. De mindazon rossz mellett, mit ez átkozott könyvről mondtunk, s melyet az kétségenkívül megérdemel, bátor vagyok mindenkiket egyenként felkérni, hogy állítsanak össze egy történeti elbeszélést, mely oly egyszerű, de egyszersmind oly magasztos és találó legyen, mint a Krisztus szenvedéséről és haláláról való történet, s a mely oly sok század után is, oly mély benyomást tegyen.“ Nem csoda, hogy báró d' Holbach salonjában e szavak után egy néhány percig szokatlan, de sokat jelentő csend állott be.

De miért ez emlékeztetés? Nem csak azért, hogy azonnal még a hitetlenek lelkiismerete bizonyoságtételének is egy példáját állítsuk szem elé, annak előnyére, mi reánk keresztyénekre nézve a legszentebb és legdrágább, hanem még valami egyébért is. Itt egy ugynevezett apologetikai cikk közlésére szántam magam, melynek magasztos tárgya minden olvasó előtt ismeretes. Ily apologetikai cikkek közlése a tulajdonképeni evangéliom hirdetés mellett igen szükséges a mai időben. De ha már valaki azt kérdené, hogy milyen olvasókra számítok, és minő szellem és kedélyhangulat mellett reménylhetem, hogy nem irtam haszontalanul: a felelet az ép elébb mondotakban némileg meg van adva. Ha kizárólag igazhivő keresztyén olvasókra számítnék, kik teljességgel nem tapasztalták azt, mi a jelen időben a vallás és tudomány terét betölti és mozgásban tartja, s kik tovább szunyadva nem csak gondolnák, hanem mondanák is: „én nyugodtan Bibliámhoz ragaszkodom.“ akkor kétségkívül nagyrabecsülném meggyőződésüket, tán irigyelném kedélynyugodtságukat, de mégis egy csalódásra kellene őket előkészítnem és felfegyvereznem, melytől őket, a dolog természeténél fogva meg nem kimélhettem. E je-

len közleményem nem fog oly épületes tartalmu lenni, a mint az épületes szót a prédikációról szokták használni. De ha ellenben más olvasókra tekintenek, kik a mai materialismus rendszeres hivei, kik, a mint mondják, erősen meg vannak győződve, hogy minden, ami létezik, semmi sem egyéb, mint anyag; hogy a lélek, a szellem sem egyéb, mint el- és átváltott anyag, s kik ennél fogva feltünő kiesinyléssel tekintenek le „a gyermekszobába való hitre:“ akkor nem írnék, vagy ha még írnék, megkérném őket szépen, ha nem hangzanék igen udvariatlanul és különösen, hogy látva a címet, inkább el se olvassák, a mit irtam, mint hogy magukat szükségtelen unalomnak és boszankodásnak tegyék ki. Elvi tagadása mindannak, mi érzék- vagy természetfeletti, ugyhiszem, már régóta megrögzött betegség, melynek kigyógyításához még valamivel több kiváttatik, mint tudományos tárgyalás és bizonyítás vagy élel elméjü okoskodás. — De a szélső jobb- és baloldal közt, a mint rövidség okáért nevezem, még mindig egy tekintélyes sereg áll, mely nagyon is megérdemli, hogy a ki véleménye szerint a vallás és keresztyénség védelméhez valamivel járulhat, különösen hozzá forduljon. Hitükben megingatott sziveket értek, kik habár eddig, korábbi meggyőződésüket illetőleg, meg is vannak óva a teljes hajótöréstől, mégis a század zivatara által, mely minden oldalról kitört, úgy érzik magukat, mintha egy szép álomból ébredtek volna fel; vizsgálódó szellemekre célzok, kik kérdő tekintetet vetve állnak a keresztyénség nagy talánya előtt, érdeklődve az által, mi itt diszós és felséges, és visszatetszést érezve attól, mi előttük elfogadhatlannak látszik; becsülésre méltó kétkedőkre tekintek egy szóval, kik gyakran himni óhajtanának, de a kikötő előtt mindannyiszor visszaveretnek az újabb nehézségek hullámai által. Inkább Náthánael- és Péter-, mint Pál- és Jánostermesztü olvasókkal szeretnék találkozni, mert azt csak reménylhetem, hogy azok, bár mi hija legyen is meggyőződésük tisztaságának és szilárdságának, legalább, mint én, szemben oly sok elvetemült frivolitással, a legmélyebben át vannak hatva azon keresztyén-vallásos kérdések mély komolyságától és min-

dent tulszárnyaló fontosságától, melyek napjainkban újra szőnyegre kerültek. Különösen az ilyeneket hívom fel egész nyájassággal figyelmes olvasásra, leginkább saját érdekükben, a mennyiben nem csak akarom, hanem hiszem is, hogy irhatok valamit, mi szükségérzetüknek megfelel. E mellett csupán az a kérésem, hogy a tisztelt olvasók minden bizalmatlanság és előítélet nélkül azon figyelemmel olvassák a dolgot, a melyet az kétséggel saját véleményük szerint is megérdemel, és úgy olvassák át, hogy bevégezvén ne az íróról vagy leírásáról mondjanak ítélet, hanem inkább, nagyobb mértékben mint valaha, a dolgot magát tegyék szoros vizsgálat tárgyává, mely vizsgálatot az eredmény elég gazdagon meg fog jutalmazni. Mi engem illet, legyen elég annyit mondanom, hogy a nélkül, hogy csak valakit is megtámadnék, vagy kárhoznék az ellennézettük közül, azon határozottsággal, nyíltsággal és melegséggel, azon illendőséggel és kedélynyugodtsággal írok, mely a vallásos téren szilárd meggyőződés birásából származik. És továbbá, „mint értelmesekhez úgy szólok, ítéljétek meg ti, mit mondok.“ Legyen csak a mi megkezdésünk és bevégzésünk abban, ki minden világosság, minden hatalom, minden áldás forrása, s kinek neve szenteltessék meg most és mindörökké!

Ki egy „népszerű-tudományos“ közleményt akar írni a keresztyén vallásról, annak a mi időnkben legkevésbé kell attól félnie, hogy nem fog anyagot találni. Mit találtok e téren, mi ne volna fenyegetve, vagy legalább sokak előtt ne csökkent volna becsében! De a ki célját, feladatát a jelenkor áramlataival szemben tudja, átérti, az nem sokáig keres, mert válassza csakhamar annak személyére esik, ki most is, az öreg Simeon szava szerint (Luk. 2: 34.) ama Jegy, melynek sokan ellene mondanak. Miért aggódunk és nyugtalanodunk sok dolog miatt az élet és igazság érdekében való harcnál is? Egy a szükséges dolog, őt ismerni, ki az Út, az Igazság, és az Élet; és a hit e biztos tudományát kellően igazolni tudni mindazok előtt, kik tőlünk számot kérnek. Valóban, a modern iránynak — szándékosan inkább így nevezem, mint hogy mo-

dern theológiát említsek ¹⁾, — különös köszönettel tartozunk, hogy ama régi kérdést, melyet Pilátus intézett Jézushoz: „ki vagy te?“ újra szőnyegre hozta. Ha a Hit és Hitetlenség közti ellentét a legfőbb, sőt némi tekintetben egyedüli thémája a világtörténetnek, úgy barát és ellenség nézete szerint egyaránt a Jézus személye és műve képezi azon ellentét elvitathatlan középpontját. Ezen tárgyról sokan szóltak és irtak; a folyam medre kimeríthetetlen, csak a kéz ne volna oly gyakran igen rövid, a fenekén fekvő aranyszemek kihalászására. Legyen szabad tehát nekem ez alkalommal Krisztusról és helyéről szóló tárgyalásomat úgy irányozni, a mint azt nézetem szerint, a kor kívánalma, s miért ne mondhatnám: a kor szükségére parancsolja. Krisztus — ki volt Ő tulajdonkép, s mi Ő és fog maradni folytonosan, más szavakkal: Személye és Jelentősége, im itt ama kettős kérdés, melynek tárgyalására van szentelve jelen soraim legnagyobb része. — Ha e kettős kérdésre tehetségünk szerint megfelelünk, akkor azon hely, melyet ő folyvást elfoglal és melyet mindazon téren, mely előttünk szent és drága, el kell foglalnia, könnyen megtalálható és megtartható. ²⁾

„Mit hisztek Krisztusról, ki Fia Ő?“ Alig teszem fel e kérdést, s már belátom azon nagy nehézséget, mely sokkal inkább a vitázó felek jelenlegi állásából, mint a dolog természetéből, eléáll. — Ha csupán attól függne a kérdés, hogy én személyes vallomást tegyek, nem haboznék egy percig sem teljes őszinteséggel a szó legszentebb értelmében és térdre borulva Tamás szavát: „én Uram, én Istenem!“ ismételni, s maga az őszinteség nem is kellene, hogy dicsekvési tárgyam legyen: jaj nekem akkor, ha valaki előtt szégyelném magam az arról tett vallomásért, hitért, ki mindazokra nézve, kik az övéi, az

¹⁾ Miért? tán lesz alkalmunk máskor kifejtteni.

²⁾ V. ö. Különösen: van Oosterzee Das Johannes evangelium. Vier Vorträge. Gütersloh. 1867. 115 – 150. lapon. C. E. L u t h a r d t Die Person Jesu Christi (a „neun apologet. Vorträge“ Gotha. 1869 című mű 139 stb. lapján. F. G o d e t Conférences apologetiques 1869. A. D u b u i s Jesu Person u Werk, a berni lelkészek „Apolog. Vorträge“-jében. 1870. 99 s a k. lapokon.

Egyedülinek és Mindennek nevezhető! Avagy csak azt kellene-e leírnom, hogy minő feleletet ad a szent írás. különösen az új szövetség, és attól tennem függővé a dolgot? Akkor is ép oly hamar készen volnánk. A Természetfelettinek ¹⁾ legtöbb és legderékabb megtámadói sem fogják komolyan tagadni, hogy ezt az Írás tanítja, hanem egyszerűen felmentve fogják magukat tekinteni az alól, hogy az Írásnak e tekintetben higyjenek. Dicsérje bár vagy gyalázza az ember, de az áll, hogy az ünnepélyes „meg vagyon írva,“ ma a legtöbb embert nagyon hidegen hagyja és keveset használ, bármennyire törekszik is az ember arra, hogy a vitázókat ez uton egy csaknem elhagyott zászlóhoz visszahívja. A dolog ma attól függ, hogy ne csak bebizonyítsuk, hogy valami így és nem másképp van megírva, hanem hogy ami megvan írva, valósággal igaz. A Próféták és Apostolok szava, fájdalom, sokak előtt elvesztette hitelét és bármennyire is jogtalan, de igen gyakran visszaüta-

¹⁾ Ez elnevezést a szó megszokottabb értelmében vesszük, tehát nemcsak érzékfelettség, hanem teremtettségtelenség értelmében, jelölésére annak, mit lehetetlen csupa véges okok természetes következményének tekinteni, s amit ennél fogva rendkívüli, közvetlen isteni munkásság eredményének kell tartani. Csak fogalomzavar szülhet oly állítást, minő a Renan-é: „Le Surnaturel serait le Surdivin.“ Jóllehet örömet elismerem, hogy az Évangéliom nagyon jó értelemben egy természetes vallás kijelentése gyanánt tekinthető, azon értelemben t. i. hogy az az ember eredeti természetével és tehetségével összhangzásban van, úgy hogy az, a mit mi most általában természetszerűnek nevezünk, e tekintetben természeteláttinak nevezhető, de ép a világoosság és érthetőség tekintetéből ily kivételes nyelvhasználatot helyesnek előnyösnek tartok. A Természetfeletti vagy mint ok, vagy mint eredmény (okozat, okozott) gondolandó. Mint ok a természet felett van, és ezért a supranaturalistikus theista előtt = Isten. Mint okozott, okozat a természet (és történelem) körén belül van = csoda. Természetfeletti itt az, a mi fennebb áll mint a természet, és természet ez összekapcsolásban mindig „a Természet“ a szokott azaz physikai értelemben. Jóllehet egy magára tekintve elfogadható, de a különbségtétel, melyet Naville Ernő csinált (La vie Éternelle 195 s. a k. l.) „Le surnaturel divin“ és „le surnaturel historique“ közt, nem ajánlható, mert nyelvzavart okoz; ő a 196-ik lapon Jézusról szólva a „naturel“ szót inkább erkölcsi értelemben veszi. Ép oly kevésbé ajánlható Erdmann megkülönböztetése (Über den Naturalismus, 29. lap. „dass der Geist, weil es seine Bestimmung ist, sich über die Natur (azaz: das Untergeistige) zu erheben, zunächst in natürlicher (azaz: untergeistiger) Daseinsform existiren müsse.“

sittatik, még mielőtt kellőleg megvizsgáltatnék. Sőt, a mi még rosszabb, magának Jézusnak szavai, tettei és sorsa, melyeket nekünk az evangéliumok elbeszélnek, sem azon tiszta tükör többé sokak szeme előtt, mely nekik az Ő egészen kiváló személyiségét homálytalan fényben engedné látni. A hitetlenség apostola Németországon, kinek nevét több mint harminc évvel ezelőtt a legszabadabb gondolkozásúak is nyílt méltatlankodással említék, ma hazánkban is nem kevesek előtt a jövő valóságának felvilágosult prófétája lett ¹⁾ és tan- és szószéken, regény- és hirlapirodalomban, prózában és költészetben a Strauss és Renan szelleme lép előnkbe számtalan alakban, hogy a hithagyó Schenkel Dánielről, Lang Henrikről és másokról ne is szóljunk. Hollandia első modern theologusa Scholten, aki ezelőtt 18 évvel az újszövetség minden iratát, alig említésre méltó kivétellel válódinak és hitelreméltónak állította ²⁾ — úgy hogy ekkor az ember azt hitte, hogy egy oly alappal bír, a melyen bizton építhet tovább —, most különösen az Évangéliumok valódiságát, kegyetlen szigorúsággal támadja meg, teljességgel nem azért, mert a korábbi tárgyalás és védelem szilárd alapja elsüllyedt, hanem egyszerűen azért, mert az ítélőbíró most egészen más szemüveget használ mint korábban, más szavakkal mert más világnézetnek hódol, mely most egyszerre megtiltja némely jólismert történeti elbeszéléseket hitreméltóknak tartani, legyen bár mellettük ötszáz avagy bár öt- és tán ötven ezer bizonyíték. Az ugynevezett kritika egyszerűen a divatozó philosophiától kérdi: mi mehet még át, és mi nem a kritika rostáján. Ily módon annak kezéből, ki a Fiúról való keresztyén hitvallomást kellőleg akarja védeni, most az egyik, majd a másik fegyver vétetik ki erőszakosan, persze mindez ismét a tudomány nevében. Először csak a János Évangéliomának kellett cimszerűtlennek lenni, de bármily mélyen fájts is ez,

¹⁾ V. ö. A Strauss halála alkalmával megjelent nekrologokat különösen a politikai és szépirodalmi lapokban, úgy a külföldön, mint hazánkban, melyek Strausst mint theologust is megemlítik. „Schuster, bleibe bei deinem Leisten!“

²⁾ Hist. krit. Inleiding tot de Schriften des N. T. van F. H. Scholten. Leiden. 1856.

még mindig nyugodtan lehattunk; még megmarad a három első Évangéliom, a melyekben még elég erővel birtunk. De a legutóbbi idő óta, a mint látszik, még ezekből is egyetmást egész szabados tetszés szerint a „mesterségesen költött mesék“ még mindig növekedő lajstromába kell írunk, és — véletlenül csaknem mindig az, a melyre legtöbbet építünk, és a mely nekünk a legjobb szolgálatot teheti. „De adj hát nekem egy helyet, hogy megállhassak,“ fogsz tisztelt olvasó türelmetlenül felkiáltani, biztos levén a felől, hogy ha csak egy biztos hely van is találva, a győzedelmet nem fogod elszalasztani; de azon párttól, mely ezt szintén jól tudja, oly feleletet kapsz, mint ama földész, ki Franciaország első császára előtt világossá akarta tenni, hogy neki gyermekeivel valamiből mégis csak élnie kell, — és csaknem kétségbeesik e hideg feleletre: „je n'en vois pas la nécessité.“ Így, ha nem akarunk olyanoknak látszani, mint a kik a levegőeget vagdaljuk, le kell mondanunk korán némely fegyverek használatáról, melyekhez máskülönben nem jog és eredmény nélkül nyulhatnánk. Az új szövetség sok irata — itt pl. a gröningai emeritus tanár Hofstede de Groot által oly diadalteljesen védett felséges negyedik évangéliomra gondolok ¹⁾ — egy fegyverekkel jól ellátott, s hadd tegyük hozzá: bevehetetlen erősségre emlékeztetnek, de a melynek legénysége ideiglenesen egyelőre meg van gátolva a nagy hareoló tábornak segítségére sietni, minthogy ő maga egy oly ellenség által van bekerítve, mely ugyan nem a jogot, de a hatalmat a maga kezébe kerítette és a mely a maga látszólagosan szerencsés eljárásait észrevéven,

¹⁾ Hofstede de Groot műve német nyelven is megjelent „Basilides stb.“ cím alatt 1866-ban, melyet oly férfiak, mint Tischendorf, Riggenbach és mások megérdemlett dicsérettel fogadtak. V. ö. van Oosterzee fennebb idézett négy apologetikai felolvasását, továbbá P. Gschwind a r. kath. „Stud. u. Krit.-ben, Bern, 1871. 46 s. köv. lapokon. K. Pfeiffer über die Johann. Schriften mit besond. Beziehung auf die Frage nach dem Verfasser. St. Gallen. 1870. ugy Godet német nyelven is megjelent kommentárját a János évangéliomához; ugy C. Leuschner, Das Evang. St. Johannis und seine neuesten Widersacher. Halle. 1873. (Különösen Keim és Scholten ellen) ára 22 1/2 gar. megérdemli az elolvasást Christliebnek az evangelical alliance alkalmával 1873. okt. 6-án és 9-én tartott felolvasása, a 28—38 lapon.

egy nagy többség rokonszenvére számíthat. Mindezt kétségkívül fájlalnunk kell, de sok minden ismét meg fog változni, jóllehet a dolog nem oly könnyen megváltoztatható, és annak ki most szerencsét akar próbálni, nem marad egyéb hátra, mint hogy bár tiltakozás mellett, egyelőre az adott helyzetet elfogadja, és egész komolysággal megfontolja, hogy meddig mehet, azaz mit védhet és kerithet birtokába a szűkebbre vont körből és az aránylag kevés számú fegyverrel, melyeket még eddig birtokában hagytak. Egy oly ügy, mely ily kedvezőtlen körülmények közt és ily (önkéntüleg) korlátozott erővel is, még mindig nem épen minden jó remény nélkül tárgyalható, egy oly ügy mondom, — ezt még egy gyermek is belátja — bizonynal igen jó, elvégre is diadalmaskodó ügy kell, hogy legyen. Rajta tehát! bármily vakmerőnek látszék is, mi merészkedünk próbát tenni és nem aggódunk az eredmény felett. A nélkül, hogy oly bizonyítékokra hivatkozzánk, melyek az ellenkező oldalról, bár alaptalanul, visszaütassítatnak, e kérdésre: ki volt Jézus, oly uton keresünk feleletet, a melyen még az új irány értelmes barátja is bizalommal követhet minket. Ezért a más bizonyítékokat még gondolatban sem adjuk fel, hanem azokat ez alkalommal szándékosan használaton kívül hagyjuk. Mi egyszerűen rámutatunk oly bizonyosságokra, melyeket nem lehet visszaútasítani; oly értelmezésekre, melyeket nem lehet rosszalni és elvetni; oly tényekre vagy inkább egy oly tényre mely nem vonható kétségbe; az ítéletet pedig az olvasóra bizzuk.

Midőn legelőször oly bizonyosságokról szólok, melyek vissza nem utasíthatók, egyelőre a Szent Írást egészen mellőzöm. A pogány írók, valamint Flavius Josephus mondásait is most nyugodni hagyom, kik kétségen kívülé teszik, hogy Jézus valósággal élt, számos követőkre talált és Pontius Pilátus alatt keresztre feszítettett.¹⁾ Csak a keresztyénség őskorára

¹⁾ Lásd Flav. Jos. Antt. XVIII. 3. 3. Tacitus, Ann. XV. 44. Suetonius, Vita Claudii cap. 25. Lucianus, de morte peregr. cap. 11. Lampridius, Vita Alex. Severi, cap. 25 és mások. V. ö. ezekkel szemben Bauer Bruno legújabb füzetét: „Jesus, Philo, Strauss V. Renau.“ 1873.

irányzom tekintetem, s arra kérem olvasóimat, helyezték magukat gondolatban körülbelül a mi időszámításunk szerinti második század közepébe. Hogy nagy és kiváló személyiségeket — s Jézust bizonynyal mindenki annak tartja — kellőleg tudjunk megítélni, tán a legcélszerűbb, ha őket bizonyos távolságban szemléljük és ha figyelembe vesszük azon nyomokat, melyeket ők a világtörténelem színpadán hátrahagytak. Nem jogosan következtet-e az ember az estpir ragyogó fényéből a nap sugárzó fényére, mely már visszavonult szemei elől? Igy tehát tájékozunk mi is magunkat az említett ponton és tekintsünk figyelmesen körül és vissza. Amnyit az olvasó is azonnal felfedez: hogy jóllehet a régi világ még mindig a maga régi útain halad, szellemi téren egy új hatalom tünt fel, melyet azonnal számításba kell venni. A kihalófélben levő pogány és a gyülölt zsidó vallás mellett egy új hit már megszámlálhatlan sziveket hódított meg magának három világrészben. Követői kiválóan éjjeli órákban gyűlnek össze, gyakran sziklaüregekben és barlangokban; de, voltak legyen bármiben is különbözők, mindnyájok ajkain egy név lebeg, melyet előszeretettel, nem, háladatos imádással magasztalnak. Ők ugyanazon egy keresztséggel vannak megkeresztelve; ugyanazon egy asztal körül sereglenek, hogy ugyanazon kereszthalált dicsőítsék és a mennyire köztök a legidősebbek emlékeznek, a hét első napján mindig összeszoktak jöni istenitiszteletre. Miért ép e napon? Mindnyájan meg voltak győződve, hogy Az, ki után magukat nevezik, e napon támadt fel test szerint a halálból, és e tény előttük oly bizonyos és fontos volt, hogy a zsidó korábbi Szombatját elhagyta e napért és a pogány e napot, mely üsdöktől fogva a nap után (Dies Solis, Sonntag, Zondag, s u n d a y) neveztetett, a világ Világosságának hálataljes dicsőítésére szentelte. És mit tevének ily alkalommal? A többek közt zsoldárokat és dicsénekeket énekelték annak tiszteletere, ki után némelyek közülök, a tartalomdús Istent- vagy Krisztustviselők nevét szokták adni maguknak — mert az ő nézetük szerint az egyik nem áll éles ellentétben a másikkal mert Ő, mint senki más, egészen eltöltötte szívüket. Már a

110-ik évben vagy előtt írhatta róluok Plinius, Traján császárnak, hogy öök egymás közt felváltva dalokat szoktak zengeni Krisztusnak „mint Istennek“ dicséretére ¹⁾ és a keresztyén művészettörténelem az elfogadható nyilatkozatot a legtalálóbban igazolta. Az egyházi ó-kor legszebb emlékeinek egyikén, mely az Antoninusok korából való, egy kegyes előkelő nő kezei közt a lant látható, kit egy keresztyén család vesz körül, mely dalokat énekel a lant hangjai mellett. ²⁾ Ez énekek valószínű tartalmát kitalálhatjuk a többek közt ama híres Alexandriai Kelemennél található „Dicsének Krisztusra“ című énekből, mely valószínűleg már a második században készült, melyben Neki, mint „a legfőbb Atya mindenekfelett uralkodó szavának“ isteni tisztelet szenteltetik; ³⁾ mely kifejezés, mint magától értetődik, nemcsak a költő személyes meggyőződése, hanem az általa lelkesített közönségé is. Az imént említett lant majd Orpheus kezeiben látható lerajzolva, ki megszelidült állatoktól van körülvéve; ezen Orpheus Krisztust jelképezi, mint a ki a természeti és erkölcsi világ terén hallatlan csodákat mivelt. Majd ismét a hal által jelképeztetik, és e kép különösen kedvelt volt, mert a görög hal szóban, *ichthys*, e neveket látták titokszerűen jelölve: Jézus, Krisztus, Isten Fia; Megváltó. A Krisztus keresztyén már e korban mind az egyházi mind a családi életben az első helyet foglalja el valamenyi jelkép közt. Még sirboltjaik is beszélnek azon magas rangról, melyet neki minden teremtmény felett tulajdonitnak; egy afrikai emlékoszlopon, ⁴⁾ mely a harmadik században megújított és így egy néhány évvel ezelőtt készítettett, egy keresz-

¹⁾ Epist. Plin. X. 97. . . . „Quod essent soliti stato die antelucem convenire, carmenque, Christo quasi Deo secum invicem dicere.“ V. ö. Lucianus, de morte peregr. c. 11, 13. Eusebius, Hist. Eccl. V. 20. és Olshausen, Hist. Eccl. vet. Monumenta pra. 1820. I. p. 23. sgg.

²⁾ Lásd: Dörner, Entwickl. Gesch. der Lehre v. d. Pers. Chr. J. 291 s a k. II.

³⁾ E dicséret megtalálható a többek közt Rheinwáldnál, Kirchl. Archeol. 1830. 440. s a k. II. V. ö. róla F. Piper érdekes cikkét, Evang. kalender, 1868. 17—39 lapon.

⁴⁾ Lásd: Revue Archaeol. Paris. 1864. II. p. 37.

tyén a Cultor Verbi (az ige tisztelője) sajátóságos névvel jelöltetik. A mi még nagyobb erejű bizonyíték a Pompejinél napjainkban tett ásatások gúnyszavakat hoztak napvilágra, melyek az Évangéliom követőire szórattak, s a melyek ami időszámításunk 79-ik éve előtt karcoltattak a falakra, s a melyek a hitetlenség gyűlöletéről, de másfelől a hit kitartásáról is bizonyosságot tesznek. ¹⁾ Azon régi gúnynevek is, mint Napimádók, Keresztimádók, Szamártisztelők, melyekkel a második században a keresztyéneket illették, mellékesen azt bizonyítják, hogy ők az Urat a legkitünőbb embernél is magasabb rangba helyezték; és midőn az ugynevezett gúnykereszt, mely a harmadik század elejéről dátálódik, egy keresztrefeszített számár képét tünteti előnkbe, melyet egy bizonyos Alexamenes, Isten gyanánt imád, akkor egyszersmind azt is látjuk, hogy a gúnyolódók és cimboráik meggyőződése szerint, bizonytalannal nemcsak tegnap — vagy mától fogva való volt az, miben a keresztyének sajátosságos állott. ²⁾ Hozzá lévén szokva magukat kiválóan Jézus Krisztusban hívőknek nevezni, az ő nevét a Végetlennek nevével egy húzamban dicsőítik, és most a Fiuval együtt, majd a Fiú által szentelik az Atyának fohászoló dicsőítésöket. Mindezek oly tények, melyeket semmiféle kritika sem von kétségbe vagy tesz semmivé; s feltéve, hogy az ős egyház hitéről e kevésnél semmi egyebet nem tudnánk; kérdem minden utángondoló olvasótól: ha vajjon ez a modern felfogás mellett, vagy ellene fogna-e bizonyítani?

Azonban mi sokkal többet tudunk; vannak bizonyítékaink az apostolok barátjaitól és társaitól, melyek ezek gondolkozásmódját illetőleg egy perezig sem hagynak bizonytalanságban. Hallgassuk csak meg Római Kele ment (valószínűleg az, kiről Filip. 4: 3. van említés), kinck a Korinthusbeliekhez

¹⁾ „(I)gni gaudi, (C)hristianae.“ Igy hangzott az ugynevezett griffitik egyike, valószínűleg egy gúnyolódó kifejezés a keresztyénekre, mint akik máglyára érdemesek. Lásd: J. Overbeck, Pompeji in seinen Gebäuden, u. s. w. 1866. 115 lapon.

²⁾ V. ö. F. Becker, das Spotterucifix der röm. Kaiserpaläste aus dem Anfang des dritten Jahrh. 1866.

küldött első levele még az első század vége, sőt némelyek szerint még Jeruzsálem elpusztítása előtt iratott, s látni fogjuk, hogy ő Istent és Krisztust egy húzamban említi, kit „Isten-ő Felsege kormánypálcájának“ nevez. ¹⁾ Világosan az Úr megjelenése előtti (örök) létezésére (praeexistentia) céloz, Őt az angyalok fölibe emeli és rámutat a keresztfán önként szenvedett halálára mint a mi örök váltságunk föltételére és biztosítékára. Minthogy Pállal való egyakarátát és összhangzását ismételten nyilvánítja, tiszta tudatával kellett bírnia annak, hogy ő a korinthusbelieknek nem hirdet más Evangéliomot, mint a pogányok ama nagy apostola. Hasonló szellemben beszél Ignác, ki legkésőbb 117-ben halt meg, hét levelében, melyeknek valódisága legalább a rövidebb szerkesztés szerint, nyomos okok következtében még mindig védelmeztetik. Hevesen megtámadja a Megváltó emberi természetének, de nem kisebb mértékben isteni természetének is tagadását. Krisztus előtte, mint tudva van, az egész üdvkijelentés közbulálló, központi személye, már az ó szövetségben „az Atya ajtója, melyen Ábrahám, Izsák és Jákób, a próféták és az apostolok bemennek; az örökkévaló Logos, mely időfeletti és láthatatlan, de érettünk láthatóvá lett.“ ²⁾ És a midőn ő e vallástételért meghal, akkor rövid idő múlva az ő halála után Polycarp hangja hallatszik, hogy a közönség számára azonnal kegyelmet kérjen a mindenható Istentől és ami Urunk Jézus Krisztustól, kinek nevét ő mindig egyesíti az Atyáéval, és a kiből mint Isten fiában hiszen, „aki megjelent emberi testben.“ ³⁾ Nemcsak az ily kifejezések csupán azok, melyek meggyőződésük határozott képét adják, hanem még sokkal erősebben szól irmodoruk szelleme. Az ember mindannyiszor újra érzi, hogy ők a Krisztust imádják, benne élnek s hogy vele oly lelki viszonyban állnak, mint egy teremtéssel sem a földön. Valamint ez iratokból, ugy a Hermas és Barnabas (Pál apostol segítőtársa és barátja) irataiból is tudnék figye-

¹⁾ I. Ep. ad. Cor. cap. 16.

²⁾ Ep. ad. Phil. cap. 9. ad. Magn. c. 8. és más helyeken.

³⁾ Epist. ad Phil. cap. I: 7.

lemreméltó helyeket felsorolni, mely utóbbinak Krisztusról való bizonyágtétele inkább péteri, míg a Kelemené és Ignácé, inkább páli és a Polykárpe inkább jánosi jelleget tüntet fel. Ha teljes képét akarnám nyujtani az ezen korbéli kitünő egyházférfiak meggyőződésének és bizonyágtételeinek akkor legkevésbé volna szabad hallgatnom Vértanú Justinról, kinek Christológiája valóban megfoghatatlan, ha a modern Naturalismusnak van igaza. Hanem inkább említést teszek az őskeresztyén irodalom legszebb emlékei egyikéről; egy „patristikus drágakőről,“ a mint Bunsen nem joggalanul nevezte a Diognetushoz írt híres levelet, melyet valószínűleg a második század első negyedében írt az apostolok egy tanítványa és rokonszelleme; jóllehet minden dogmatikai cél nélkül, mégis oly értelemben, hogy a Krisztusról való nézet, melyet rövidség okáért természetfelettinek nevezek, minden lépten-nyomon újra meg újra átsugárzik. Krisztus itt „az egyszülött Fiúnak, az Igének neveztetik, kiben Isten maga jött az emberekhez, ki kezdettől fogva volt és most megjelent.“ — Az úgynevezett sybillai könyvek egyikében is, mely a legrégebb, — melyek zsidó-keresztyén származásuak, a Krisztus közelgő eljövetele mint „az örökkévaló, halhatatlan Isten“ eljövetele hirdették. ¹⁾ Ami több, még az ellenségek is elég világosan mutatják polemikájuk iránya által, hogy mit hittek és vallottak a keresztyének. Celsus, az első pogány, ki azon időben a keresztyénség ellen írt, megtámadja mindenféle fegyverrel a szent történet főtényeit, de a támadásban egészen más állásponton látszik állni, mint azok, kik ma azokat mythosoknak és legendáknak tekintik. Hogy Jézus esodákat tett azt nem tagadja, hanem azokat a gonosz szellem (Sátán) hatalmából származtatja le. Nem másképp áll a dolog a keresztyénség legrégebb zsidó megtámadóival; ezer bűvös varázslásokról tesznek említést, melyeket Mária fia vitt véghez; és nem Józsefet nevezik atyjának, hanem egy bizonyos Pandora nevű katonát, ki a gyöngye nőt elesábitotta; — honnan a vád

¹⁾ V. ö. D o r n e r. l. c. I. 213. lapon.

és gyanusítás ép ez alakja, ha nem birtak tudomással az első keresztyén közönség e tekintetbeni csodában való hitéről. Valóban úgy tetszik nekem, mintha mindenütt az igazság világosságát látnám átsugárzani, jóllehet megtörtén azon fellegek által, melyek azt minden oldalról körülveszik. Sokan Jézust kora szülöttének s a keresztyénséget zsidó és pogány talaj tisztán természetes gyümölcsének nevezték; ha ez áll, honnan van az, hogy a leány már a bölcsönél annyira gyűlöltetik és oly elkeseredetten üldöztetik az anya által; honnan azon dühösség, melyel a zsidók már korán, jelesen a második század elején is üldözik az evangéliom követőit, ha a keresztyénség csak módosított zsidóság, és Jézus maga „az első Ebionita“ volt? És honnan, másfelől, azon lelkesedés, mely nemesak mélyen leborul előtte, hanem örömmel meghal érte, ha e Jézus nem adott az övéinek valamit, mit ők mindenütt hiába kerestek; és ismét hogyan adhatta Ő azt, ha Ő maga nem volt valami összehasonlíthatlan páratlan? Avagy tán, mint sokan akarják, egyszerüen tanának volt vértanúja; az öskeresztyének mindenestre jobb tudatban voltak és egy vértanúval sem zavarták őt össze, bármily nagyra becsülték is ezeket. „Őt,“ így tesznek bizonysgot a smyrnai keresztyének (177-ben) egy levélben, melyben Polycarpus vértanu halálát beszélik el, „Őt mint Isten Fiát, úgy tiszteljük, a vértanukat szeretjük, mint az Úr tanítványait és követőit.“¹⁾ Többet is mondhatnánk és figyelmeztethetnők az illetőket az evangéliomban elbeszélt csodák igaz volta melletti azon mellékes bizonyítékra, mely ez időszakban a csodatehetés továbblétezésében található; ²⁾ de előttünk mindenekelőtt azon világosság, azon fény forog kérdésben, melyben az Úr személyét, legré-

¹⁾ Lásd a Polycarpus vértanui halálát (167-ben) tárgyaló smyrnai keresztyének levelét Eusebius H. E. IV. 15.

²⁾ V. ö. ezt illetőleg Tholuck jeles értekezését, verm. SS. I. külön. e részt: Fortdauer der Wundergabe nach dem Abtritt der Apostel. A hyperkritika, mely könnyen kimagyarázható okok miatt, egy oly bizonyítékot, mint 2 kor. 12: 12, Pál leveleiből kivét, próbálja erejét Justinus Mátyron, Irenäuson és Origenesen, ha célját el akarja érni. Sajnálatra méltó sisyphusi munka.

gibb követői szemlélték. És főleg ezt nem kell szem elől téveszteniünk: azon hangok, melyekből mi egynehányat hallánk, nemcsak az ó-világ egy félreeső szögletéből hangzanak felénk, hanem Rómából és Kis-Ázsiából, Alexandriából és Görögországból, egészen le a katakombáig és romokig, mindenünnen, az alak minden különbsége mellett is, a lényezetet illetőleg ugyanazon vallomást halljuk. Mit tehetünk egyebet, mint hogy aláírjuk a századunk egyik legnagyobb theologusa által nyert eredményt, ki e kutatásra több időt és erőt szentelt, mint bárki más: „Az ősegyház, a legnagyobb joggal megérdemli azt, hogy az Ur valódi emberiségét, de egyszersmind igaz istenségét bizonyító tanuk egyházának neveztessek, akár irodalmát és ünnepeit, akár művészetét és erkölceit vegyük tekintetbe. Keletnek szintugy mint nyugotnak egyházai összhangzanak ezen hitben, amely a miénk és az apostoloké is volt.“¹⁾

„Az apostoloké volt.“ „Ép ez a kérdés,“ hallom, hogy mondja az egyik vagy a másik: „Az egyház igen hamar tovább ment, mint az egyszerű apostoli tanítás rendelte. Tán az apostolok leveleire, a cselekedetek könyvére fogsz mutatni; de hiszen tudod, hogy azok csaknem mind cimszerűtlenek, kétes eredetűek?“ „Csaknem mind cimszerűtlenek,“ sokat felelhetnék erre, de erőt veszek magamon, és csak ez egy szócskával „csaknem“ foglak meg, tisztelt ellenfél. Így tehát még van egynehány autentikus okmány? Legyen hát mindenki nyugodt; ha másfelől oly értelmezésekről, nyilatkozatokról szólnunk, melyek el nem vethetők, s meg nem ingathatók, akkor csak azon forrásokból fogunk meríteni, melyeket az ellenpárt velünk együtt érvényeseknek ismer el. Önként értetődik, hogy mi itt az Irást, melyre hivatkozunk, egyszerűen mint hiteles történet bizonyosságot szerepeltetjük.

¹⁾ Dorner, a. i. h. I. 295. lapon. E klasszikus műről csaknem egészen megfelelkezik Dr. A. Réville Sur la divinité de Jésus Christ című könyvében, melynek egy fejezete magyarra is lefordított; Tudom. Szemle 1872. 21. sz. 332. stb. lapon. „Az ige-tan“. Ily választás csak a „parti-pris“ hatalmának, összeköttetésben a kor szellemével tulajdonítható.

Azon nyilatkozatok sorában, melyeket itt mérlegbe kell vetnünk, csaknem általános nézet szerint, a János „Jelenések könyve“ áll legelől; a titokteljes apokalypsis, melyet a legnegatívabb irány is az Úr kebelbarátja, János, művének tart, s a mely még Jeruzsálem elpusztítása előtt iratott. És már, minő világosságba helyeztetik itt a Krisztus, ki mindjárt legelől „hü Tanúbizonyságnak, Elsőszülöttnek a halottak közül s a föld királyai Fejének“ ¹⁾ neveztetik? Azt hiszem, hogy már e magasztos nevek nehezen kerülhetik ki a boszantó tulajás és esztelen teremtményistenítés vádját, ha az apostolpróféta hódolata tárgyában nem látott egyebet s többet egy embernél. Minden habozás és kétkedés nélkül el kell azt is ismer-nünk, hogy János benne a megdicsőített embert, Izrael fenséges királyát látta: de meglehet-e itt állani, ha a Krisztuskép mindazon vonásait összefoglaljuk, melyek a Jelenések könyvében szemünkbe tűnnek? Nem nagyobb jelentőségű-e még ennél, mikor itt Krisztus maga magát azon nevekkel ruházza fel, a melyek itt Istenről is használtatnak: „az Alfa és az Omêga, az Első és az Utolsó, a Kezdet és a Végezet“? ²⁾ Midőn ő „az Isten teremtése kezdetének, az Isten Igéjének, Királyok Királyának és Úrak Úrának“ ³⁾ neveztetik? Midőn ő egészen sajátlagos értelemben beszél a maga Istenéről ⁴⁾ és a mennyei templomban a hálaadás és imádás tömjénével látja magát tiszteltetni, ⁵⁾ mig a legfőbb angyalok imádása is a leg-határozottabban elleneztetik? ⁶⁾ Valóban könnyen érthető, ho-gyan látta magát már évek előtt egy elfogulatlan ítész, ki na-gyon szabadelvű irányt követ, ez engedménytételre kényszerítve: ⁷⁾ „Il faut reconnaître sans hésiter, que Christ dans l' Apocalypse est élevé au niveau de Dieu.“ „Minden ingado-zás nélkül el kell ösmernünk, hogy a Jelenések könyvében

¹⁾ Jel. 1: 5, 6.

²⁾ Jel. 22: 13; v. ö. Fej. 1: 8.

³⁾ Fej. 3: 14; 19: 11—16.

⁴⁾ Fej. 3: 2. 12.

⁵⁾ Fej. 5: 8;

⁶⁾ Fej. 19: 10; 22: 8. 9.

⁷⁾ Reuss, Histoire de la Theol. chrét. (1852) I. p. 346.

Krisztus, az Istenség színvonalára van felemelve.“ Egész az unalomig lehet hallani napjainkban, mint állítják némelyek, hogy a Krisztus emberfelettségéről való nézet későbbi kor szüleménye, — de itt János maga írja a fennebbi szavakat az Úr kereszten való halála után 30—40 évvel. Gondolható-e, hogy egy szigorú monotheista Izraelita, ha még oly lelkesültséggel viseltetett is mestere iránt, így fejezze ki magát, ha nem tartotta Őt valósággal az isteni természet és fenség részesének? De még tovább, ettől eltekintve, hogyan várhatta, hogy első olvasóinál, kisázsiai keresztyéneknél, viszhangra és bizalomra, hitre fog találni, ily túlzott állítását és bizonyágtételét illetőleg, ha nem tudta a legbiztosabban, hogy saját meggyőződése egyszersmind amazoké is volt: s ha ez áll, mit bizonyítanak ily adatok az első keresztyén egyház hitét illetőleg?

De „bolondság,“ fogják némelyek mondani, „az embernek hitét oly szavakra alapítani, melyek mindenesetre vizionár állapotok eredményei.“ János tehát nem lehet itt bizonyság, legalább nem döntő bizonyság? Ám legyen, Jánost ne vegyük számba; de lássuk ha vajjon más oldalról származó, inkább dogmatikus természetű nyilatkozatok is oly könnyen kiküszöbölhetők és félrelökhetők, vagy pedig kielégítőleg igazolhatók és értelmezhetők? Pálnak engedem át a szót, kinek 13 levele közül — nézetünk szerint mind eredeti, cimszerű, — még ma is legalább négy (Galata-, Róma-, és a két korinthusbeliekhez küldött) általánosan autentikusnak tekintetik, melyek a legáltalánosabb nézet szerint időszámításunk 55—58. évében irattak, azaz még körülbelül 12 évvel korábban mint az Apokalypsis. Az említett négyhez, szinte általánosan hozzáveszik a baloldalon a Filippi-, és a Thessalonikabeliekhez küldött első levelet; bizonynyal még mások is fognak járulni e hathoz, mihelyt egyszer a tagadás láza magát kidühöngte. Így tehát szorosán véve hat eredeti, igazi levélről szólhatunk, de aki, jóllehet egy percig rövideget szenvedve, még aránylag gazdag, az lehet bőkezű, adakozó, én megelégszem négygyel-szükség esetén még kevesebbel. Nem a konzervatívekkel, ha-

nem a modernekkel rányitok a legrégebbi levélre — a Galatabeliekhez írta, és, mily különös, már az első szó egy nagy jelentőségű újmutatást foglal magában: „Pál, apostol, nem emberektől, sem egy ember által, hanem a Jézus Krisztus által;“ így áll betű szerint, és minden kétségen kívül igazi, eredeti hely; s lehet-e ez alkalomnál türethető helyes magyarázatot adnom, mely azon következtetésemet helytelennek mutatná, hogy Krisztus Pál előtt nem csupán ember volt? A nevezett négy levelen egészen át kellene mennem, ha mindent fel akarnék tüntetni, mi által a nagy kérdés megoldatik, ha ugyanis Pált, azon igazi Pált itt ítélőbirónak választjuk, kinek philosophiai éleslátását és nagy mértékben kifejlett szellemi irányát oly örömet magasztalja az ember minden kedvező alkalmal. Mint tudva van Pál különbséget tesz Jézusban egy felsőbb és egy alsóbbrendű természet közt, mely utóbbi Jézusnak minden emberrel közös sajátja. ¹⁾ Pál Jézust mint Istennek saját fiát magasztalja, kit az a világba bocsátott „a bűnös test hasonlatosságában,“ melytől tehát eredetileg különbözött; valóságos ember, de aki az égből szállt alá és most az Isten fenségessége és dicsősége részesévé van emelve, kinek neve és természete nem egy alkalommal tulajdonittatik Jézusnak is. ²⁾ Az apostol nem kételkedik a felett, hogy Jézus még most is meghallgathatja őt és segíthet rajta; a szükségben könyörögve hívja őt segítségül, ³⁾ és így azt nyilvánítja, hogy ő Jézust mindenütt jelenvalónak és mindenhatónak hiszi, mit a legelőkelőbb rabbikról sem képzelt soha senki, azok keservesen megsiratott halála után, — legalább a mennyire én tudom. Azonban rövidre kell magam szabnom; felhivok mindenkit komolyan, ki az igazságot szereti, hogy Pál e kétségtelen bizonyágtételét szorgalmasan tanulmányozza, és vegye egyszersmind komoly fontolóra azon kérdést, ha vajjon egy oly személyiség, egy oly megtérés, egy oly magadaadás, mint a mi

¹⁾ Rom. 1 : 3. 4.

²⁾ Rom. 8 : 3. 4. 32 ; 9 : 5. I. kor. 15 : 47, a helyesebb, rövidebb olvasás szerint.

³⁾ 1. Thess. 3 : 11. 2. kor. 12 : 8. 9.

lyen Pálnál található, kimagyarázható-e kellően, ha nem fogadjuk el, hogy azon Krisztus, kiért ő oly sok áldozatot hozott, végtelenül több kellett hogy legyen annál, amit ma némelyek belőle csinálnak. ¹⁾ Valóban, Pál bizonyságul szolgál azon Krisztusgyűlölet- és tagadással szemben, melyet az ember könnyebben és előbb nagy figyelmen kívül, mint megcáfol. Még csak két különösségre mutatunk rá, melyeket aztán mindenkinek saját megfontolására bízunk. — Először azon győzelemteljes bizonyítékra, melyet apostolunk az első korinthusi levél megsemmisíthetlen 15-dik fejezetében adott az Úrnak harmadnaponi testi feltámadásáról; egy oly bizonyíték ez, melynek becse még emelkedik, ha meggondoljuk, hogy az apostol azt, amit itt irt, már néhány évvel előbb Korinthusban hirdette, és hogy azt jóval azelőtt magától az Úrtól vette, úgy hogy mi itt egy oly időpontra vezetettünk vissza, mely csak egy pár évvel esik későbbre magánál a feltámadásnál. Ha nem volna az ügy oly komoly, csaknem mulattató volna látni: minő nyaktörő műveletekhez folyamodott egy ugynevezett kritika (a modern kriticismus) és bibliamagyarázás (mely a helyett, hogy a valódi értelmet valamely helyből kihozná, tulajdonkép s inkább a maga agyszüleményeit viszi be, octroyálja az illető helyre, — s ez aztán exegesis; (?) nem, ez

¹⁾ Nem tehetem, hogy itt egy francia theologus szép szavait át ne vegyem, aki méltán áll jó hirben a modernnek előtt is; ez Sabatier, l' Apôtre St. Paul, 1870, 247. lapon. „Pál tehát nem volt Jézusnak egyszerűen sem tanítványa, sem követője. Ő nem tekinté magát egyébként, mint azon szellem új megtestesülésének, mely feltételezte hogy az első csak viszonylagos és idői beccsel bírt. Ő Krisztus tagja lett, ő annak tulajdona volt; s azon megcáfolhatlan bizonyosság élt benne, hogy Jézus Krisztus nem csupán oka, hanem még mindig tevékeny munkálója az ő szellemi életének és gondolatának. Jézus az Úr, Pál a rabszolga. E bátor szellem hordozza a jármot és elsziveli a függetlenséget, melylyel dicsekedik, és hogy az ember ezt gyakran oly rosszul fogta fel, csak a Krisztussal szembeni általános függetlenség eredménye. Szabadsága hitéből születik és ezzel együtt elenyészik. Egyszóval, ami volt Jéhovah az ő szövetségben a próféták lelkiismerete előtt, az lett Jézus az ő apostola előtt; ő Jézus nevében beszél, úgy a mint azok beszélének az Örökkevaló nevében.“ V. ö. Keim Tódor Jesus von Nazara, I. lap 42 s a k. k. és Schmidt H; der Paulin. Christus; Weimar 1867.

(e is egesis.), hogy e napnál világosabb bizonyíték elől meneküljön és a maga tagadásának erőtlenségét védje és biztossítsa. És másodszer azon meglepő világosságra mutatok, melyet Pálnak, Krisztusról mint második Ádámról való általánosan elismert nézete vet az Úr csodás fogantatásának és születésének történelmi kérdésére. ¹⁾ Gyakran mondják némelyek, hogy Pál ép semmit sem tud e csodatényről, és mi most nem kérjük, ha van-e alapja ez állításnak; mi csak rámutatunk az Ádám és Krisztus közti éles ellentétre, és arra, mi abból szükségkép következik. Az első Ádámtól száll át, Pál tana szerint, bűn és halál minden utódjára különbség nélkül. Származhatott-e már azon egy, kitől ép az ellenkező származik, csupán természetes úton amaz elsőtől; vagy tán inkább még mind csak Pál szerint, olyannak tekintendő, mint egy friss hajtás a beteg törzsön, mely nem természetes úton oltatott abba?

Azt hiszem, hogy kimutattam, hogy az, hogy az ember Jézus Krisztusban valami emberfeletti is volt, úgy az ősházban, mint az apostoli korszakban, a legkülönbözőbb és — legilletékesebb irányok részéről is nemesak nyíltan elismertették, hanem, ami még több, mint valami olyan, mi magától értetődik, hallgatagon mindég előre feltételeztetett. Oly nyilatkozatok, mint a Páléi, annyival inkább megérdemlik a figyelmet, mivel azok nem szándékos számítás szerint, hanem mintegy mellékesen, előforduló jó alkalomkor vannak leírva közvetlen didaktikai cél nélkül, s a melyek mégis az ő meggyőzését oly tisztán engedik átsugárzani, hogy a legkisebb kétség sem férhet hozzá. ²⁾ Még egy megjegyzés, s aztán elhagyom bizonyításom e részét. Ez azon legrégebbi eretnekséget illeti, mely az Úr személyiségét illetőleg a keresztyén egyházban előállott, s már az új szövetségben említettik és néhány apostoli atya ál-

¹⁾ Rom. 5: 12--21. V. ö. 1. kor. 15: 21. 22.

²⁾ V. ö. mi a páli theológiáról és Christológiáról van mondva van Oosterzee, Theologie des N. Ts. aus dem holländ von F. Coerper Barmen. 1869.

tal keményen megtámadtatik. ¹⁾ Ez az ugynevezett D o k e t á k eretneksége, kik tagadták, hogy Jézus valósággal megjelent a testben, és ezért Antikrisztusoknak neveztetnek. Nem tartozik feladatunkhoz magát e D o k e t i z m u s t vázolni a maga különböző alakjaiban. Elég az, hogy azon régi tagadást, hogy Krisztus nem valóságos-emberi testben járt idestova a földön, később az a feletti kételkedés váltja fel, ha vajjon neki emberi lélek, s ha ez igen, vajjon emberi szellem is tulajdonítandó-e? A tagadás esztelensége eléggé szembetünő, de — ép ezen eretnekség apologetikai jelentősége sem hagyandó figyelmen kívül. Minő hasonlíthatlan benyomással kellett Jézus személyiségének birnia, hogy azok, kik azt először igyekeztek gondolkodva felfogni, megérteni, önkénytelenül legelőször is e nézetre jutának. Ő csak látszólag lehetett ember! Nem érthetetlen-e ez egész eretnekség, ha a m o d e r n i s m u s n a k van igaza? Ismertek-e szives olvasók, embereket, akik felől már halálok után 40—50 évvel egy egész szekta kételkedett volna, ha vajjon valósággal emberek voltak-e? Van-e tudomástok oly vallásalapítókról, kik már kortársaik, vagy azok első utódai szeme előtt annyira kívül esének a csupán — tiszta-emberi méretek és viszonyok határain? S ha nem bizonyíthatna-e az itt is valami fontosat, birhatna-e némi jelentőséggel, Jézust illetőleg?

Nem útasítható többé vissza azon kérdés, ha vajjon nevezhető-e meg az apostoli és apostolok utáni század e hitet illetőleg egy oly alap, mely elég erős legyen nemcsak arra, hogy ez épületet a maga előállításában kimagyarázza, hanem, hogy azt jövőre is hordozza. Itt tehát azon ponthoz közeledünk, hol minden arra kényszerít, hogy egy tiszteletteljes pillantást vessünk magára Krisztusra, úgy a mint Ő előnkbe lép az evangéliomokban. Így jutunk oda, hogy oly tényekről beszéljünk, melyeket nem lehet kétségbe vonni; vagy, jobban mondva, csak egy tényről, de a mely egyedül sok mással felér, sokat pótol. — Valószínűleg azt várjátok, hogy a testi feltá-

¹⁾ I. Ján. 4 : 2. 3; 2 Ján. 7. V. ö. Ignác leveleit.

madás tényére mutassak rá; csalódtok. E tény igazsága és bizonyító-ereje az én szememben megingathatlanul szilárdan állanak; de ti tudjátok, hogyan gondolkodnak a felett az ellenkező oldalon, és fegyvertáram oly gazdagon el van látva fegyverekkel, hogy én az olyakat, melyekkel a párt már nem akar többé harcolni, ez egyszer nyugodtan helyükön hagyhatom egészen érintetlenül. Ép oly kevéssé fogok szólni általában a csodákról, melyeket Jézus véghez vitt; jól tudom, mit szoktak ellenük felhozni, s bár hiszem-, hogy az ellenvetésekre megfelelhetek, most azokat is nyugodni hagyom; senki se gondolja azt, hogy a keresztyén hit egy egyes csodával áll vagy esik. De ama nagy tény, melyre kötelességem rámutatni, s melyet senki meg nem támadhat, az amaz egészen egyedüli, sajátosságos ö n t u d a t, mely az Úr saját szavaiban tükröződik vissza és ama törvényszerű következtetés az Úr magasztos személyiségét illetőleg, mely amaz öntudatból leszármaztatható, sőt a legpontosabban leszármaztatandó.

Mily győzelemteljes volna e bizonyíték, ha csak János evangélista törné meg a csendet; vagy, — ha ez nem, — a három első evangéliomból az Úrnak minden szava, mely az ő emberfeletti származására és méltóságára vonatkozik, a jog és illendőség szerint kezeltetnék. ¹⁾ De e tekintetben gondoskodott a mai kritika, az utóbbi időben egy oly rendszert alkalmazván, az imént nevezett okmányokra, melyet hiába igyekezek jobb névvel jelölni, mint a vizalátemetés-rendszerének nevével (Inundations-System). A szent föld egy jókora része víz alá van temetve, úgy hogy az kevéssé látszik nekünk, szegény apologétáknak, alkalmasnak arra, hogy ott sátrainkat felüssük, s még sokkal kevésbé arra, hogy — ha az rendelkezésünk alatt állna, — ott mitrailleuseinket az iszapos földre állítsuk fel. A kritika, azon eljárásánál, hogy különbséget tegyen a között, ami valódi, vagy nem valódi, eredeti vagy későbbi kéz által írott, mind inkább e magában véve nélkülözhetlen és

¹⁾ V. ö. C. T. W. Held, Selbstzeugnisse Jesu (1865). Ph. Schaff, Jesus Christus, das Wunder, der Gesch. etc. s a „Figyelmező“ 1873. II. füz. 73 stb. lapjain.

jóhatásu elv által vezetettetik: „Ilyesmit Jézus teljességgel nem mondhatott, azon tisztán emberi nézetnél fogva, melylyel én fölöle bírok, s tehát nem is mondott.“ Az ember egyszerűen e még előbb bebizonyítandó előfeltételből indul ki: „semmi valósággal ember vagy természet-feletti nem történhetett.“ Mindannak tehát, mit egy igazi, eredeti Máté vagy Márk Jézusról elbeszélhetett, szükségkép a tisztán emberi fogalmán belül kell esnie. A mit ellenben az evangéliumok az emberi fogalmán kívül eső gyanánt beszélnek el, az már ép azért egy későbbi, átdolgozó, Krisztust felmagasztaló kéz műve, a melynek annál kevésbbé lehet hinni, minél magasabbra emelkedik a mindennapi, a közönséges felett. Így a kritikai törekvés egészen oda irányul, hogy — ha szabad magam így kifejeznem — mindazon bűján tenyésző kuszó- és élődinövények kiirtása által, melyek, mint némelyek hiszik, századok óta az evangéliom fáját körülfonják, az eredeti törzset ismét napvilágra hozza, megtisztítsa, más szavakkal, hogy a keresztyénség elfedett, természetes talaját felássza, mely munkánál azonban minden ásómunkás előre szilárdan meg van győződve, hogy azon talaj nem állott semmi egyébből, mint közönséges, lehet aztán akármilyen finom és termékeny földből. ¹⁾

Tervünk nem engedi meg, hogy egy példányképét nyujtsuk azon nagy és jobb munkára érdemes fáradságnak és éleselműségnek, mely e munkára, ez eljárásra fordított; de nem egy könnyen lehet képzetet alkotni azon önkényről a melylyel némelyek az Évangéliumokból mindazt, mi természetfeletti, mint nem valódit és hitelre nem méltót kiküszöbölik, semmi más okból, mint hogy az végre is gátolja azon nyugtalan törekvést, hogy végre a keresztyén egyháznak egy tisztán emberi Krisztusképet nyujtsanak, mint a próbát kiállott tudomány tiszta eredményét. Jézus szerintök nem lehetett egyéb, vagy sokkal több, mint egy izraelita Sokrates. Ha azon-

¹⁾ „Évangéliomaink későbbi eredetét illetőleg a főök mindig ez marad, hogy azok egyenként és összesen a Jézus életéből sok mindent oly módon adnak elő, a mint az a valóságban teljességgel meg nem történtetett.“ Baur, Krit. Unters. über d. kan. Evv. 25. lap.

ban Ő az Évangéliomok szava szerint (pl. az eschatologiai beszédek Máté 24 és 25-ik fejezet) mondott is valamit a maga királyi és ítélőbírói eljövételéről, mi egy oly böles és derék férfiúról általában meg nem fogható, érthetetlen, úgy a kritika dolga itt, úgy a hogy lehet, dönteni; kibuvó lyukat keresni és találni. Az ember készebb, — a helyett, hogy az ily szavakat autentikusoknak vegye, és azt, ki azokat mondá, Renánnal félbolondnak nevezze, vagy rajongónak tartsa, — az évangéliomok egy második, harmadik, negyedik átdolgozójának róni fel az ilyes tudósításokat és nyilatkozatokat hibául, azt híven, hogy ily átdolgozóknak (különösen ily apokryph tudósítások által) nyomára jött és aztán ez alapon határozza meg azon elveket, melyek szerint vizsgálatában eljár. „Fiat amputatio; a Supernaturale peribit.“ Hogy ily úton az ember — mellékesen legyen mondva — csak nagyobb nehézségbe bonyolódik, mivel, ha minden ily beszéd elesik, az apostoli korszakban uralkodó általános nézet az Úr rövididőni visszajöveteléről teljesen megfejthetlen, az ép nem okoz gondot. Elég az, hogy e kritika — vagy tán taktikának kell neveznem, — alaptörvénye értelmében a nagy ollóval mindaz, mint tarthatatlan, mi nem fekszik az előre meghatározott nézeteken belül, levágatik. Oh! prokrusteszi művészet, megörökítve a modern bibliai kriticizmus hívei által!

Hadd álljon itt egy példa a sok száz közül! Mindenki ismeri e nagy mondást: „nem mindenki, ki mondja nekem: Uram, Uram, fog bemenni a mennyek országába.“ ¹⁾ Lám, mondja tán több olvasó, itt az Úr azt mutatja, hogy Ő érzi azon jogát, öntudatával bir annak, hogy ő „Uram, Uram“-nak nevezhető, jóllehet ezt egymagára nem állítja kielégítőnek; mily csendes, nyugodt fenségesség, mely ép ez öntudatban visszatükröződik! Holó! nem kell elsietni a dolgot, szól közbe, nem mondom a kritika, hanem egy bizonyos neme a kritikának. E mondás kétségkívül valódi, eredeti; sőt a híres, hegyen tartott beszédhez tartozik; de a tan józansága, helyessége ér-

¹⁾ Máté 7: 21.

dekében egy kis javítás szükséges. Eredetileg a rabbi bizonyosan csak azt mondta, természetesen az Atyára való tekintettel: „nem mindenki, aki mondja, Uram, Uram!“, de egy későbbi, Krisztust magasztaló kéz, egyszerűen egy kis szócskát szúrt közbe: „ki mondja n e k e m,“ és ezáltal az értelmet egészen megváltoztatta. ¹⁾

Azt hívétek ugy-e tisztelt olvasók, hogy egy fenséges öntudat nyilatkozatát halljátok, és im az nem áll, egy szócskát ellopnak előletek, és — egyszerre vége a bizonyoságtételnek. Ti kérdezitek, honnan e változtatás joga, melyet egyetlen egy kézirat sem igazol? De ki volna oly udvariatlan, hogy ne higgyen el valamit a kritikának szavára? Valóban, ha még élne Luther, nem fogná többé csupán a *Miatyánk*ot a legnagyobb vértanunak nevezni!

Fogja talán gondolni valaki: ily sok erőszak ellen egy történeti emlék sem maradhat meg és nem fogna tehát azon bámulni, ha Jézusnak magának egyetlen egy szava sem volna rendelkezésünk alá bocsátva, melylyel némileg célunk felé közeledhetnénk. Ily messze azonban a dolog még nem jött; ellenkezőleg még eddig konstatálja a kritika, s mi sietünk arról tudomást venni, hogy legalább a Máté evangéliomának, az Úr igazi mondásainak eredeti gyűjteménye szolgál alapul, mely mondások oly sok bizonytalan közt a legbizonyosabbhoz tartoznak. ²⁾ És már nekünk e hiteles minimumnál többre nincs szükségünk; én tehát csak oly szavakról beszélek, melyek igazeredetisége elismertetik és nem is fog kétségbe vonatni, míg arra elegendő ok nem találtatik. Rányitok a Máté evangéliomára, s abban is mindjárt a hegyen tartott beszédre; s csak a kritikailag megnyesett kiadást követem. De ugyan mit fog maga a szerény olvasó hinni Krisztusról, ki mindjárt az elején a maga szegény és bátortalan tanítványait az ó-szövetség tündöklő prófétaeregével egy rangba helyezi, csupán

¹⁾ Az önkénytes szövegváltoztatás más megkísérlései találhatók Colani-nál „F. C et les croyances Messian. de son temps 1864. p. 210—213.

²⁾ V. ö. F. H. Scholten, Das älterte Evang. aus dem Holländ.

mert és mikor ők ö érette és az Isten országáért üldöztetnek? ¹⁾ Ki lehetőnek tartja, hogy valaki azt vélheti, — valóban nem csekélység — hogy ő azért jött, hogy a törvényt és prófétákat eltörölje, és a legkiválóbb isteni férfiak ez ünnepélyes mondásával szemben: „ezt mondja az Úr,“ a maga hatáseljes és magasztos: „én pedig mondom nektek“-jét hallatja? ²⁾ ki az atyáról az „én és „ti“ jelzöt mindig külön használja, s egyetlen egyszer sem beszél „mi atyánk“-ról, oda értve magát tanítványaihoz, Ó, „az oly mély vallásos rabbi, a maga meleg és szerető szívével?“ ³⁾ ki, jóllehet szelid és alázatos szívi, egy: „Ha ti, kik gonoszok vagytok,“ kifejezéssel magát láthatólag szembe állítja minden hallgatójával és aki midőn oly jól látszik tudni mi minden származik egy emberi szívből, önmagát illetőleg a büntudat egyetlen egy szavát sem hallatja soha? Ki magát csakhamar, mi azon időben bizony nagyjelentőségű nyilatkozat volt, nemesak Jónás és Salamon és mind a próféták fölé helyezi, Jánost sem véve ki, hanem saját magát még valami nagyobbak nevezi, a templomnál is, mely Isten különös jelenlétének székhelye? ⁴⁾ Még egyszer, mit hisztek Krisztusról, ki hallható visszapillantással, vonatkozással Istennek a próféta által hirdetett szavára, minden megfáradt és megterhelt lelkének nem ígér kevesebbet, mint a nyugalom legfőbb jótéteményét? ⁵⁾ Ki az örökös boldogságot vagy fájdalmat az ő nevének vallásától, elismerésétől vagy megtagadásától, mi az Izraelita előtt vallási jelentőséggel bíró dolog, teszi feltétlenül függővé? ⁶⁾ Ki, hogy többet ne említsek, ahol e törvényt: szeressed Istent mindenekfelett s felebarátodat, mint tenmagadat, maga is a legfőbb törvénynek tartja, mégis e fenséges nyilatkozatot hallatja: „ki atyját vagy anyját inkább szereti, mint Engem, nem méltó hozzám; és aki fiát

¹⁾ Máté 5: 10—12.

²⁾ Vs. 17 és 22.

³⁾ Fej. 5: 16; 6: 32; 7: 21.

⁴⁾ Máté 12: 6. 39, 41.

⁵⁾ Máté 11: 28. v. ö. Jerem. 6: 16.

⁶⁾ Máté 10: 32. 33.

vagy leányát jobban szereti, mint Engem, nem méltó hozzám?“¹⁾

Valóban, tisztelt olvasók, ha az ember egyszer elhatározta, hogy kerüljön bármibe, az Úr személyében levő emberfeletti való hitet, mint elviselhetlen terhet leveti, vállairól, akkor a döntő bizonyítékok, vagy legalább azok néhány ellen mindig tud valamit találni és felhozni. Arra nézve azonban, ki a fennebb elősorolt körülmények összes benyomását, azzal összefüggőleg, mit mondánk, figyelembe veszi, és az előtt meghajol, arranézve mondom, ugyhiszem nem lesz nehéz a választás. Oly fennhangon, oly biztosan bizonyítanak azok, hogy az ember csak nagy nehezen tudja elnyomni a szánakozás bizonyos érzését azok erőtlensége és zavarodottsága iránt, kik szemeiket azoktól elfordítják. Az ülöt nem sajnálom, de igen a kalapácsokat és azon karokat, melyek azokat oly nagy fáradsággal és mégis mindig hiába emelik fel.

Azon ember ki úgy beszélhetett, vagy rajongó, vagy esaló volt, vagy Isten Fia a szó természetfeletti értelmében. Isten Fiának nevezte Ő — jól tudja azt mindenki, — magát bírái előtt, szemben a legirtóztatóbb halállal, és mi nem irigyeljük azon írásmagyarázó tehetségét, ki az Úr ünnepélyes és magasztos „te mondog“-ját ez értelemben merészelt értelmezni: „te mondog, és én, én megengedem, hogy mondog.“ De mit ér, ha mindjárt sikerülne is, egy ily illetlen műfogás által kezecskéből e fegyvert is kiütöni? Még mindig fenn fogna maradni a megsemmisíthetlen „az ember fia“ név, és e névben egy emberinél magasabb származás és méltóság önérzete, mely mintegy önkénytelenül szembetűnik. De miért mondog még többet? Ha Jézus csupán ember volt és mégis ezeket (s ha még többet!) mondogta magáról, akkor legalább nem lehetett büntelen; tökéletes büntelenség ezenfelül, egy a tapasztalattal homlokegyenest ellenkező esoda volna. Émélfogva egy velünk együtt bűnös ember, jóllehet egy pontban sokkal bölcsőbb és istenfélőbb, — mint mi volt Isten országának alapítója; e követ-

¹⁾ Máté 10: 37.

kezetesség elől nem lehet menekülni, valameddig a logika logikának marad, — de ez végre maga magát is megsemmisíti, s mindezt az igazság érdekében! Oh szép és felséges igazság, hány szív kívánságait elégitéd ki, hány kebel kételyeit oszlattad el!? — — — Valóban, minden keresztyén lelkiismeret, melyet az Irás, történelem és tapasztalat világa vezet, bizonyosságot tesz, hogy mind az, ami hiányos, tökélytelen belőlünk, de mindaz, ami e téren tiszta és szent, tőle származott és kizárólag neki köszönendő. Ha ellenben az ember ama bizonyosságtételeket érvényben hagyja és megengedi, hogy az Úr eme szavai azt jelentsék, amit jelenteniök kell, akkor Ő mulhatlanul bármennyire is igazán ember, több is kellett hogy legyen mint ember. Ez forog e percben kizárólag szóban. Mai napság a nagy alternativa nem ez: árianus vagy áthánazianus, — ez egy oly kérdés, melyet azok, kik közösen az Irás alapján állnak, intézhetnek el ha lehet, egymás közt, — hanem csupán, legalább mindenekfelett ez: supranaturalis vagy naturalis? A kérdés most nem dogmatikai, hanem tisztán történeti természetű; a kérdés ez: „csupán ember, vagy több mint ember;“ innen alóli, földi, mint mindenki, vagy onnan felüli, mennyei egész saját értelemben? Az Úrban levő Isteni és Emberi közti viszony természete másutt jő szóba; itt mindenekelőtt a t é n y forog szóban. E minden tények ténye az Isten saját Fiának a názárethi Jézus történelmi személyébeni emberréletele mellett végtelenül több és nyomósabb ok szól, mint a mennyi kétely és ellenvetés ellene felhozható. És ha ez egyszer határozottan áll, akkor — említnem is alig kell — akkor ép oly kevésbé kell, hogy gátoljon itt minket a csodásszerű, mint azon sugarak fénye, melyek a nappal urától áradnak ki. Ami reánknezve csodateljes, az Előtte a legfőbb természet; jól számítva, csak egy — központi csoda (Centralwunder) van, s az maga ezen páratlan személyiség. Hogy egy ily Krisztuskép csak az emberek lánggra lobbanó képzeletének volna eredménye, azon emberek képzeletének, kik oly végtelenül alatta állnak; — nemcsak bebizonyíthatlannak, de képzelhetetlennek is látszik az előtt, ki kellőleg tudomást szerezve mindenről,

minden adatot számításba vett. Ki az Urat egy meghalt zsidóvá törpíti — mert tulajdonkép a dolog ide megy ki —, ki csupán hálás emlékezetben és gyanítható halhatatlanságban él tovább, az nemcsak a Krisztus megjelenését, hanem az egész keresztyén egyházat nyilvános képtelenséggé (abszurditás) teszi. E képtelenség helyett inkább választom a titokszerűséget. (Mysterium). És én ezt nem csak a hit nevében és térében választom, hanem maga a józanon és kellőleg okoskodó ész nevében is.

Mindazt, mit eddig mondték, e tételbe foglalom össze, melynek megvédésére illő ellenmondással szemben reményilem mindig kész fogok lenni:

A mit már egy, a keresztyén öskorra vetett pillantás, előttünk jó alapon hihetővé tesz, és a mit az általán eredetieknek, valódiaknak elismert apostoli iratok kétségbevonhatlanul állítanak; azt — magának az Úrnak azon kevés bizonyásgtételei, melyeket a mai kritika még meghagy, oly diadalteljesen támogatja, hogy minden törekvés Krisztust mint csupa embert felfogni, nem a valódi tudomány, hanem a háttartalan önkény bélyegét viseli magán és ennélfogva a teljes terméketlenség átkával van sújtva. A Krisztus megjelenése talányához csupán az ő emberfeletti származásában és méltóságában való hit adja kezünkbe a találó kulcsot.

„Mit hiszték, kicsoda a Krisztus?“ — menyivel erőteljesebben hangozhatott volna feleletünk, ha nem szorítottuk volna önként magunkat oly szűk határok közé; és menyivel felségesebb színben fog tündökölni mindenki előtt az Ő nagysága, midőn az — mert ez be fog következni — ismét az Irás és a történelem teljes világában fog megjelenni! Én azonban azt mégis, a mit elmondték, épen aránylag szűk térére szorítás által, alkalmasnak és kielégítőnek tartom arra nézve, hogy az olvasókat saját tovább folytatott kutatásaiknál biztos alapra

helyezze, és azt hiszem, hogy további figyelmükre számíthatok akkor, midőn e kérdésre vagyok feleletet adandó: mi Ő és minek marad folyvást, és ennél fogva minő jelentőség tulajdonítandó az Ő személyének és művének? Önként értődik, hogy a kutatás ez új terét nem fogjuk egészen átvándorolni, sőt még kellőleg ki sem mérhetjük egy ily rövidebb szabású közleménynél s illetőleg felolvasásnál, hol a rendelkezés alatt álló idő is megköti az illető író és felolvasó kezeit. Oly nagy a tér, hogy kötetek is alig képesek azt teljesen átölelni és kimeríteni. Én ennél fogva egész szerényen a legrövidebb és legcélszerűbb útat ajánlom és választom a további vizsgálódáshoz, t. i. az összehasonlítás útát, a hol párhuzamba állítjuk Krisztussal azon személyeket, a kiket az Évangéliómának megtámadói és ellenségei leginkább szoktak vele szembeállítani. Az Úr maga, mint már megjegyzők, összehasonlítá magát Jónással és Salamonnal, és ki ne ismerné azon párhuzamot, a melyet a mult században Rousseau vont a Sokrates és a Krisztus halála közt. Sokratessel azonban ez alkalommal senkit sem fárasztok és untatok; e derék férfiú, úgy látszik, kezd egy kissé kimenni a divatból, és ami az összehasonlítást illeti, az már többször meg volt kísértve, még pedig a kívánt eredménnyel. Három más névre gondolok, amelyek korábban úgy, mint később, különösen a tagadók részéről, a Jézus nevével egy huzamban szoktak említettetni és amelyek bizonynyal alkalmasok arra, hogy nekünk, legalább némi részben, az Ő nagysága mértékeül szolgáljanak. Elvtársaim, konzervatív olvasóim, ne botránkozzanak meg azon, ha én egy kis ideig a modernnek előtt modernnek látszom. A cél természetesen nem az, hogy ezen az úton az Úr felsőbbségét bizonyítsuk be, ami legalább a keresztyének előtt nem bizonyítandó, hanem csupán az, hogy ép a látszólag vele közel rokonságban állóval való éles szembetétel és összehasonlítás által, az Ő mindent felülmuló nagysága és örökké megbecsülhetetlen méltósága annál fényesebb világosságban tűnjék fel. Én tehát összehasonlítom Őt néhány vonásban egy elhíresedett Csudatevővel, egy kitünő Erkölestanítóval

és egy régibb időből való igen nagy befolyásu Vallásalapítóval, és — de hiszem ítéljenek maguk a tisztelt olvasók!

Azon csodatevő férfiú, kit fel akarok említeni, sokak előtt talán még nevérol is alig ismeretes. Neve mégis egy jó darabig kelet egy részében mindennapi beszéd tárgya volt, sőt a keresztyénség megtámadói azt fennhangon hirdetve, könnyen kitalálható, hogy mi célból, a Krisztus nevével állították szembe. A tudtom szerint Krisztus után csak egy pár évvel született tyanaia (város Kappadóciában) Apollonius, egy a Pythagorás iskolájából való bölcész volt az, ki, a mint állítják, a maga csodatevései és látomásai (vizió) által a fél világot bámulásra ragadta és halála után, legalább szülővárosában, bálványként imádtatott. Ha hihetünk életirójának, a zófista Flavius Filostratusnak, ki azt állítja, hogy a leghitelesebb forrásokból merített: akkor ezen Apollonius úgy lépett fel, mint a pogányság reformátora, ki felkereste a legkülönbözőbb országokat és népeket, hogy minden vallásban kikutassa az igazság csiráit, mi neki anyival kevésbé lehetett nehezére, mivel azon hatalommal bírt, hogy valahányszor akarta, csodálatos úton-módon változtathatta tartózkodási helyét. Meglátogatta nemcsak Kis-Ázsia egy nagy részét, hanem Indiát és Éthiopiát, Görögországot és Rómát, Olasz- és Spanyolországot is, hol mindenütt hű szolgák kísérték, s a nép nagy lelkesedettséggel fogadta, a fejedelmek pedig tiszteletteljesen üdvözölték. Halottat támaszt fel, ördögöket űz ki, látja, hogy mi történik távol tőle és előre megmondja a jövő titkait. Néro és Domicián által politikai okok miatt gyanúsítatva és üldöztetve törvényszék eleibe állittatik, de egy áthatolhatlan felhő segítségével eltűnik bírái szemei elől. Mindjárt azután ismét megjelenik egy egészen más helyen, és midőn végre több mint százéves életkor után meghal, ez is nagyon titokteljes módon történik. Árnyképe azonnal megjelenik tanítványai egyikének, hogy megmondja, hogy a lélek halhatatlan. Emleke — de már elég a végre, hogy lássa a tisztelt olvasó, mily becses fegyvert szolgáltatott egy ily csodatörténet az Evan-

géliom ellenségeinek. Már a harmadik század végén a pogány államférfi Hierokles e tündöklő színben előadott történetet az Evangéliom mellé, nem! az Evangéliom fölébe állítá: kinek csodákra volt csupán szüksége, az megtalálta itt azokat mindig ép oly találóan és hiven, a mint csak valaha kívánhatta! Hogy más nevekről hallgassunk, még a mult században is felhasználta Voltaire e tudósításokat, hogy Idvezitönk csudatetteinek hitelreméltóságát megtámadhassa. Csak az a kár, hogy ez alkalommal kétélü kard helyett fadárda volt a vivő-eszköz! Ezen állítás támogatására engedjék meg csak annyit mondanom, hogy azon zófista, kinek a „mesék e darázsfszékét“ köszönjük, hőse kora után körülbelül két századdal készítette regényszerü iratát, és pedig azon könnyen felismerhető okból, hogy egy csodák után rajongó fejedelemnöknek eleget tegyen, a ki azon kívánságát nyilvánítá, hogy valamivel többet szeretne tudni ezen sokat emlegetett Apolloniusról. Miután szolgálatkész szerzőnk magát több mint ötven kisebb vagy nagyobb mértékben híres személy életének megírásával, az életleírásban kiképezte, munkához lát, a nélkül, hogy eltitkolná azon szándékát, hogy e történetet oly széppé akarja tenni, a milyenné csak lehet. Elég az hozzá, hogy röviden szóljunk, ő minket egy oly mesekörbe vezet be, a melyben maga sem hiszen teljességgel, és néha közben-közben oly próbára teszi közönsége könnyenhivőségét,¹⁾ amely alatt még a legerősebb is kimerülve rogya össze. De ugyan melyik fegyver volt valaha igen alávaló a végre, hogy az ellen fordítottassék, a ki ellen ellenségei az árulás éjjelén nemcsak kardokkal vonultak, hanem botokkal is? Még néhány évvel ezelőtt e regény Franciaországban újra nyomatott; mint amely megbecsülhetetlen irodalmi termék a csodákban való hit meg-

¹⁾ A könnyenhivőség különben ép a hitetlenek tulajdonsága; v. ö. Monod Adolf volt híres párisi lelkész ily címü egyházi beszédét: „La crédulité des incrédules.“ Hányan nem hisznek Isten csudatevő erejében, sőt Istenben sem, de félnek a kisértetektől, s kuruzsolásban, kártyavetésben, kézjósulásban stb. keresik sorsuk kime-netelének megfejtését!

támadására;¹⁾ valóban esoda, hogy nem közölte azt valaki nálunk is valamelyik lap tárcájában, vagy hogy nem közölte s használta fel azt ép a Ballagi ur lapja, vagy az „Egyházi Reform“, a „Deutscher Mercur“ után, mint pl. a „Breviarium Romanum“ című cikket és sok más egyebet! Ezekután azt lehetné igen könnyen valaki, hogy én azt ajánlom, hogy e könyvet senki se olvassa, hogy hitében meg ne ingattassék. Oh, korántsem! sőt ellenkezőleg, elolvasását ajánlom, feltéve, hogy az Evangéliom olvasása azt már megelőzte, vagy nyomban követni fogja, hogy így aztán kiki maga saját szemével vizsgálja meg egyszer az igazság és költemény közti különbséget és saját szájával tegyen arról bizonyosságot. Im mit mond egy illetékes és valóban nem elfogult ítész e szépségekről: „Ez egy regény“ — írja a híres Herder,²⁾ — „amelynél a Krisztus eszünkbe sem jut, vagy ha igen, akkor olyanformán, mint mikor az ember épen a leginkább kicifrázott hazugságoknál az egyszerű igazságra gondol. Mit tartana az ember arról, a ki Telemachot vagy a Cyrus Utazásait úgy fogta fel, mint történetet, csak azért, mert ezen elbeszélések történeti nevekhez vannak kapcsolva? Itt semmi sincs összehangzásban a földísmével és történelemmel, és ha e bolondságoknak csak felével is egy keresztyén kérkedett volna, nyilvánosan kinevetnék, míg ma nem találnak szavakat, hogy ezen földi Istent dicsérjék. Ki őt Krisztussal egy rangba helyezi, az nem tudja: mit mond.“ — De hát ugyan hogy jöhettek arra, hogy a két nevet egy huzamban említsék? A helyett, hogy saját feleletet adjak, inkább ide irom a tübingi iskola kitünő fejének nézetét, már csak azért is, hogy a pártoskodásnak még látszatát is távol tartsam magamtól, — amely kitünő fővel, a jelen esetben teljesen egyet tudok ér-

¹⁾ Apollonius de Tyane, etc., par **A. Chassang**, Paris 1862, a „le Merveilleux dans l'antiquité“ című gyűjteményben. V. ö. **L. Figuier**, Histoire du Merveilleux. 1860. I. köt. 15-dik lap.

²⁾ **Herder** Sämmtl. Werke (zur Rel. u. Theol.). XIV. 100 és a köv. lapokon. V. ö. **Tholuck** Glaubwürdigkeit der Evang. Gesch. (1837) a 396 s köv. lapokon.

teni. ¹⁾ Baur szerint ezen tyanai Apollonius egy nagyrészt költött alak, mint könnyen észrevehető, Krisztusnak egy képmása pogány bölcsészeti téren, ki azon célból állittatik szem elé, hogy a keresztyéniséggel szemben megmutattassék, hogy az, a mi ott oly nagyon dicsértetik, itt sem hiányzott, sőt még sokkal szebben fel volt található. De így a torzkép egyszersmind bizonyos önkénytelen hódolat a mi isteni keresztyéniségünk iránt, miután az mellékesen, arról tesz bámulatra méltó módon bizonyosságot, hogy menyi felségest és nagyszerűt hittek és vallottak a második században Krisztusról. A szinpadai hős, ki cifra papirból készült s aranyfüsttel bevont koronájával előnkbe lép, nem nyert volna bizonyosan soha lételt, ha nem volnának valódi királyok is, a kiket ő így akar a néző közönség szeme előtt utánozni. Most nem bajlódom azzal, hogy azon jogtalan követeléseket, melyekkel e mesehős fellép, visszautasítsam; vannak oly esztelenségek, amelyek elég tiszteletben részesülnek már azáltal, hogy őket egyszer felemlítjük. De mily nagy a különbség e nyomorult kérkedő közt, ki mulatságból, a tetszvágy miatt tesz csodákat, ki tetteit maga előtt kikürtölteti, sőt a börtönben lábait kihuzza a vasbilincsekből, hogy mintegy megmutassa, mily könnyen meg tudná ő magát menteni, és — az atyának azon csendes, alázatos szolgálja közt, ki maga rendeli hallgatással mellőzni minden feltűnést okozó hirt, ki a legkisebb jelt nem teszi a maga megmentésére, sőt önként vállára veszi a gyalázat keresztyét. Apollonius a villámot engedi lecsapni a Néro asztalára, úgy hogy azon kehely, melyet ez ajkához akart vinni, darabokra törik, hogy így ellenségét megrémitse. Jézus így szól tanítványaihoz, kik tüzet akartak lekivánni az égből az ő elenségeire: „ti nem tudjátok: micsoda szellem van ti bennetek,” és boszuállás nélkül megy tova más helyre: im itt a különbség a felfuvalkodott kérkediség, ámitás és egy igazi Fel-

¹⁾ Baur Ferd. Ker., Tyanai Apolloniusról irt cikke a „Tübinger Zeitschrift“ 1832-dik évi folyamában a IV-dik füzetben. V. ö. Rieckher cikkét is a „Studien der Würtemb. Geistlichkeit“-ban, 1847.

ség közt! S ily alakot lehetett, kérdem még egyszer, az Evangéliomok Krisztusával szembeállítani!? Ép úgy lehetne azt is állítani, hogy egy sötét éjjel tartott bengáli tüzmutatvány méltó versenytársa a felséges csillagos égnak. Lép vissza az árnyékba, száanalom férfira, melyből sohasem kellett volna napvilágra jöned! Valóban, nem Kappadociából, hanem egyedül Galileából jött e világra ama Proféta, ki szavakban és tettekben egyaránt hatalmas, Isten és minden nép előtt!

„A ki hatalmas szavakban.“ Még ott is, a hol ez nem tagadtatik, gyakran igyekeznek Jézus szavának becsét kisebbitni azáltal, hogy reámutatnak más oly tanítókra, a kik, — mint állítják, — ha nem is bírnak előnnyel felette, mégis a tisztelet egy helyét követelik maguknak mellette. Azon erkölcs tanító, ki e végett különösen a mi korunkban inkább, mint bárki más, minden oldalról magasztaltatik, nem más, mint ama trónon ülő bölcsész, az Antoninusok büszkesége Márk Aurél, a második század legjobb császára, szerzője egy sok tekintetben nevezetes iratnak, a mely tizenkét könyvben meditációkat vagy magánbeszédeket (elmélkedések) tartalmaz, a melyek egyenesen saját magához vannak intézve¹⁾ és sok tekintetben igen kitünő tartalmuak. Ezen erkölcs tanító, a stóikusok bölcsészeti alapelveiből indulva ki, igen kitünően hirdeti a magasabb akaratnak való hódolás, a testvériesség és közösség, társulás, az önmagán való uralkodás és erkölcsi méltóság tanait, amelyek az élet minden körülményei közt követendők. Így igyekezett a régi római erényt elfajult népében helyreállítani, de a mellett az igazi bölcsesség és őszinte kegyesség oly szavait mondá ki, amelyek a későbbi kor előtt is a legkomolyabb megfontolásra méltók. Nem csoda tehát, hogy jelen századunkban is újabb magasztalásokban részesült, kü-

¹⁾ V. ö. Márk Aurélról és említett művéről mindenekelőtt Krug, Encyklop. Philos. Lexicon, I. köt. 155 l. V. köt. 20 l. és az ott felsorolt irodalmat. Herzog, Theol. Real-Encykl. IX. köt. 39—43 lapon. Neander, Geschichte der christlichen Religion und Kirche I. köt. 120—130 ll., de különösen Pédézert J. szép cikkét a Revue Chrétienne 1865-beli évfolyamának a 321-ik s köv. lapjain.

lönösen az ugynevezett független Moral¹⁾ képviselőinél, kik itt, ámbár mint hisszük helytelenül, meggyőző bizonyítékát vélték találni annak, hogy erény és erkölcsösség nagyon könnyen megállhatnak bizonyos meghatározott dogmák nélkül is. Sőt e szelid, mélabus alak oly nagy rokonszenvet, s a mellett irata akkora bámulatot gerjesztett, hogy sokan benne egy álarcos keresztyént vélték látni. Keresztyének mondák, hogy a vér arcukba tolult, s majd halálra szégyenlették magukat az ezen pogány által hirdetett és tanított erény és erkölcsi eszmék és elvek olvasásánál. Különösen Renan kiapadhatatlan az ő dicséretében, sőt imitt-amott őt még a Jézus fölébe is látszik helyezni; azt nem nevezi ugyan oly nagynak, de bizony talán sokkal tökéletesebbnek, mint ezt. Ő azt a legkegyesebb emberek egyike gyanánt magasztatja, kinek tervei — s ez Krisztus felett előnye — soha sem mentek túl saját erején; kinek könyvében egy magasabb szellem sugárzik fényesen elénk; ugy magasztatja őt Renan, mint a földi koronás fők egyik állandó dicsőségét, örökös büszkeségét és felül nem mult példányképét, ki utólérhetetlen és utánozhatatlan a maga szellemi erejében, alázatosságában, igazi jóságában és nemeslelkűségében. „Olyanforma, mintha a kritika egy Lamartine-je hallatná velünk ily dicsérő szavakban a maga lyrai dalait.“²⁾ Visszautasítsuk-e feltétlenül, tisztelt olvasók e dicséretet? Korántsem, sőt ellenkezőleg, nagy érdeklődéssel tekintünk vissza ama szép órákra, a melyeket egykor magunk is e biborba öltözött bölcs erkölcsi tanításainak olvasásával és átgondolásával tölténk el. Itten-ottan oly hangok zengének belőlük füleinkbe, amelyek önkénytelenül ama nagy szót juttatták eszünkbe: „nem messze az Isten országától.“ De „nem messze“ még korántsem annyi mint benne, és már pedig e kalauz nem vezet bennünket egy ismeretlen Isten oltáránál

¹⁾ E napjainkban oly nagy hévvel tárgyalt kérdést illetőleg megérdemli mindenekelőtt Bersier E. figyelmünket, ily című kitünő értekezésében: „Sur la question de la Morale indépendante, mely fel van véve az 1867-diki Evang. Alliance emlékkönyvébe.

²⁾ Pédézert.

tovább. Sőt szándékosan nem is akarunk rámutatni azon erkölesi foltokra, a melyek az ő képét, mint embernek, férjnek és császárnak egyaránt elékteleníték, és amelyek azon büszke önérzettel szemben, mely irataiban imitt-amott nyilatkozik, legalább is különösöknek tűnnek fel. Ép oly kevéssé szándékunk öt keményen megítélni azon könyörtelenségért, amelylyel a Krisztustvallók üldözését, ha nem is épen parancsolta, de legalább is meglehetősen hidegséggel és egykedvűséggel türte, jóllehet nagyon különösnek és figyelemreméltónak tartjuk, hogy ő, ki az elméletben imitt-amott oly nagyon közeledett az evangéliomi szabályokhoz és tanokhoz, a valóságban, a gyakorlatban oly nyílt ellenszenvet tanusított azok követőivel szemben. Mert hiszen az legalább eléggé világos, hogy ő ezekre bizonyos gyanakvó előítélettel tekintett, ami az ő bölcsészeti álláspontjánál fogva teljesen érthető is; én azonban inkább azt mondom, hogy ő azok hitét még alapos megvizsgálásra sem tartá méltónak. „A keresztyéneket az oroszánok elébe“ ez hangzott folytonosan vissza az ő uralkodása alatt, a nélkül, hogy a nyugodt, hideg stoikus megértett volna valamit azon lelkesedetségből, a melylyel egész seregember inkább választá a vértanui halált, mint a hithagyást, a Krisztus és Evangéliomától való elszakadást. Ezen kor bölcsessége szerint az is esztelenség volt, mert hiszen végre is bizonyosan nem volt oly nagy horderejű, nem volt oly különös valami, ha vajjon az ember a Nazarénusokhoz vagy azok üldözőihez járt-e iskolába; de kívánják-e tudni, a tisztelt olvasók, mit feleltek ama kor hivei, kik ismerték a kettő közti különbséget? A Jézus Krisztus Istene egy könyörteljes atya; a Márk Aurél pedig nem egyéb egy hideg kérelhetlen vakorsornál. A világ, ezen alapelv szerint, egy nagy gép, amelyben minden örök megtörhetetlen, változhatatlan törvények szerint jár le, és az igazi bölcsesség tulajdonkép ide megy ki: semmin sem csodálkozni, és mindenekelőtt sohasem haragudni. „Ha másokat vétkezni láttok, jusson eszetekbe, hogy ti is gyakran azt teszitek, és hogy ti ép oly bűnösök vagytok, mint amazok.“ De a bűn mivoltáról, mint büntetést érdemlő vé-

tekről és romlottságról; az alázatról és megtérésről; a kegyelemről és a szív megújulásáról nem találunk egy betűt sem e rendszerben. Hogyan lehetne itt szó erkölcsi rosszról, itt a hol minden jó, úgy amint van és végre is a legfőbb boldogság abban áll, hogy az ember alája vesse magát annak, amit különben sem tud megváltoztatni! Ha itt az erkölcsen mellett, egy pillanatra theologiáról is lehet szó, úgy nem habozom azt a kétségbeesés theológiájának nevezni: „*lasciate ogni speranza, voi ch'intrate.*“¹⁾ De maga az erkölcsen is, a mi tartalmát illeti, nem áll felette bizonyosan, sőt több tekintetben messze alatta annak, amelyet a keresztyénség hirdet. Márk Aurél azt mondja: „A legjobb módja annak, hogy mi-kép boszuljátok meg magatokat a gonoszokon az, hogy ne tegyétek magatokat hozzájuk hasonlókká.“ Jézus Krisztus azt mondja: „szeressétek ellenségeiteket, áldjátok azokat, kik titeket átkoznak; jól tegyetek azokkal, kik titeket gyűlölnek és imádkozzatok azokért, a kik veletek gonoszul bánnak és üldöznek.“ És mit tud e bölcs azon tiszta elvek, erőteljes indokok és áldásteljes segédeszközök helyébe tenni, a melyekre az evangéliom erkölcsana minden más felett utal? Bölcsészekké akarja ő a maga tanítványait alakítani, de mi az ő tanszéki nyelve az evangéliom hangja mellett, amely az Isten országának szószékéről az Ur hegyen tartott beszédében felénk hangzik? Vigaszt ép legkevésbé várhat valaki a hatalmas Cézártól, kinek életnézlete utoljára is oda megy ki, a hova a Prédikátoré: hiábavalóságok hiábavalósága, minden hiábavalóság,“ a nélkül, hogy a hiábavalóval igazán kibékítene, azáltal, hogy minket magasan a vas és agyag e keveréke fölé emeljen. Sokan a Márk Aurél erkölcs-tani iratát „a Krisztus követésével“ hasonlíták össze; de ép oly jól össze lehetne hasonlítani egy jégvermet egy csendes, némileg egyhangu virágoskerttel; egy kissé szelidebb hullaszag árad folyvást felénk e sokat dicsért lapokról. Olyanformán tetszik nekünk, mintha a borostyánkoszorus író kezében

¹⁾ „Hagyjatok fel minden reménnyel, ti kik beléptek;“ ez a felirata a pokol kapujának **Dante** „Divina Comedia“-jában.

egy komor halotti ciprust látnánk, míg ellenben Krisztus teljes világosság- és életfényben jelenik meg előttünk, kezében a diadal pálmaágával. És most, nem fogom kérdeni, mit köszönhetett Márk Aurél a maga tiszta erkölcesstanát illetőleg az evangéliom közvetőlegesen befolyásának; csak azt kérdem, mit mivelt, minő hatást hozott létre és mit hagyott hátra az egyik és a másik a világban, és — végre is kinek szavát kézben tartva kívánnának a tisztelt olvasók élni és meghalni? Különös; ugyanazon Rómában, hol ezen haldokló bölcsész csak azt tudta magának mondani: „lélek, hova mészsz és mi lesz belőled,“ anélkül, hogy oly feleletet találhatott volna, amelyben megnyugodhatik vala teljes bizalommal és odaadással; ugyanazon Rómában az ő uralkodása alatt egy keresztyén ment szembe a vértanui halállal, aki azon kérdésre: ha hiszi-e igazán, hogy az égben jutalmát el fogja venni, e bátor és a szilárd meggyőződés hangján mondott feleletet adá: „nemesak hiszem, hanem tudom.“ Ugyanaz volt e keresztyén, aki korábban eme nagy szót mondá ki: „megölhettek bennünket, de ártani nem árthattok nekünk,“ s aki a maga keresztyén hitét ezen császár előtt is védelmezte; a vértanú melléknevű Jusztin volt az, egy bolond a Krisztus miatt, de aki tudta azt, amit a pogány császár nem tudott. E keresztyén bölcsésszel, ha ugyan tetszik valakinek, összehasonlíthatja a trónon ülő bölcsészt, de a Jézus Krisztussal? . . . lépj vissza azon árnyékodba, fejedelmi bölcsész, a melyből téged egy rossz órában előhoztak. Márk Aurél, neked valóban kétes értelmű szolgálatot tettek az által, hogy a te tiszteletreméltó nevedet valaha a Krisztusé mellett említették!

Már két összehasonlítást megtettem; még egy harmadikat ígértem. Ez alkalommal nem egy csodatevőről, nem is egy erkölcesitanítóról, hanem egy Vallásalapítóról fogok szólni, aki a leghiresebb a pogányvilágban, aki csak az utóbbi években állíttatott a keresztyénség megtámadói által, elébb a Krisztus mellé, azután pedig fölébe. Ez azon valásnak alapítója, a melyet az ázsiai népek egy nagy része követ, a Buddhizmusnak, neve Sakya-muni; egy név,

mely nálunk nem annyira ismeretes, mint a Mohamedé, de bizonytalán ép oly érdekes és jelentékeny. Körülbelül hat évszázaddal született Krisztus előtt Hindosztánban fejedelmi ágból, s még ifju korában oly nagy mértékben meg volt hatva az élet nyomorainak a maguk különböző alakjaiban való látása által, hogy elhatározta, a trónt és birodalmat elhagyva, önkénytelen szegénységben élni, a végre, hogy magát egészen kortársai magasabb erkölcsi érdekeinek szentelje. E végre igyekezett azokat a bráhmán papuralom nyomasztó járma alól felszabadítani és a régi kasztrendszer romjain egy vallást alapítani. Határozott szándéka az volt, hogy azon, az élet terhei alatt elfáradtaknak és elgyengülteknek, kik reá akartak hallgatni, a rég óhajtott nyugalmat megszerezze és nekik a maga szava és példája által arra az utat megmutassa. Története, — ha lehet hinnünk életírónak — némely részletekben megegyezik ami Urunk történetével. Az ő születésekor is megjelenik egy fényes csillag; már ifju korában oly bölcsességet árul el, a mely mindenkit bámulatra ragad; gyorsan átlátja még kora legkitünőbb gondolkodói elveinek is hiányait, és a legnagyobb kísértések közepette is tiszta marad szívében és életében. Egészen áthatva azon gondolattól, hogy ő a Buddha, az igazán kitünő böles, a legbensőbb részvétet tanusítja mindazokkal szemben, a kik a tudatlanság és kétségeskedés martalécai. Egy csekély számú hivekből álló körrel közli a maga méjjebb belátásait és hihetetlen befolyást gyakorol a körülete csoportosuló néptömegre. Fenséges erkölcsant hirdet, a melyben különösen a szeretet és önmegtartózkodás parancsa hallható. Élete megpecsételi tanát, sőt úgy látszik még a csodákban sincs hiány; nem csoda tehát, hogy még életében úgy hódoltak neki, mint a nép jóltevőjének, hogy halála után istenítették, sőt nemsokára a brahmanizmus minden többi istenei fölé emelték! Követőinek száma némileg még a keresztyén vallás hiveinek számát is felülmulja; körülbelül háromszáznegyven millió ember említi az ő nevét, úgy mint a legfőbbét a földön, és pedig, ha a többek közt Renánnak hitelt adhatnánk, nem ok nélkül. „A Buddha története,“ mondja ő, „egyedül az, a mely elő-

állási módját illetőleg, leginkább hasonlít a Krisztuséhoz; a mint általában a Buddhaizmus, az a vallás, a mely leginkább közeledik a keresztyénséghez.“

Igazságot szólna ez alkalommal a francia regényíró, és Krisztus nagysága felül lett volna tehát múlva már századokkal az ő megjelenése előtt? E kérdésekre sokat felelhetnek; szólhatnak általában arról, hogy mily bizonytalan dolgok és milyen ellenmondások vannak az ezen bölcsről keletkezett legendákban, összehasonlítva azokat az Úr halála után aránylag oly rövid idő alattirt evangéliomok félreismerhetetlen történeti jellegével. Szólhatnak — még ha a Buddhizmusnak a római katholicizmus némely formáival való egyezését el is ismerem — azon ellentétről, a mely egyfelől a szánandó bálványimádás, másfelől a Krisztus szellemi vallása közt létezik. De még ezen ellentét is háttérbe lép egy másik előtt, a melyet borzadálylyal mondunk ki: ez azon ellentét, amely az élet és halhatatlanság evangélioma és a halál evangélioma közt van. Igen, Tisztelt olvasók, a halál evangélioma, mert a legfőbb jó, melyet e vezér követőinek ígér, ép az a végzet, a melytől minden emberi sziv visszariad, — teljes megsemmisülés. Aki tudni akarja, mit jelent az apostol e szava: „reménytelenül és Isten nélkül (isteni segély nélkül) lenni e világban,“¹⁾ az nem tehet jobbat, mintha gondolatban egy kirándulást tesz Hindosztánba. Itt, ha úgy tetszik, van erkölcstan vallás nélkül; itt ép úgy nincs istenitisztelet, mint papirend; ez azonban nem csoda, mintán az ember az élő Istent ugyyszólva egyszerre elvesztette, annak nyomát nem találja. Itt van egy Megváltó, de olyan, aki az övéit nem a nyomor, hanem maga az élet alól menti fel, mint a mely minden nyomornak együttvéve forrása. Im itt az ő szava: „törekedjél mindig tökéletesebb ismeret után, fejedszd, tisztítsd magad! Ugy aztán ezen élet végével más állapotokba, más körülmények közé mészsz át, ezek után ismét másokba, és miután ott is teljesen megtisztultál, akkor végre a Nirvâna, a felséges, feneketlen Semmi lesz osztályrészed, életlámpád teljes kioltása, a nélkül hogy ez még valaha,

¹⁾ Efez 2 : 12. b.

akár a legtávolabbi jövőben is, újra meggyújtatnék. Oly messze jutni, nem könnyű dolog; tán századokon keresztül tartó fejlődések szükségesek hozzá, de légy bátor és örömet kitarító, szerencsétlen teremtés! Minden gyarapodás a közönyösségben és érzéketlenségben egy lépés előbbre a végcél felé és egyszer végre mégis csak elnyeretik a legfőbb jutalom az élet küzdelmében; nemcsak az Istenbe való visszatérés, hanem teljes megsemmisülés, az Én teljes megszűnése, mivel a legelső létrejöttöd, előállásod előtti állapotba tértél vissza.“ Szóval a Buddhizmus az örök halál, a teljes megsemmisülés kultusza, mint a mely az élet legfőbb eszményképe. Jó szól egy helyett (3-ik fejezet 21 és 22-ik vers) azon emberekről, „kik inkább ásnak a halál után, mint az elrejtett kincsek után és a kik ugrándoзва vígadnak és örvendenek, ha sírt találtak,“ im ez az igazi Buddhista képe. **M ó z e s** azt mondja: „tedd ezt és élni fogsz; „P á l pedig így szól; „higyj és üdvezülni fogsz;“ Buddha pedig ezt: „légy tökéletes és megszűnsz létezni.“ Az önzés azt parancsolja az embernek, hogy a legnagyobb tökéletesség után törekedjék; általa megszabadul létezésétől, az élettől. Maga **S a k y a-m u n i** már századok óta a Semmibe süllyedt el: milliárdok követték már őt hivei közül a Semmibe; milliók vannak ma ezen oly gyakran fáradtságos, de oly sokat ígérő úton a Semmi felé; „oda, oda...“ Tán mosolyogsz, Tisztelt olvasó, de ugyan mondd meg, nem inkább arra indít-e ez, hogy a helyett, hogy mellette nyugodtan és csendesen megálljunk, sirva fakadjunk mint az emberiség egy óriási öngyilkosságánál? És ez az a vallásjavítás jelszava alatt mint az élet legfőbb bölcsességének feltárása úgy lépett elő! És az — ez még fájóbb — az az alapelv, az a rendszer, a mely mint egy halotti szemfedő ki van terítve az ázsiai népek egy tekintélyes része felett, s a mely a föld szellemi értelemben vett paradicsomát a halál és erryészet völgyévé teszi. És azt — ez bizonyosan a legfájdalmasabb — ami napjainkban magas állásu evangéliumhívők, mint valami kitűnőt rajzolták, sőt még a Krisztus és evangélioma felébe emelték. A mily méjj elvakulás egyszersmind oly határtalan hálátlanság! Erőt ve-

szek magamon: csak azon nyugodt ítéletet ismétlem, a melyet egy érdemdús tudós, ki ezen vallást egész a legkissebb részletekig átkutatta, helyes alapokon kimondott „a Buddhizmus semmire sem taníthat minket, s oskolája csak káros volna reánk nézve. Az nem egyéb mint lélek nélküli spiritualizmus; kötelesség nélküli erény; szabadságnélküli erkölcsiség; nem egyéb mint jótékonyság szeretet nélkül: egy világ természetesség és Isten nélkül.“¹⁾ Még egyszer így szólhatunk és kell szólalnunk: lépj vissza árnyékodba, nem! sülyedj Semmidbe, sülyedj a te Nirvânádba szemeink elöl, te apostola a halálnak, ki az élet Fejedelme után szeretnél ólálkodni s vele versenyre szállni a csillogó koronáért! Olyan nyugodtságért nem cseréljük el békénket, olyan örömhírért nem ami evangéliomunkat, a mely az élet és halhatatlanság evangelioma!

Más összehasonlítás nem szükséges, és az eredmény még meg sem lepte, azt hiszem, az olvasókat. Én részemről nem tudom az eredményt jobban kifejezni és összefoglalni, mint Lavater eme szavaiban: „alle Zweifel überwindet die Unerfindlichkeit Christi.“ Azt kérddheti azonban most valaki, honnan van az, hogy az általunk tett három összehasonlítás, jóllehet feltétlenül a Krisztus dicsőítésére célzott, mégsem elégíthetett ki minden olvasót, sőt vallja be csak ösztintén mindenik, a legtöbbben önkénytelenül bámulnának és csalatkozva éreznék magukat, ha mind az eddig elmondottakban már utolsó szavunk volna kimondva? Onnan van az, Tisztelt Olvasók, — és e nagyfontosságú pontra kívánom figyelmüket egész határozottan felhívni — hogy a Krisztus megjelenésének legfőbb jelentősége nem azon a téren van, a melyre szemeinket eddig irányzók, s a melyen azt oly igen sokan keresik is. Nem — a mikor Jézus Krisztust kiválóan Csodatevőnek, Erkölcstanítónak, Vallásalapítónak

¹⁾ F. Barthelemy St. Hilaire, le Bouddha et sa Religion, p. 182. V. ö. van Oosterzee „Geschichte oder Roman?“ című művét a vége felé, (a mely tudtom szerint magyarra is át van ültetve,) továbbá a Buddhaizmusról általán Hercog R. — E, XIX, a 273. l. és Scholten Gesch. der Relig. und Philos. deutsch von Redepening a Buddhaizmusról szóló §-ban, s az ott felsorolt irodalmat.

nevezzük, — jóllehet Ő ezen minőségekben is messze felette áll másoknak, — hanem — midőn Őt Idvezítőnek, az önmagukban elveszettek megtartójának, megmentőjének hívjuk, csak akkor ismerjük el kellő méltánnyal az ő megjelenését, az ő saját szava szerint: „az embernek Fia azért jött, hogy felkeresse és megtartsa az elveszett jószágot.“¹⁾ Nem egy tündöklő Csodatevőre, nem egy kitünő Erkölestanítóra, nem egy új Valásalapítóra volt a beteg emberiségnek szüksége, hanem egy Idvezítőre, aki mindenekelőtt azért jött, hogy új életet hozzon egy oly világnak, a mely Istentől elszakadva az igazi életet elvesztette és azt nem volt képes önmagának újra visszahozni, nem volt képes azt önerején visszaszerezni. És ezen Idvezítőt — ez a hit legnagyobb dicsősége — ajándékozta Isten csupa szánakozásból egy bűnös világnak akkor, a midőn a maga egyetlenegy Fiát, mint valódi és szent embert, aki azonban egyszersmind több mint ember, emberi testben megjelenni engedé. Nem a Jézus vallása, — ez különös és sok félreértésre alkalmas kifejezés — hanem az Istennek a Krisztusban való kegyelme, ez az ami e téren földolog és az is kell, hogy maradjon, ha az oly sok félreértésnek egyszer végre meg kell szünnie. Az apostolok, egyháziatyák, reformátorok közül egyik sem értette volna meg és fogta volna fel azon prédikátort, akit így hallottak volna szólani: „gyakorold a Jézus vallását s akkor kétségkívül boldog leszesz és ha van halhatatlanság, kétségkívül idvezülsz is.“ Hanem ez az ő evangéliomuk, a zon evángelium, a melyen kívül más nincs: „mert ha vallást teszesz száddal az „Ur Jézusról; és hijended a te szivedben, hogy az Isten Őt feltámasztotta a halálból, megtartatol. Higyj az Ur Jézus Krisztusba és megtartatol te és a te házadnépe.“²⁾ A megtartatás, az idvezülés útáról, mi bűnösök, az Irások evangéliomán kívül semmit sem tudunk; itt pedig sehol sincs az irva, hogy az ember a maga jóindulata, jóakarat, jóhiszemősége által idvezül, ép oly kevésbé áll az irva,

¹⁾ Luk. 19. 10.

²⁾ Rom. 10: 9; Csel. 16: 31.

hogy saját erénye által; s az sem található sehol, hogy az ember idvezül, csak azért mert hiszen, tekintet nélkül arra, hogy mit hiszen, hanem igenis megvan írva az, hogy az ember idvezül, ha csupán azon egy Névben hiszen, a mely a bűnösök megtartására, idvezítésére adatott. ¹⁾ Tessék bár e szó keménynek, útasítsa vissza vagy feledje bár el azt az ember, de megváltoztatni nem tudja, mert az Isten országában a legkevesbbé sem áll a múlt század egy koronás fejének hamis szabadelvüisége, aki egy fejedelmi kegyelmes okmányban azt hirdette ki, hogy az ő államaiban „mindenki à sa façon (a maga módja szerint) idvezülhet.“ Még egyszer: nem ez az evangéliom: „Emelkedjél fel annyira, a mennyire csak lehet, hogy elérd amaz ideált, a mely az istenfélő Jézusban előtted megjelent“ — egy ilyen evangéliom csak annyira volna célhozvezető a bűnösökre nézve, mint ha a sántának ezt mondanók: „kedves barátom, kövess el minden töled kitelhetőt, hogy mindennap öt lépést tégy előre, így aztán rendre magadtól ismét helyrejössz, meggyógyulsz,“ — hanem ez azon örvendetes Ige, a mely még egy embernek sem támadt fel szívében: „egy szent Isten oly méjjen leereszkedik a Krisztusban a bűnösökhöz, hogy Ő téged csupa kegyelemből megtart és téged — bármily képzelhetetlennek tessék is, — mindenekfelett leirhatatlanul szeretett.“ Nem ez az evangéliom: „szeresd Istent mindenekfelett és felebarátodat mint saját magadat,“ ez ama törvény, a melyet már Mózes hirdetett, és a mely midőn a Jézus személyében és szavaiban teljes fényben tűnik előnkbe, benűnket, legalább ha azt komolyan vesszük, okvetetlen kétségbeesésbe vinne; ha azzal szemben nem volna valami egyébről is tudomásunk, ami a törvénynek lehetlen volt, a mit azonban az Isten a Krisztusban eszközölt és eszközöl, és ami egyedül teszi az ő evangéliomát az egyedüli és örök evangéliommá, de csupán a bűnösök számára. Igen, itt jutunk először ama magaslatra, a hol mindaz, ami az Ur személyéről mondva van, szemünk előtt mint egy középpontban össze-

¹⁾ Csel 4: 12.

foly. A mit egy vallásalapító sem tanított vagy taníthatott soha, azt jelentette ki a Krisztus, minthogy Ő az Atyának szívében, mint annak tulajdon igaz Fia, olvasta: Istennek a bűnös világ megváltására készített Üdvtervét (Idvezítésitervezetet); és a mit egy erkölcsitanító vagy csodatevő sem tett soha, azt tette Ő, halálra adta a maga életét, hogy a minden áldozatok legbecsesebbje által a kegyelem és kiengesztelés egy Új Szövetségét alapítsa meg. S bizonyosága annak, hogy itt van inkább, mint bárhol másutt, a csodateljes Krisztusmegjelenésnek sújtója? Ugyan honnan vehetném a bizonyoságot inkább, mint ép az újabb irány látható tehetetlenségéből, erőtlenségéből, — mint a mely irány teljesen képtelen arra, hogy a közönséget állandóan lánggra gyúlaszsa egy oly evangéliomért, a melyből ép e földolog ki van nyesve. Mindazon magashangu dicsérő szavak mellett is, a melyeket a szenvedő Krisztus szellemi nagyságát illetőleg szoktak mondani, nem tudja az ember, hogy tulajdonkép mit tegyen amaz állásponton az Ő szenvedésének történetével, s ennél fogva annak prédikálásával is. A naturálizmus előtt a Jézus halála egyfelől a túlfeszítés, másfelől az elkeseredés szomorú gyümölcse, mind a két oldalon csaknem megfoghatatlan félreértéssel párosulva. Innen van az is, hogy a legújabb ítézet, hogy mégse legyen az emberiség egy nagy részével szemben méltánytalan, a mennyire csak lehet, enyhítő körülményeket igyekszik érvényesíteni Jézus ellenségeivel, sőt még árulójával is szemben. A félreértés csak akkor fog megszűnni, a balvélemények özöne csak akkor érend véget, midőn az Irás értelmében el fog ismertetni, hogy Ő, aki itt szenvedett és meghalt, végetlenül több volt mint egy ártatlan véres áldozat, egy állhatatos vértanu, egy kitünő példánykép; hogy itt semmi más kisebb személy nem szenved és hal meg, mint egyenesen Istennek emberré lett Fia, aki, ezen az úton, nem csak egy vallást alapít egy másik mellett vagy felett, hanem magának egy E g y h á z a t szerez meg saját vérével; ki a maga megtartó keresztje által kibékíti a bűnös világot Istennel, a földet a mennyel és most folyvást örökké él és uralkodik, hogy azon üdvöt a mely Benne kije-

lentetett és reá alapított, személyesen ajándékozta át az általa megváltott emberiségnek!

Im, Tisztelt Olvasók, Önök előtt áll a Krisztus, nem úgy a mint Őt ez vagy amaz, az ítészet által elvetett vagy védelmezett szentírásbeli hely, hanem a mint Őt az irás mindenkép eleitől fogva egész végig hirdeti; úgy a mint Őt minden század hí és igaz egyháza nemcsak vallja, hanem imádja is, mert a hívőknek azon legrégibb jellemzése, mely őket olyaknak nevezi, „a kik az Úr Jézus nevét segítségül hívják,“ ¹⁾ valóban még mindig a legjobb; úgy a mint Őt a keresztyén tapasztalás még napjainkban is ismeri, és a milyennek Őt mindig újlag megismeri, és mindig ezen bizonytságot teszi fölöle: „egy másikat nem ismerek és egy kisebbel nem érek célt.“ Im a Krisztus még egyszer, úgy a mint Ő, — ki ezerszer meg ezerszer félreismeretett és visszaütasított, — mindig újra meg újra bekopogtat minden századnál, minden nemzetségnél, minden szivnél, kezében az örvendetes üzenettel, és pedig nemcsak a felvilágosodottság, előremenetel, tökélyesülés — mindez csak azután később, — hanem most mindenekelőtt a megváltás örvendetes üzenetével. Aki Őt ismeri, az nem tévesztheti, s nem is fogja semmiesetre összetéveszteni Őt mással, sem pedig megtagadni, a nélkül, hogy szellemi értelemben, ne emelne saját maga ellen kezét. Arra nézve, ki Őt még nem ismeri, nem az az első kérdés, ha vajjon meglehet-e Őt teljesen érteni, fel lehet-e Őt fogni, hanem az, ha vajjon van-e ok benne hinni, és mindenekfelett, ha vajjon nélkülözheti-e Őt az ember? Az ezen téren folytatott vitához is a kulcs ezen egyszerű szóban rejlik: „az egészséges emberek nem szükölködnek orvos nélkül, hanem a betegek.“ ²⁾ A bűn mi-voltának félreismerése képezi az egész **modern rendszer Akhilles-sarkát.**

Most már végre nincs is szükség semmi nagy kiterjedésű

¹⁾ Csel. 9: 14; v. ö. Rom. 10: 13.

²⁾ Máté 9: 12. „Tu non satis cogitasti, quanti ponderis sit peccatum.“ **Anselmus.**

tárgyalásra arra nézve, hogy minő helyet foglal el, s kell hogy elfoglaljon ezen Krisztus, elég lesz itt már csupán az illető hely szűkebb körü kijelölése, rövid körvonalozása. Krisztus és az ő helye! — Tisztelt Olvasók, az ember csaknem egy végtelen, megszakadás nélküli magyarázatot írhatna az Apostol eme nagy szavához: „és Ő mindeneknek előtte van és minden ő benne áll, ki előszülött a halottak közül, hogy ő legyen mindenben a Fő.“¹⁾ — Övé, — a mondottak után önként értetődik — övé az első hely a világ és az emberiség történetében. Az ember oly gyakran beszél sokféle világnézletről itt azonban egy olyan van, a mely méjjség, szépség és áldá-sosság tekintetében méltán helyeztethető minden más felébe: „Istennek kegyelemakarattja (ingyen való jó indulata) vala, hogy az idők teljességének elrendezésére való tekintettel, mindeneket egy fő alá foglalna össze a Krisztusban, úgy azokat a mik a mennyben, mint azokat, a mik földön vannak és hogy általa mindeneket újra kibékéltetne Ő érette.“²⁾ A Krisztus nemcsak koronája és fénypontja, hanem szive, életere, vég-célja egész nemünk történetének; a mit Ő felnyit, azt senki sem zárja be, sőt nélküle a történelem egy hét pecséttel elzárt könyv maradna. Ő a multnak zárköve, a jelent igazgatja, a jövőt áthatja, de csak istenemberi minőségében. A **Modernizmus**, egyebek mellett, elkerülhetetlenül balul kiütő, félsült törté-netirással büntettetik. A **modernek** názárethi Jézusa csak egy rejtélyes alak több más'olyan mellett és felett; az én bethlehemi Krisztusom, a szó legteljesebb értelmében a világtörténelem Királya!

Övé az első hely a bölcsészet és a vallás terén. Atheizmus vagy pantheizmus, im azon két egymással szembe-álló szirt, a melyeken az emberi gondolkodás szüntelen hajó-törést szenved, ha a legfőbb kérdéseket illetőleg nem akar az evangéliom által nyújtott világosság vezető fényénél haladni. A legfőbb igazság napja csak akkor jö fel szemünk elé, mikor a legfőbb Élet forrása ami sziveinknek már megnyílt és amaz

¹⁾ Kol. 1: 17, 18.

²⁾ Efez. 1: 9, 10; Kol. 1: 20.

élet, az csak egyedül Ő benne van. A keresztyénség nem csupán egy kitünő, hanem a legfőbb, tulajdonkép az a vallás, amely bűnös ember számára való, aki az Istennel a bűn által megszüntetett közösség helyreállítása után szomjuhozik és aki ezen közösség iránt fogékony is; és már a Krisztust nemcsak az illeti meg, hogy mint egykor régen, egy római császár házi kápolnájában más istenített hősök és geniek mellett vagy felett foglaljon helyet; nem, mert igaz az, ami ugyanazon Rómában a szent Péter obeliszkjére van írva: „Christus vincit, Christus regnat, Christus populum suum ab omni malo defendit.“¹⁾

Övé az első hely, különösen a Theologia, s jelesen a Hit- és az Erkölcstan mezején. Ha a Krisztus a bűnös emberiségnek csupa természetszerinti szüleménye, akkor a keresztyén theologia tulajdonkép teljesen el is veszttette lét-alapját. A tudományok Isten kegyelméből való régi királynője azon a napon, a melyen elveszti királyát, elveszti koronáját is, a legjobb esetben is csak emberek kegyelméből való vallástudomány lesz, a mely aztán bátran beosztattatik más profán tudományokba, miután maga ilyeténkép semmi saját alapvetet nem tud megnevezhetni, vagy fejtegethetni. Az eddig elfoglalt állásponton ellenben a keresztyén theologia az Abban vetett Hitnek lesz tudománya, aki az élet, és a kinek erejét folytonosan érezzük és tapasztaljuk, úgy a mint Őt az írásból megismertük. Üdv- és Élettan nem fognak aztán még továbbra is egymással szembeállítatni, még kevésbé fognak egymástól széles ür által elválasztatni, hanem teljesen Krisztocentralis jelleget fognak mutatni. Ő mindakettőnek forrása és tüzpontja, Ő, aki az Élet, és a kiből a tiszta Világosság árad ki minden irányban.

Övé végre az első hely a személyes és társas élet minden körében, mert jóllehet ismerhetjük Istent a természetből is, Őt mégis csupán a Krisztusban birjuk. Ő, ki

¹⁾ „Krisztus győz, Krisztus kormányoz, Krisztus megvédi a maga népet (egyházát) minden rosztól.“

király a szivben és a főben; a családban és a társadalomban; a művészet és a tudomány körében; az iskolában és az életben; a szabad egyházban és szabad államban, a tárgy gazdagsága egészen elhalmaz engem; ha csak azon könyvrészek címeit nevezem is meg, amelyeket Isten szemünk láttára, s lehet, hogy ép ami kezeink által irat meg. De Önök, keresztyének, kik e sorokat olvassák, mondják meg, ha nem nyujt-e már maga az egyszerű felsorolás valami olyat, ami a sziveket sebesebb verésbe hozza, de egyszersmind kényszeríti az embert — szemeit lesütni?

És már a tisztelt olvasók közül azokhoz, akik elég őszinték most bevallani, hogy még nem állnak e határozottan keresztyén állásponton, de a mellett mégis azt is elismerik, hogy e hit valóban több figyelmet érdemel, hogy mellette több szó emelendő, mint a hogy eddig gondolták, azokhoz, mondom, csak egy kérésem van, a már eddig mondottak után! „Krisztus és az ő helye“ volt felvett tárgyunk, de ne ítéljük meg Őt legelőbb is és leginkább azon hely szerint, amelyet általa gyakran az Övéi külső életében elfoglalni látnak! A Mester végtelenül magasabban áll, mint a hova Őt még legjobb tanítványa is valaha állítani látszott; a rossz belőlünk van; a jó egyedül tőle. Némely hitetlen, elismerjük jobb, mint a maga tana; némely hívő kevesebb annál, mint a mire számítanunk saját vallástétele bennünket feljogosított. Ez azonban teljességgel nem azt bizonyítja, hogy a hitelenség jogosult, s még kevésbé azt, hogy azon ügy, a melyről szólunk, alárendelt jelentőséggel bírna. De sőt ellenkezőleg, tartsa azt mindenki őszintén a legfőbb figyelemreméltónak, hogy az igazságnak nincs mitől félnie akkor, midőn keményen megtámadtatik, hanem csupán akkor, midőn közönyösen mellőztetik. Vagy jobban mondva, komolyan kell aggódnotok, tisztelt olvasók, ha az igazságot nem keresitek, és nem találjátok meg, mert — ezt jól kell tudnotok és én nem tudnék felelős lenni lelkiismeretem előtt, ha egy szinlett béke kedvéért az igazságot elhallgatnám — mert egy természeti vallás, „öntudaton kívül eső keresztyénség“ az igazság utáni keresés egy maga csupán

még nem elég arra nézve, hogy örök békénk legyen. Ha mindjárt minden igazbivő képmutató volna is, az nem fog titeket megmenteni, ha másfelől egész végig megtagadnátok a Krisztustól, úgy, a mint Őt a változhatatlan evangéliom hirdeti, a maga jogos helyét.

• Krisztus és az ő helye! Hogy melyik hely illeti Őt meg, azt hisszük, hogy e kérdésre az egyedül igaz feleletet nem csak megadtuk, hanem azt kellőleg védelmeztük is. Ha vajjon az ő jogát az illető helyhez végre elismerik-e azok közül is sokan, kik azt eddig megtámadták? Hit, Remény és Szeretet tiltják nekünk, hogy e kérdésre kétségbeejtő feleletet adjunk. De hát vajjon mikor fogja az evangéliom Krisztusa nálunk is mindenkinél azon helyet elfoglalni, amelyet némelyek már igen régóta megvonnak Tőle? — Tisztelt olvasók! e közleményt egy, a hitelenség történetéből vett elbeszéléssel kezdem meg, amelynek színhelye Franciaország volt; s most egy Németországból a hit történetéből vett rövid vonással akarom bevégezni; egy rövid vonással, mely jobban mondva a hit és a tudomány történetéből van kivéve, s amely mindakettőnek dicséretére szolgál. A tizenhatodik század közepén egy kis város (Frauenburg) székesegyházában egy kitünő férfiú feje fölött záródott be a sir, akire még a mi századuuk is bámulattal tekint vissza. **Kopernikus**, az újabb világnézet büszkesége, viteték tiszteletteljesen sirba, de azon szem, amely a csillagos eget átmérte, még más mélységeket is vizsgálta és a ma már merev kéz már korán megírta a maga siriratát. Még most is olvasható az ott e latin verssorokban: ¹⁾

„Non parem Pauli gratiam requiro,
Veniam Petri neque posco, sed quam
In crucis ligno dederas Latroni
Sedulus oro.“

Ó Antikok és Modernek együttesen! Ismerjétek, érezze-

¹⁾ Lásd a többek közt Dr. **Passavant**, *Sämmtl. Vermischte Aufsätze*. 1857, a 100-dik lapon.

tek, mutassatok először oly alázatot, mint amilyen az újabb csillagászat atyjában élt, és mondom nektek, a Krisztusnak és az ő helyének azután, legalább nálatok, teljes győzelem van biztosítva.

Van Oosterzee utrechti hittanár nyomán.

D. M. •

II.

Az ellentétiség nagy törvényéről.

Meg voltak az emberek akadáva az ellentétes fogalmakkal egész a mult század végéig.

Az ellentétes fogalmak egymást kizárják, ez általánosan elismert igazságnak tartatott.

A régi időben kéntelenek voltak a bölcsek két Istent — jó és rossz — venni fel, hogy a világon levő rosztat kimagyarázhassák.

Majd az újabb korban, miután az egy Isten hívése Európában általánossá lön a keresztyén vallás által, vége-hossza nem volt a theodiceának, vagy Isten mentegetésnek a rosznak létezése irányában.

Sőt még a mai időben is a materialisták készek a szellem-világ lételét megtagadni, mert szerintük az anyag kizárja a szellem lételét, mint az anyagnak ellentétét; az anyag fogalma magában foglalja — úgy mondanak — a szellem fogalmát, mivel az anyagot és szellemet egymás nélkül még csak gondolni sem lehet; tehát szellem nem is létezik külön, hanem az csak az anyag módosulása, vagyis működése. Holott ha meggondolnák, hogy éppen az ellentétek azok, melyeket egymás nélkül még csak gondolni sem lehet: egészen meg kellene fordítaniok az okoskodást, és azt mondani: „Mint-hogy az anyagot és szellemet egymás nélkül még csak gondolni sem lehet, tehát anyag és szellem egymással ellentétben álló külön lételével birnak.“ — De éppen itt van a bökkenő, hogy ezen ellentétes fogalmak (anyag és szellem) mikép férnek meg egymás mellett?

Hégelnek jutott az a dicsőség, hogy ő ezen kérdést megfejtse.

Ő állította nevezetesen öntudatosan azt :

1. Hogy az ellentétes fogalmak egy harmadik fogalomban, nevezetesen a felsőbb fogalomban kibékülnek egymással, azaz abban annyira eltűnik az ellentétiség, hogy ott nem lehet egymástól őket tökéletesen megkülönböztetni. És ez igen természetes, mert már maga azon körülmény, hogy az ellentétek egymás nélkül még csak nem is gondolhatók, azon meggyőződésre vezet, hogy az ellentétek belsőleg egymástól elválhatatlan viszonyban állanak, bensőleg egységet alkotnak, egy és ugyanazon dolognak szükségesképpen való alakjai, ellentétes polusai : tehát egy harmadik vagy felsőbb fogalomban van közös lételők, ott egymással kiegyeznek, egy tárgyat alkotnak, a nélkül, hogy ellentétiségi képességeket egészen elvesztenék ; p. o. sötétség és világosság kibékülnek a szín fogalmában, rövid és hosszú a folytonosság fogalmában, múlt és jövő az idő fogalmában, vonó és taszító erő a súly fogalmában stb. ; a nélkül, hogy a színben a sötétségi és világossági képesség stb. elenyészne.

Hogy az ellentéteknek a felsőbb fogalombani kibékülésének törvénye oly későn találtatott fel, az is okozza, hogy a fölfogó ész is fejlődés alatt állott ; egyébiránt Jézus már tudta, s a keresztyén vallásban ki van jelente — Róma 7. 22—25.

2. Hogy minden fejlődés, minden tökéletesedés, mind az anyagi, mind a szellemi világban, az ellentétek lépcsőin, vagyis küzdelem által haladhat előre.

Nem céлом itt bővebben előadni Hégelnek fejtegetéseit az ellentétiség dialektikai törvényére vonatkozólag ; különben is nem sok hasznát vennők jelenlegi céloban : most csak azt akarom kiemelni, hogy ő utánna Krause nyomán Lindemann bölcsészeti tanár *Die Lehre vom Mensch* című lélektanában sokkal hasznavehetőbben s célszerűbben fejtegette, — s egészítette ki az ellentétesség törvényét egy oly törvényben, mely alaptörvénye mind az anyagi, mind a szel-

lemi világnak. Ezen összefüggő szerves törvény az egység, ellentétiség, és egyezmény törvénye.

Ezen szerves törvényt másképp így fejezhetnők ki : „Mindenütt egységet találunk, de az egység méhéből szükségesképen fejlődnek az ellentétiség polusai, azonban ezen ellentétek (belső összefüggési hajlandóságuknál fogva) készek új egységet, vagyis egy felsőbb fogalomban egyezményt alkotni.“

Imé ezen szerves alaptörvényt, s ennek illetően fejlődését feltaláljuk mind az anyagi, mind a szellemi világban; s ennek tudása nagy fontosságú hatással lehet az ember testi és szellemi-, erkölcsi életére.

Ezen alaptörvény feltalálható :

Először is az anyagi világban.

Nevezetesen :

1. A földgömbön minden test egységbe a föld közép pontjába igyekszik sulyával; a földnek tengelyforgása által pedig minden test elakar futni a föld középpontjától, vagyis ellentétbe akarja magát helyezni a föld középpontjával; azonban egy felsőbb célban mégis kiegyezkednek, amennyiben az egész föld a naphoz vonzódik, a körül forog.

2. A buza-magban minden egynek egyformának látszik; a földbe vettvén, az ellentét törvénye azonnal előáll, mert egyfelől gyökerével a föld sötét gyomrába lefelé siet, másik felével, szárával a nap világossága felé, fölfelé törekszik; végre mégis kibékülnek egymással a gyümölcsben, az új magban, melyet együtt teremtenek.

3. Az Isten egy embert, Ádámot, teremtette, de ellentétbe hozá őt önmagával, mert csak hamar férfivá és nővé változtatta; a férfiú és nő megegyeznek végre abban, hogy mindkettőjökben ugyanazon lélek, ugyanazon Isten képe van, s mindketten, mint emberek, Istenhez közeledhetnek.

4. Ezen alaptörvény feltalálható az egész szervtelen világban is ezer meg ezer alakban. Így őrzi meg a tenger-dagály és apály a vizet az elromlástól, így okozza a sötétség és világosság a szint, így szűli a vonzó és taszító erő a sulyt, a tér és idő a mozgást.

5. Az égi testek közt ugyanezen törvény uralkodik; a központra törő-, és a központtól futó erők egymás elleni küzdelmé eszközli az égi testeknek nehézkedését, a bolygóknak nap körüli forgását.

Továbbá a szellemvilágban szintén ezen alaptörvény működik:

Kétségtelen igazság az, hogy az emberi lélek, az érzésével egységben fogja fel a tárgyakat; értelmével pedig ellentétbe helyezi az egységben fölfogott tárgyakat, amennyiben külön rakja az azokban foglalt tulajdonságokat, jegyeket, s így itél; végre okosságával egyezményben fogja fel az ellentéteket, amennyiben a különbözőket, ellentéteket egy felsőbb egységben kiegyeztetjük, kibékítjük. Egy szóval ami lelkünk úgy működik, hogy az egységben különbséget, a különbféleségben egységet keres; vagyis egység, ellentét, és egyezmény törvényei szerint működik; fogalmakat, ítéleteket, s okoskodmányokat készít.

Sőt lelkünk belső közvetlen működése is ezen törvények szerint történik; nevezetesen énünk egységnek tűnik fel előttünk; azonban énünket önmagával ellentétbe is tehetjük, midőn énünket önmagunknak tárgyul tévén róla elmélnedésünk = nem-én; végre elmélnedés által belátjuk, hogy énünk nem-énünktől elválhatatlan egyezményt képeznek = öntudat.

Még ha tovább vizsgálódunk is a szellemi világban ugyanezen alaptörvénnyel találkozunk.

A gondolkodás és hívés mezején az ellentétes fogalmak magasabb fogalmakhoz, — a kételkedések magasabb igazságokhoz vezetnek.

A cselekvéseknél a jónak és rosznak egymás elleni küzdelme segít bennünket az erény útján tökéletesedni.

Az érzelem világában is a szépnak és rutnak ellentétes **reakció** hatása nemesíti izlésünket.

Vége ezen alaptörvényt tekintsük meg röviden az élet folyamában is, egyes emberben, nemzeteknél, az egész emberi **nemzetnél**: ott is azt fogjuk tapasztalni, hogy minden fejlődés,

minden tökéletcsedés az ellentétek lépcsőin, vagyis küzdelem által haladhat előre.

a) Egyes emberben az anyagcsere, vagyis az újhodás és vedlés, az ébrenlét és álmom ellentétes működései tartják fenn a földi életet, egészséget; a test és a lélek ellenkezései ösztönzik az embert az erény keresésére; az élet és halál egymás elleni küzdelmei pedig létre hozták a felsőbb s tökéletesebb élethezi reményt, s hajlandóvá tesznek bennünket a síron tuli élet hívésére.

A fent említett lelki tehetségek is fokenkénti lépcsőkön fejlődnek ki az emberben. Legelőször a mindent közvetlen egységben fölfogó érzés, azután a tárgyakat különbözőségükben, viszonyaikban fölfogó értelem, végre a különbözőket felsőbb egységben fölfogó okosság vagy ész fejlődik ki. A gyermek még korántsem képes a tárgyakat magasabb egységben fogni fel, mert az okosság csak a későbbi korban fejlődik ki. Ez felette fontos neveléstani elv.

b) Nemzeteknél, birodalmaknál, szintén ezen fokozaton fejlődnek ki a lélek tehetségei; innen van, hogy akármely életre való nemzetnél is legelőször fejlődik ki a költészet, aztán a komoly tudományok, és végre a bölcsészet.

A nemzeteknek polgári és erkölcsi tökéletesedései, a tapasztalás és történelem bizonyossága szerint, a küzdelmek szenvedések lépcsőin haladtak előre.

A nemzetekben a pártküzdelmek —, a szabadság és zsarnokság —, a tudatlanság és fölvilágosodás —, az erény és bűn terjedése között meg-meg újuló harcok szülik, érlelik meg a népek nemzetek jólétének, miveltségének, dicsőségének virágait; ezek hozák létre a különféle kormányformákat is. Rómában a királyság, köztársaság és császárság egymást váltották fel.

c) Az egész emberi nemzetnek élettörténete kezdettől fogva mindenkor előhaladásból, és visszahanyatlásból állott, mind polgári, mind erkölcsi tekintetben.

1. Polgári tekintetben.

Ha az ember végig tekint a történet fonalán, a legrégebb

időtől fogva azt látjuk, hogy a legnagyobb hatalomra emelkedett birodalmak — mint Egyiptom, Assiria, Persia, Görögország, s a római birodalom — ismét elenyésztek, s utánnuk új birodalmak keletkeztek. Ásiát úgy lehet tekinteni, mint egy óriás temetőt, melyben a romokról azt lehet leolvasni, hogy ott az ó korban hatalmas birodalmak virágoztak, és ismét elenyésztek; az emberi vadság és kegyetlenség irgalmatlanul elpusztította azokat és helyettük mások állottak elő. A zsarnokságot szabadság váltotta fel, s a szabadság után ismét a zsarnokság vasveszszeje uralkodott.

2. Erkölcsi tekintetben éppen így van a dolog nevezetesen:

α) A külső műveltség, s tudományosság (cultura) keleten Ásiában támadván, Indián, Persián, Egyiptomon, Görögországon keresztül növekedő erővel jött nyugot felé Rómáig, s itt tetőpontra jutva, lehanyatlott; következett utánna a tudatlanság nagy éjszakája, a népvándorlási vad kegyetlenségnek borzasztó korszaka. Majd ezelőtt mintegy 400 esztendővel újra fellobbant a tudományoknak kialudt fáklyája; megindult a műveltség nyugoton és megy vissza egészen más éghajlat alatt kelet felé, tehát ellenkező irányban mint jött. Hol fog majd ismét lehanyatlani, s újra föltámadni: az a jövődönék titka.

β) A belső műveltség vagyis a vallás és erkölcsiség szintén ily előre és hátra menő tüneményekkel váltakozott. Ily nagyszerű küzdése volt Jézus idejében az Isten országának a zsidók és pogányok megromlott erkölce ellen; ilyen volt a reformáció küzdelme a római egyház ellen.

E sok küzdelem, e sok előhaladás és visszahanyatlás dacára is az emberi nemzet lassanként előrehalad, tökéletesedik. Ásia és Afrika küzdelmes életét követő halálból föltámadott Európának és Amerikának dicsősége; ezeknek majd később bekövetkező sirhalmain más újabb nemzetek virulnak fel.

És most szeretném minden olvasómat azon magasságba emelni, a honnan én most a keresztyén vallás dicsőségét nézem. Óh bizony! maga az az evangyéliom, az az örvendetes izenet nem egyéb, mint az ó világ egyetemes küzdelmének,

az erkölcsi sötétség és világosság, a bűn és az erény közötti halálos harcnak azon eredménye, melyet az isteni kegyelem ajándékozott az emberi nemzetnek Jézus Krisztus által, mit Jézus azon szavakkal fejezett ki: „Ugy szerette Isten e világot, hogy az ő egy szülött fiát küldötte, hogy valaki hiszen ő benne, el ne vesszen, hanem örök életet tégyen.

Igenis a keresztyén vallásnak legfőbb igazságai azon nagy törvényről tesznek bizonyosságot, azon törvényt képviselik, hogy a küzdelmek elébb utóbb boldogító győzedelemre vezetnek. Ily boldogító győzedelem a váltság munkája, mely első szüleink szomorú esetéből eredő erkölcsi küzdelem után következett; ilyen az isteni gondviseléstana, mely a világi nyomorban —, testi és lelki szenvedésben levőknek ad az állhatatosságra, béketűrésre, jobb jövődök várására erőt, bátorságot, reménységet; ilyen a halhatatlanság hite mely a halál féltelmei közt hánykodóknak nyújt vigasztalást.

Jézus életében még nem fejeztetett be a boldogító győzedelem, még magának Jézusnak is sokat kellett küzdeni a zsidók előítéletei —, a zsidó papság üldözései ellen, sőt küzdeni kellett a halál szenvedései ellen is: a keresztfán azonban bevégződött a győzedelem, a keresztfáról sugárzott le az evangyéliomi törvény, mely megtanít, miként kell a küzdelmek közt boldogító győzedelmekhez jutni a keresztyéneknek.

Ha hát az isteni bölcsesség örök terve szerint földi életünk küzdelmek alá van vettetve; ha a küzdelemből kell születni minden előhaladásnak tökéletes boldogságnak; és ha a Krisztus evangyélioma az a törvény mely megtanítja, miként lehet a küzdelmekből boldogító győzedelmet aratni: úgy nem kell nekünk theodiceákat irni, nem kell a szenvedésektől félni; nem kell felettébb aggódni az ottan-ottan előforduló visszahanyatlásoktól, akár erkölcsben, akár műveltségben, akár szabadságban; nem kell kétségbe esni akarmely testi és lelki küzdelmekben, polgári harcokban, háborukban; mert a küzdelem, és az ebből eredő élet, előhaladás, tökélesedés és győzelem a világ tervének örök törvénye; s így ha egyesek áldozatai lesznek is a mindenestre tanúságokkal teljes küzdelmeknek, de

az egészre nézve elébb utóbb elkövetkezik a boldogító győzelem.

De jegyezzük meg jól, hogy csak azon küzdők fognak boldogító győzedelmet aratni — mert van veszélyt magában rejtő győzelem is — mondom csak azok fognak elébb utóbb boldogító győzelmet aratni, a kik az evangyeliom törvényei —, igazságai szerint harcolnak.

Az evangyéliom, a keresztyén vallás tehát oly világitó torony az emberi élet tengerén, mely a viharok által fölrázott hullámok között is biztosan megmutatja a kikötő révpártot.

Még csak az a megjegyzésem a fentebbiekre vonatkozólag, hogy ha a világnak lényege, mint teremtmény, háromságot foglal magában: miért ne foglalhatna magában háromságot a teremtő ok, vagyis az Isten? Bizonyára az okozat hasonló az okhoz.

Szentesen, 1875. april havában.

Szalai István
ref. lelkész.

III.

Csere-e vagy Cséri?

Tisztelt szerkesztő ur! Engedje meg, hogy Szinyei Gerzson úrnak még se adjam meg magamat olyan könnyen. Nem mintha mint Arany Jókánéja a „csak azért“-ishoz ragaszkodnám, hanem mert Szinyei úr nem győzött meg s még inkább mert Szinyei úr nem idézett correctül.

Szinyei úr csupa külföldi dolgokat hoz fel: 1) az „Encyclopaedia“, 2) Disputatio inauguralis, 3) a harderwycki egyetem „jelentése.“ Negyedik belföldi idézete vagy nem correct, vagy nem bizonyít. Ez a Komáromi tiszteletére irt vers, melynek aláírását ő így adja: „Johannes Ts. Apatius.“ Ötödik idézete detto „Johannes Ts. Apaczai.“ — Szinyei úr nem hiszi, hogy én tudtam volna mit tesznek e szavak: „első theologiai tudós“ kölcsön fejében én azt nem hiszem, hogy ő tudná mit tesz az általa idézett: Ts., mert ez lehet Csere is Cséry is.

De én bebizonyítottam, hogy Apáczai saját nevét a kolozsvári ref. anyakönyvbe Chierj-nek írta be, hogy ugyane könyvben a címlapon Chierj-nek írták, hogy Lorántfy Zs. leveleiben Cseri-nek írta, hogy a halála tiszteletére ki nyomtatott Epikedion Chierj-nek nyomatta, hogy Enyedi János kortársa Chierj-nek írta. Szinyei ur „állítólagos“-a nem cáfolás. Határozott állítása után megvártam volna : bizonyítsa be, hogy mint kell a Ts. betűket kipótolni? Ha ezt megtudja tenni, ha bebizonyítja, hogy Apáczainak saját aláírását, Lorántfy Zs. leveleit Enyedi írását s a nyomtatott Epikediont rosszszul olvastam — akkor igazat fogok neki adni. Addig legalább engedje meg nekem a hitet, hogy ő — nem döntötte el e kérdést.

Tisztelettel

Budapest, 1875, ápr. 10.

Őszinte híve
Szilágyi Sándor.

Legyen szabad kifejeznem azon igénytelen véleményemet, melyszerént, amint előttem látszik, Apáczai és kortársai, valóban használták mind a Csere, mind a Cseri vagy Cséry nevezetet, amazt valószínűen Apáczai nyilvános pályájának első, emezt későbbi korszakában. Egyáltalában nem példátlan dolog az, hogy valaki, most feltalált oklevelek, vagy eddig nem ösmert rokonsági egybeköttetések vagy hagyományok alapján, nevét módosította vagy egészen elhagyta. — Nagy Ivánnál, Magyarország családai. III. Pest, 1858. 133. l. mindjárt Apáczai Csere János mellett, vele egy pontban említetik „Apáczai Cserei András 1815. kolos vármegyei biztos“; az idézett kötetben található továbbá Cserey, Cséry Cséry család is. Legérdekesebb s legdöntőbb lenne magának Apáczainak saját eredeti névaláírásait birni minél nagyobb számban. Ez időszerént pedig, a vitát ezennel bezártnak tarthatjuk.

Szerkesztő.

Egyháztörténelmi tárca.

1.

A magyarországi reform. egyházkerületek 1821. márc. 18, 19, 20 és 24. napjain Pesten, ugyanazon évi október 1—4. napjain Debrecenben s az 1822-dik évi február 20—22. napjain Pesten tartott generál konventeinek jegyző könyvei.

Már akkor, midőn e folyóiratban, darab idővel ezelőtt azon szándékomat fejezém ki, hogy a budai zsinat jegyzőkönyvét közölni fogom, ígéretet tettem vólt egyszersmind a felől is, hogy a magyarországi ref. egyház 1821. és 1822-dik évi nagy fontosságú generál konventeinek nagyon kevesek által ösmerhetett jegyzőkönyveit, szintén közölni fogom.

Ezen ígéretem beváltását a tér szük vólt, a közlendő tárgyak nagy halmaza, az idő rövidsége és más okok miatt csak most kezddhetem meg.

A nevezett generál konventek eredetökre vagy szerzőokaikra, s lefolyásokra és eredményökre nézve egy egészen különleges és nagyon érdekes történettel bírnak, amelyet minél részletesebben rajzolni rendkívül tanulságos lenne. Ezt én jelenleg nem tehetem, de nem mondok le a reményről, hogy azt egykor meg fogom tenni.

Most is meg kell azonban anyit, habár csak röviden is jegyezmem, hogy a nevezett konventek, jogi tekintélyükre és hatásukra nézve egyedül állanak a konventek sorában és minden konventektől lényegesen különbözök. Ezt maga a figyelmes olvasó önként észre fogja venni, valamint azt is, hogy ezen konventek végzeményei, habár némi részben már elavultak s pusztá történelmi tárgyakká lettek is, de jó részben mind e mai napig kötelező erővel bírnak, s több, folyvást fenálló egyházi és iskolai viszonyok ezen konventek jegyzőkönyvéből nyerhetnek alapos felvilágosítást.

De im, következik maga a jegyzőkönyv!

1821-ik esztendőben, március hónap 18, 19, 20-ik és 24-ik napjain szabad királyi Pest városában tartatott a helvétziai vallástételt tartó magyarországi négyfőtiszteletű szuperintendentiák közönséges konventje; jelen levén azon:

A tiszán innen levő szuperintendentia részéről:

Méltóságos udvari tanácsos a felséges septemviralis tábla egyik tagja, s főkurator Vajai Vay József, — Tek. Bizáky Puky István, és Szatmáry Mihály több t. n. vármegyék tábla bírái, s az elsőbb koadjutor kurator, Szathmáry József a nagyméltóságú magyar királyi helytartó ta-

nács agense; — Főtisztelendő, tisztelendő Szathmáry József, segéd szuperintendens, és Váradí Dániel — assessor.

A tiszántúli superintendencia részéről:

Méltóságos Vice palatinus s fő kurator Péchújfalusi Péchy Imre, — mélt. cs. k. kamarás, generális s báró Vajai Vay Miklós, — Tekintetes Kápolcsi Domokos Lőrincz, több t. n. vármegyék táblabírája, — Főtisztelendő Buday Ésaías generalis notarius, — nagytisztelendő Juhász István, és Héczey Pál seniorok.

A dunántúli superintendencia részéről:

Méltóságos cs. k. tanácsos, a felséges szeptemviralis tábla egyik tagja, s főkurator Szilási és Pilisi Szilassy József. — Méltóságos gróf Rhádai Rháday Pál cs. k. kamarás, — Tek. Péli Nagy András koadjutor kurator, Főtisztelendő, s tisztelendő Tóthpápay József superintendens, Tóth Ferencz generalis notarius, Kolmár József generalis perceptor, és Deáky Gedeon assessor.

A dunáninneni superintendencia részéről:

Méltóságos R. Sz. B. gróf Széki Teleki László, cs. k. kamarás, a felséges septemviralis tábla egyik tagja, Somogy vármegye főispáni adminisztratora, s főkurator, Méltóság. R. Sz. B. gróf Széki Teleki József koadjutor kurator, és Sámuel cs. k. kamarások, Tek. Siday Sándor és Legrády Sámuel tabularis prókátorok, Főtisztelendő, s tisztelendő Báthory Gábor superintendens, Fodor Gerzson generalis notarius és Szilágyi Péter generalis perceptor, mint mindnyájan ezen közönséges konventre különösen deputáltattak.

Melynek alkalmatosságával.

1. Méltóságos római Sz. birodalombeli gróf Széki Teleki László ur, mint helybeli fő kurator azon való szives örömet, hogy a generalis konvent tagjait, ezen Dunán inneni főtisztelendő superintendencia kebelében fogadhatja, kinyilatkoztatván, jelentette egyszersmind, hogy magát a tanácskozás tárgyát, legidősebb fő kurator mélt. Vajai Vay József ur bővebben elő fogná adni, — ki is

2. Előadta, hogy tudva van a mindenik superintendentiához érkezett kegyelmes rendeléséből Felséges jó királyunknak, mi módon kívánta a tiszántúli superintendencia főkuratora vicepalatinus Péchy Imre ur, és némely magokat ellene szegezett, minden helvétziai vallástételt tartó predikátorok neve alatt, Ő Felségének beadott anonyma delatioján indult versengéseknek elintézését, magára a négy helvétziai vallástételt tartó superintendentiákra hagyni.

Háládatosságot kívánó kegyelemnek ismerte jó királyunknak ezen

bizodalomát, hogy a kebelünkben támadott egyenetlenség eligazítását, magunkra bizni méltóztatott.

Ennek első adója fejében javasolta, hogy félretevén minden oldaltekingeteket, és emberi indulatokat, ezen konvent minden tagja azon munkálódna, hogy ha a szakadás kutfejeit megtalálja; azonnal egymást megvilágosítván, az egység helyreállítására teljes erővel iparkodjon. Mely végre még egyszer a Nagyméltóságu Királyi Helytartó Tanácsnak e folyó esztendőben január 16. napján 1525-ik szám alatt a superintendentiákhoz érkezett dekrétumát kívánta felolvastatni. Melynek meghalála után:

3. Főtisztelendő Dunán innen levő superintendens Báthori Gábor ur előadta, hogy mindenekelőtt szükségesnek itélné a tanácskozásnak jobb renddel, s nagyobb illendőséggel való folytatása tekintetéből, az ezen tárgyban tartandó generalis konventnek Elölülője, egyszersmind mind az egyházi, mind a világi rendből jegyzői választassanak, és ugy magokat a superintendentiák küldöttei is azonnal kredentialisaikkal magokat legitimálják, hogy így ez a négy superintendencia konventje minden tekintetben helyesen álljon össze:

Méltóságos udvari tanácsos s a főtiszt. tiszáninneri superintendencia főkuratora Vajai Vay József urnak, mindezen vallásbeli legrégibb szolgálata, mind azon időtől fogva is, a közjő, s vallásunk virágoztatása iránt szakadatlanul tett érdemei, a jelenlevő generalis konvent tagjai előtt sokkal ismeretesebbek levén, hogysen a tisztelt mgos urnak ezen előlülőségre leendő választása iránt legkevésbé is kételkednének: az ezen tárgyban akár most, akár következőleg is tartandó generalis konventusok előlülőségére, s e szerint azoknak időről időre mindaddig míg ezen tárgy végkép el nem végeztetik, leendő összehívására is, anélkül, hogy a későbbi időkre ezen választásból következőt huzatni kívánnának, — a sokszor tisztelt mgos urat kérték és bizták meg. Ki is ezen közbizodalmat köszönettel elfogadta.

A jegyzői hivatalokra pedig az egyházi rendből ugyan főtiszteletű dunántuli generalis nótárius Tóth Ferencz, a világi rendből pedig budai agens Szathmáry József nevezettek ki.

4. Ezek után mind az Erdélyi mgos főkonsistorium részéről küldett királyi tanácsos és inspector, főkurator mgos Zilahi Laskay Sámuel ur; mind a négy főtiszteletű superintendentiákból küldetett egyházi és világi követ urak kredentialisai felolvastattak:

A jelenlevő generalis konvent az erdélyi mgos főkonzistorium érdeemes kiküldöttjét, atyafiságos szivességgel fogadván, — egyébiránt pedig a magyarországi három főtiszt. superintendentiák kredentialisára nézve semmi elő nem fordulván; a tiszántúli követ urak kredentialisában nem lehet elhalgatni azt, hogy az csupán a főtisztelendő superintendens ur

által van aláírva, — azonban a datum is nem a superintendentialis gyűlésé, hanem akkori, mikor már az elmúlt; holott a superintendentialis gyűlésből kellett volna generalis notarius ur által a kredentialisoknak kiadattatni, és ugy aztán superintendens urnak, a superintendencia pecsétjét ráütni, — valamint azt is, hogy mind az egyházi, mind a világi renden levő követ uraknak, mintha különböző dologban jöttek volna, külön-külön, és egymástól különböző kredentialisok adattak.

Mivel mindazáltal a magokkal elhozott gyűlés-jegyzőkönyvéből ki-küldöttségek csakugyan világos; ezen nehézségek ezúttal elnéződvén, a jövődre nézve most is meghatározottat, az, hogy a lehető rossz következesek elkerülése tekintetéből a főtiszt. superintendens urak csupán magok nevében, hivatalbeli pecsét alatt semmi efféle hivatalos leveleket a gyűlés jegyzője aláírása nélkül, ki ne adhassanak.

5. Elrendelvén ekképen magát ezen generalis konvent, itt is ujra felolvasatott a N. m. magyar királyi Helytartótanács már tisztelt, és tudvalevő decretuma. Mely után

6. Minekelőtte a több akták felolvasásához ezen generalis konvent hozzáfogott volna: vice palatinus s a tiszántuli superintendencia főkurátora Péchújfalusi Péchy Imre ur felállván, jelentette, hogy mivel itten személyéről s faktumáról van a kérdés, nem kíván a tanácskozásokban jelen lenni, s ezt deklarálván: ki is ment.

7. A jelenlevő generalis konvent tárgyaihoz képest tehát, a tiszántuli superintendencia 1818-ik évi julius 19. napján tartott superintendentialis gyűlése jegyzőkönyvének mindazon cikkelyei, melyek ezen mostani tárgyat illetik, s ugyanazon 1818-ik év október 3. 4. 5-ik napjain tartott konzistoriumnak is jegyzőkönyve, melyben

1. A 65. szám alatt, a traktusok jobb rendbe szedése iránt.

2. A 66. szám alatt az iránt, hogy a tractuale forumokon a rendes birák a világiak közül egyforma számmal legyenek az egyháziakkal,

3. A 67. szám alatt az iránt, hogy a koadjutor kuratorok, a traktusok elrendelése után először, mindenütt együtt vizitáljanak az esperesekkel.

4. A 69. szám alatt, hogy a superintendentialis gyűlések nemcsak a vásárok alkalmával, s nem mindenkor csak Debrecenben tartassanak,

5. A 70. szám alatt, hogy az ugynevezett agentialis kasszába adadni szokott alamizsna pénzek mindenkor in sua integritate adattassanak be, — tétetett végzés; — s ezen végzések ellen minden a helvetiai vallástételt tartó lelki pásztorok nevében Ő Felségéhez beadott anonyma irás, s főkurátor Péchy Imre úrnak erre a felséges Helytartó Tanácshoz beadott maga kinyilatkoztatása, valamint tiszántuli superintendens Benedek Mihály úr által ezek, és a budai zsinat kánonjainak konfirmálása ellen is, s ugyancsak ő felségének maga nevében beadott esedező, s a tiszántuli

superintendentia 1820-dik évi január 16. napján tartott s egyedül egynehány egyházi személyekből álló konsistoriumában is jóváhagyott levele s mindezekre nézve a főtiszt. Tiszántuli superintendentia 1790. esztendőttől fogva tartott konsistoriumainak, melyekben szinte az 1819-ik évi október 2. napján tartott konsistoriumig a budai zsinat határozatai felséges megerősítését szakadatlanul maga is mindég kérte, — jegyzőkönyve felolvasatván : — ezek után a mgos. előlülő ur által e következő kérdések tétettek, ha :

a) Miután a négy helvétziai vallástételt tartó superintendentiák eddig sem egy kánonnal éltenek, hanem a két duna-melléki superintendentia az ugynevezett 5° classium kánonok szerint eddig is ekkleziáikat mindenkor a lokále, traktuale és superintendentiale világi és egyházi rendből vegyített konsistoriumok által igazgatták ; miután a mint a felolvasott irások is bizonyítják, különösen 1734-től fogva, midőn t. i. a b.-kereszturi konvent végzéséhez képest, mind a tiszáninneri superintendentiába egyuttal superintendentens, főkurator és koadjutor kuratorok választattak, — miután ugyanezen időttől fogva a tiszántuli helvétiai vallástételt tartó superintendentiában is fő és koadjutor koratorok állittattak elő s a felolvasott protokolumok bizonyítása szerint a superintendentiák gyűlései rendszerin mindenkor a főkurator és superintendentens praesiduma alatt tartattak : lehetne-e állítani, hogy a Katona Geleji kánoniból fundamentumul vett 99. cikkelynek valóságos ususában lett volna a tiszántuli superintendentia, az 1791-iki törvény alkalmával — melyben is, mig az ujak be nem hozatnak, csak az akkor valóságos ususban volt kánonok erősítették meg, holott pedig ugyanazon tiszántuli superintendentiának mind fő, mind koadjutor koratorai a felolvasott protucollumokban oly gyakran s magánaka budai zsinatnak aktáiban is előfordulnak ; melyre: egyező értelemmel megállapittatott, hogy a b.-kereszturi konventtől fogva azon vetélkedésre felvett kánon ususában nem volt se a tiszáninneri, se a tiszántuli superintendentia. És épen ezen hibás állitáson fundált vélekedés tehette jó részben a villongások fundamentomát.

Mely alkalommal királyi tanácsos Laskay Sámuel ur, mint a főméltóságú erdélyi főconsistorium követe jelentvén, hogy az ugynevezett Geleji kánonoknak, melyek az erdélyi fejedelmek által is konfirmáltattak, annyiban, a mennyiben azok az ellenkező usus által meg nem változtattak, az Erdélyhez tartozó részekre nézve kötelező erejűeknek kell lenni.

Abban, minő ereje legyen azon kánonoknak az erdélyi részben, s minő változásokat szenvedtek ottan ; a jelenlevő négy superintendentiák generalis konventje avatkozni egyáltalában nem kíván.

b) Hogy ámbár ugyan az evangelika vallás principiumai szerint, senkinek különös magán vélekedését erőltetni nem lehetne : helyben le-

hetne-e mindazáltal hagyni azt, hogy tiszántuli superintendens Benedek Mihály ur a budai zsinat kanonjai ellen, melyeknek királyi megerősítését nem csak magának a zsinatnak végével jelenvolt ugyanazon superintendens követjei is alázatosan kérték; hanem azután is maga a tiszántuli superintendens is több ízben sürgette, Ő Felsege előtt kikelni, hivatalos kötelessével ellenkezőnek nem tartotta? Melyre:

Egyező értelemmel megállapított, hogy magán vélekedését superintendens urnak magának hagyván, másrésről lépéseit hivatalos kötelességével megegyeztetni annyival kevésbé lehetne, mivel, ha minden választott superintendensnek, vagy főkurátornak jussa volna az elébb közmegegyezéssel tett rendelkezéseket kérdésbe venni, s azoknak ellenére dolgozni; ugy minden, akár superintendens, akár főkurátor választásával az eddig fennállott rendnek fel kellett volna függesztetni, ezen bizonytalanság, s a bevett rend felforgatása a függetlenségnek, s az igazgatói hatalom meg nem ismerésének egyenes útját nyitná fel.

c) Harmadik kérdés tététven a mgos előlülő ur által az iránt, hogy, amint már említettett, senkinek ugyan magán vélekedését, csak a közcsendet ne háborítsa, erőltetni az evangelika vallás principumai megsértése nélkül nem lehetvén — egyrésről ugyan az ekklezsiáink eddig fennállott igazgatása módjával meg nem elégedő predikátorokat nem kellene-e egyenesen magok, akármi okból történhetett meggyőződésükre hagyni; de másrésről az ekklezsiáknak, kiket a helv. confessio szerint lelkipásztoraik meghívása illet, szabadságára bizni, hogy olyan predikátorokat hívhassanak, kik az eddig fennállott helybeli, tractuale, és superintendensiale a világi és egyházi rendből összeállott konsistoriumok által gyakorlott ekklezsiái igazgatással nem ellenkeznek.

— Megfontolván ezen generalis konvent, hogy az ekklezsiái igazgatás módja az ekklezsiák javára, azoknak körülállásaihoz képest tett egyházi rendelkezésektől függene; ezen az okon az evangelika vallás principumai megsértése nélkül ott, hol a körülállások azt javasolják, az ugynevezett episcopale systema is megállhatna ugyan, de itt Magyarországon, hol kérdésen kívül a külső és belső renden levők között vegyes, ugynevezett presbyteriale igazgatás módja vétetett be, az apostoli cselekedetekből kijövő legrégebbi rendelkezések szerint, erről az ekklezsiák jussai felzavarása, s a más három superintendensiekben fennálló rend megbontása nélkül annyival kevésbé lehetne szó, mivel mindezek már a néhai, magát törvénytelenül superintendensnek tétetni kívánt Sinay Miklós nyughatatlansága alkalmával, mind a budai zsinat által (mint annak protocolluma bizonyítja) helytelennek, és hazánk 1790-ben tett 26. törvénycikkelyének 4-ik §-ával meg nem egyezhetőnek találtattak, mind azután az ezen dolog megvizsgálására kiküldött királyi kommissióra jött kegyelmes királyi resolutio által is félre vették: helyesnek és

szükségesnek látta ezen generalis convent azon predikátoroknak, kik mégis az említett Sinay Miklós eltévelyedéséhez ragaszkodnak; meggyőződését ugyan épen nem erőltetni, de egyuttal, ha ugyan a dolog ennyi megvilágosítása után előbbi hibás vélekedésekben kívánnának maradni, az ekkleziáknak is a helvética konfesszio szerint azon kétségen felülvaló jussát, hogy magoknak a más három superintendentiákban isfenálló igazgatás módja ellen nem törekedő lelkipásztorokat hivhassanak, világosan fentartani, mely így végeztetvén.

8-szor. Kérdésbe tétetett, ha valjon főkurator — és Vice Palatinus Péchy Imre ur maga elvonásának lehet-e helyet adni?

Minekutána a tiszántuli superintendencia mind egyházi, mind világi renden lévő követei is egyenlő akarattal azt nyilatkoztatták ki, hogy e szerint nekik is távol kellene lenni; azonban pedig a felséges királyi rendelés ezen generalis konvent tárgyait mind a 4 főtiszt superintendentiák közönséges konventjébe, melyre a tisztelt főkurator ur is illető superintendenciája által ki van küldetve, — parancolná felvételni; de különben is ezen generalis konventnek tagjai üléseket és tanácskozásokat, egyszersmind a meghasonlott szivek és értelmek összeegyesztetésére is használni kívánván, a fentebb is tisztelt főkurator ur ezen general konvent kebelébe annyira is inkább visszahivattatott, mivel a kérdésben forgó tárgyakra nézve ezen generalis konvent tanácskozásait hasznos és szükséges megvilágosításokkal céljára segíthetné.

Mártius 19-ik napján folytatódott a generalis konvent ülése a tegnap jelenlévők közül csupán mélt. gr. Széki Teleki László ur betegsége miatt nem lehetvén jelen.

9-szer. Olvastattak a tiszántuli superintendenciabeli 9 traktusok, nevezetesen a szabolcsi, szilágysági, békési, érmelléki, beregi, bihari, nagykunsági, debreceni és középszolnoki traktusok nevében beadott ellenmondások, melyekben az 1818. évi október 3., 4., 5. napjain tétetett superintendencialis rendelések ellen, ugyanazon superintendencia előtt kikelnek:

— Ohajtották volna e jelenlévő generalis konvent tagjai, hogy a nevezett traktusok ezen ellenmondásokban nemannyira a személyes ellenkezés, mint magának a dolognak gondos megfontolása által lelkesítettek volna, mivel azonban magokra az új rendelésekre tartozható észrevételeik később ugyis tekintetbe fognak vétetni, — a mit a szilágysági ekkleziákat illeti:

10-szer. Minthogy az Erdélyhez kapcsolt részekben levő ekkleziáknak némely részben a tiszántuli egyházi igazgatástól, némely részben az erdélyi mélt. főkonsistoriumtól való függése a közjó kárával eddig is kedvetlen kérdésekre szolgáltatathatott alkalmat; minthogy az ekkleziái dolgok igazgatását természetesen nagyon könnyíti, ha annak osztályai

a politika jurisdikciókkal a mennyire csak lehet egyeztetnek; utóljára mivel nagyon szükséges kivált ezen részekben, az ugynevezett partiális székeken lefolyt házassági perekre nézve, hogy azoknak rendes appellatorium foruma legyen, melynélkül ezen utóbbi évekig szükölködven, csupán a partialis székek ítélete mellett, minden felsőbb megvizsgálás nélkül hajtottak végre az elválásról hozott ítéletek:

— Mindezen nagy és fontos okokra nézve jónak és szükségesnek találta ezen generális konvent, hogy ezen partiumbeli ekkleziák az Erdélyben fennálló ekkleziái igazgatás alá egészen és egyáltalában bocsáttassanak által. — Módja pedig ennek halasztatik a felséges resolutio után tartandó generalis konvent tanácskozása idejére.

11. Felolvastatott a tiszántúli superintendia Debrecenben a mult 1820. év augusztus 12-ik napján tartott konzisztoriumának jegyzőkönyve, melyben különösen mélt. Lónyai Gábor főispán ur háládatosan és megismert közbenjárása által az egység, az ellenkező felek közt megkészlő: ennek következtében egy oly alázatos felírás készült, melyben jobbágyi egész alázatossággal Ő Felsége ítélete elibe terjesztett: ha valjon a traktusok új felosztása, és a szekularisoknak a tractuale fórumokon az egyháziakkal egyenlő előállítása királyi jussaival nem ellenkezne-é? és amelyben egyszersmind a budai zsinat aktái kegyelmes megerősítettése iránt is alázatosan megkérített.

Mely békeséges egyezés ellen az érmelléki, bihari és középszolnoki traktusok neve alatt a superintendiahoz beadott, de onnan e jelenlevő generalis konventre utasított ellentmondások is felolvastatván:

Fájdalommal szemlélték a generalis konvent tagjai a tiszántúli superintendia azon szomorú helyeztetését, hogy annak némely lelkipásztorai, a közönséges rendelkezések, sőt már maga az egység pontjai ellen is kikelni nem áttalottak. Mely cselekedetek annyival botránkozottabb, mivel azon ellenmondásokat olyan traktusok nevével is tették, melyek esperestjeik mind jelen voltak azon superintendialis gyűlésen, mind pedig az egységet a többekkel együtt magok is eszközlötték.

(Folytatása követk.)

Egyházi krónika.

Németország: Poroszország küzdelme a pápasággal. — Kolostorok elleni törvény. — Social demokráta. — Egy modern gymnaz. tanár hivatalvesztése. — Pearsal Smith vándor predikátor. — Hólttestek elégetése. — Polgári házasságban élő szülék gyermekeinek keresztelése. —

Folyvást tart és enyhülni egyáltalában nem akar a Poroszország és a pápaság között kitört elkeseredett küzdelem, amelyet az ultramonta-

nizmus a végső kétségbeesés erőfeszítésével viv. Az elkeseredés általános mindenfelé. Azt írják, hogy Bismark herceg s a vallásügyi miniszter Falk, már darab idő óta ki nem lépnek az utcára védkiséret nélkül soha, mert kétségtelen bizonyos, hogy a pápaság fanatikus hívei részéről különösen a lengyelek közül, számos orgyilkosok vannak felfegyverkezve ellenök. A német protestáns egyházi közvélemény úgy van meggyőződve, hogy Róma célja már több év óta nem kevesebb volna mint az eretnekiség, tehát pl. a protestantizmus kiirtása, vagy halálos elnémitása. Ez lett volna a főcél, már a franciák által megindított háboruban is.

A kitünő mértékben protestáns Poroszországot az önvédelem kényszerítette arra, hogy az állam törvényei ellen nyíltan feltámadt papizmust ismét egy új törvénnyel sujtsa, amely szerént hat hónap mulva, Poroszország területén mindenféle zárdák és szerzetek felszolgáltatnak, a betegek ápolásával foglalkozókon kívül, de ezek is csak azon esetben türetnak, ha politikai és egyházi pártküzdelmekbe nem avatkoznak. — Ez alkalomból a porosz prot. egyházi lapok rajzolják néhány vonással, hogy mily elvek uralkodhatnak azokban a szerzetekben. Az úgy nevezett iskolatestvérek, akik tehát tanítással foglalkoznának s így némi műveltséggel kell birniok, „direktorjok személyében mindenkor az Istent tartoznak tekinteni s hozzá bármely esetben, úgy fordulni, mint aki isteni tekintélyvel bir. A közszerzetesnek, midőn a direktor feddi, ha ül, tüstént fel kell állania s fővegét levennie; ha áll, térdre kell esnie; ha pedig a feddés ezen helyzetben éri, a földre kell borulnia és azt megcsókolnia. A vak engedelmesség teljesen keresztül van vive stb.

A social-demokraták, akiknek céljuk semmivel sem kevesebb, mint a létező társadalom teljes tökéletes felforgatása, a német földön oly mérvben terjednek, hogy már nők is nyilván és számosan csatlakoznak hozzájuk. Érdekes az is, amit nem régen egy szabad gyülekezeti liberális vallásu szónok maga hirdetett, hogy t. i. a legközelebbi 15 év alatt, az említett liberális vallásuak kilenc tizedrésze a socialdemokratákhoz ment által.

A friedbergi gymnázium egyik tanára hivatalából letétetett, mert amidőn mint esküdtszéki tagot eskütételre szólították fel, megtagadta az esküt, azon indokon, mert szerénte nem létezik oly Isten, akinek az emberi dolgokra befolyása volna; mindemellett is azonban elég jellemtelen volt, nem sokára csakugyan letenni az esküt, de ezt az illető felsőség érvénytelennek, semmisnek nyilvánítván, nem fogadta el esküdtszéki tagul a tanárt, az iskolai hatóság pedig hivatalától fosztotta őt meg. A tanár maga nyilván mondá, hogy mostani álláspontjára a protestáns egyletéből lépett.

Nagy feltűnést és mozgalmat okozott a közelebbi időkben német földön is P e a r s a l S m i t h gazdag amerikai gyártulajdonos, aki előbb az angolok, majd a németek s helvéták közt tett eddig utat, mint vándor evangyélita, vagy igehirdető. Fellépése és társalgása finom, művelt, nemes, de azért egyszerű és nyájas, minden fesz és képmutatás nélkül. — Bűnbánatot, megtérést, újjászületést, megszentelést stb. hirdet, templomokban, vagy más nagy termekben, néha isteni tiszteleti formálítások kíséretében, néha értekezleteken. Előadásait szép és folyékony angol nyelven tartja, mert németül nem tud; azonban ügyes tolmácsok tüstént németül mondják el előadásait, amelyekről úgy írják, hogy sok helyütt

jóteköny hatásuk valának, noha Smith egyáltalában nem lelkész, sőt soha theológiát sem végzett. Eljárása és nézetei a methodistákéval és quakkerekével rokonok. Külföldön, különösen az amerikai seurópai brit-technél, akiknél oly sok különösségek és ellentétek gyökeret verhetnek, az efféle vendégszereplés s mondván csinált pietisztikus buzgólkodás még folyvást mehet, és pedig itt-ott olyan amilyen jóteköny hatással; nálunk magyar protestánsoknál, hitem szerint semmi szükség reá.

Az emberi holttestek elégetésének eszméje, amelylyel néhol oly nagy lármát csináltak, teljes bukófélén van. Tényleges elégetésre a boroszlói egy s a drezdai két eseten kívül több nem merült fel. Ezek közül is az első a porosz minisztérium által megrovatott, az utóbbi eseteknél pedig az egyik holttest Angliából, a másik pedig déli Németországból hozatott. Egető egyletek azonban, oly céllal t. i. hogy az elégetést divatba hozzák, számos helyen alakultak, de nem boldogulhatnak, mert az elégetést sem a porosz, sem a többi kormány meg nem engedte s törvényhozás eleibe tartozónak nyilvánította az ügyet.

Poroszországban be lévén hozva a kötelező polgári házasság s e mellett a gyermekek megkereszteltetése is az illető szülék szabad tetszésére hagyatván, ez által lehetővé van téve, egy a keresztyénség körén kívül álló, vagyis modern pogány ifju nemzedék létrejövele. Ennek egyik korlátozása végett a weszfáliai tartományi zsinat azt határozta, hogy polgári házasságból született gyermekek csak azon esetben kereszteltessenek meg, ha a szülék és keresztszülék ünnepélyesen megígérik, hogy a gyermeket keresztyén hitben nevelik. Ezen eljárást kell követni a keresztyén egyház kebeléből kilépett szülék gyermekeinek keresztelésénél is, s az anyakönyvben mindkét esetről állandó rovatot kell vinni.

Anglia: Gladstone művének hatása. — Predikáló ángol főurak. — Lyell halála.

Anglia volt miniszterelnökének, a tudós és buzgó református Gladstonenak a vatikáni zsinat ellen írott műve, melyet annak idejében mi is felemlítünk, — eddigelé mintegy 150,000 példányban terjedt szét s két fő cáfolója találkozott. Az egyik Manning a westminsteri bibernok érsek, a másik Newmann a kitünő r. kath ángol tudós; mindkettő az anglikán egyház kebeléből lépett Róma hivei közzé, s mindkettő ifjukori barátja volt Gladstonenak, aki most szeliden és nemesen ugyan, de azért határozottan és diadalmasan visszaveri hajdani barátainak támadásait. Egy hajszálnyit sem tágit azon állításából, hogy a vatikáni zsinat a pápa iránt feltétlen engedelmességet követel; a vallás ügyét a római katolikusokra nézve egészen a pápa önkényének kezébe teszi le, az államok függetlenségét sőt fenállását, a királyi székeket és az alattvalói hűséget egyiránt végpusztítással fenyegeti. stb. Hogy Róma most már sajnálkozik a kiütött vihar felett és békét ajánl, azt csak olybá kell venni, mintha azon ellenség, aki a kőfalon mászott be, afelett nyilvánitná megütközését és sajnálkozását, hogy a várór ő ellene lármát ütött. stb. — Különbén azt is meg kell jegyeznünk, mert érdekes, hogy Róma, a Newman védelmét teljességgel nem köszöni meg, sőt jajgat annak érintésére, mert e tudós ángol, beszél dögvészes légről, mely a Péter szikláját vészthozólag körülvészi, egy kihívó és szemtelen pártról melynek ta-

nácsát a pápa követi; — a csalhatatlanságot ő, akkor tartaná érvényesnek, ha azt az egyház komolyan s valódi egyhangúsággal elfogadná; szerente nem a pápa, hanem a lelkiismeret a Krisztus helytartója stb. stb.

Egyik kétségtelen mutatója az angol egyházi élet sajátosság voltának, hogy míg némely angol főurak pópistákká lesznek, addig mások egész buzgósággal hirdetik a reformáció elvei szerént az evangéliomot. Chalmandeley marquis és Lord Cavan, alkalmas nagy termekben formaszertint predikálnak. Lord Rastock London egyik kápolnájában tartott predikációkat, legközelebb ismét Muszkaországba megy s ott hirdeti az evangéliomot. Lord Carrik, Irland különböző városaiban predikál, Chichester gróf kisebb fia pedig, a sussexi grófság kis falvaiban tesz prédikátor körutakat.

Lyell Károly nagyhirű angol geolog századunk egyik első rangu természettudósa meghalt február 22-dikén Londonban. 1797. nov. 14. született. A geologiai tanulmányokat már ifju korában elkezdette s azok érdekében több országokban tudományos utazásokat tett. A geologia alapelveiről szóló terjedelmes fő munkájában emelkedés, süjvedés, elmosódás, halmozódás s más eféle erők s hatások által véli előállottnak a föld s hegységek állapotát, amely ama folyvást működő erők hatása alatt ma is változásban van. Lényegben ezen alapelvhez folyvást hü maradt, mert egyébként nagyon könnyen változtatta nézeteit.

Franciaország: A zavarok folyton tartása a ref. egyház kebelében. Róm. kath. türelmetlenség. — Reformátusok buzgósága. — Quinet Edgar halála.

A folyó évi március közepén, a franciáknál is miniszter-válság állott be. A vallásügy eddigi minisztere de Cumont is lelépett s helyébe Wallon jött, akibe a liberálok rendkívüli nagy reménységöket veték, de, amint a következés mutatja, eredmény nélkül; mert, amint tőle, jóformán azt követelték, hogy álljon melléjük: ez, elődével egyezőleg azt mondotta, hogy majd fog döntené az államtanács. Ebbe végre belenyugdta a liberálok is; azonban a dolog folyvást úgy áll, hogy a vizsály megszünését mostanában várni még teljességgel nem lehet. „A protestánsok tehát, Franciaországban is, római kathólikus vezérlet alatt, halálra marják és emésztk egymást; Rómának pedig ez alatt folyvást gazdagabb aratásai vannak.“

A római kathólikusok türelmetlenségére folyvást újabb meg újabb példák merülnek fel. Az alaptörvények szerént egyik vallásfelekezetnek sem volna szabad az utcákon processiókat tartani, de azért a római kathólikusok a legpompásabb processiókkal járdálnak Párisban is, egyik templomtól a másikig. Egy vidéki falu magán házában 1868 óta akadály nélkül tartatott evangélikus isteni tisztelet pedig, legközelebb formaszertint betiltatott s mind a lelkész mind a házbirtokos pénzbüntetéssel sujtattak. Ismét egy kis faluban történt, hogy egy estve, néhány haza nem tért gyermeket nagy aggodalommal kerestek az anyák, s végre a temetőben találták meg azokat, s midön csudálkozva kérdezték tőlök, hogy mit keresnek itt, azon feleletet nyerték, miszerint azt akarták megnézni, hogy az itt eltemetett eretnekek vagyis protestánsok sirjai felett, miként lebegnek a lángok, mert a szerzetes tanítók nekik azt mondták,

hogy az eretnekek mindnyájan a pokolba mennek s a pokol lángjait estve, sirjaikon is meg lehet látni.

A már általunk is említett Bersier párisi nagyhirű ref. lelkész templomán, midőn az felszenteltetett, még 60,000 frank adósság volt; azonban csak egy bazár, amelyet előkelő uri nők rendeztek, 45,000 frankot hozott be. — Bersier egyházi beszédeinek egy része, már németül is ki van adva, Berlin, Rauh, 1874; eredeti francia nyelven, mintegy 20,000 példányban vannak azok szétterjedve s első kötetük már hét kiadást ért. — A Bersier általunk is megrótt liturgiája, a közelebbi időkben már egyszerűbbé lett.

Quinet Edgar nagyhirű francia demokrata író és tanár haláláról s egyházi szertartás nélküli, de roppant tömeg jelenlétében történt temetéséről ami politikai lapjaink is eleget beszéltek. Itt csak azt jegyezzük meg, hogy e nagyhirű költő, történetíró és politikus, nemzetének balsorsát és szenvedéseit, s különösen a nagy forradalom sikertelenségét a valástalanságból származtatta. Ama nagy mozgalomnak — a forradalomnak — sikeréhez, ugymond, nem kívántatott volna más, csak azon két millió protestáns, akik hazánkból számkivették. Halála előtt kevéssel is mély felindulással szólott a latin népfajok hanyatlásáról, amelyeket ugymond, már az ultramontanizmus halálos leple takar. — Quinet nem volt vallásos ember, de azért elösmerte a tiszta keresztyénség jótékony politikai hatását.

Különfélék.

— Egy-adat, Kazinczy Ferenc kéziratainak s levelezéseinek sorsáról.

A tiszántuli ref. egyházkerületnek 1835-ik évi szent György hava 26-dikán 65. sz. alatti végzése így szól:

„Néhai Kazinczy Ferenc ur özvegye, Méltóságos Főkurátor urhoz intézett levele mellett, boldogult férjének némely levelezéseit s kézirati gyűjteményeit több darabokban és csomókban küldötte ide oly végett, hogy azok, kollégiumunk számára vétetnének meg. Melyek is professzor uraknak átnézés végett előre kiadtván s jelentésök most bejövén:

Amenyiben ezen levelezések és gyűjtemények, bár sok tekintetben becseseknek, de nem közhasználatra valóknak találtattak; oskolánk könyvtárának egyébként is csekély jövedelmei pedig, csak olyanok megszerzésére vannak rendeltetve, melyeknek mind a tanítók, mind a tanulók egyenes hasznát vehetik, ezen tekintetből a megvételt környülállásaink nem engedvén; hogy erről a tisztelt özvegyet tudósítani méltóztassék, Főkurátor Ó Nagysága megkeretett.“

Csak a legmélyebb csodálatunkat és sajnálatunkat fejezhetjük ki, a debreceni főiskola említett időbeli tanárainak felfogása s a nemzeti tudomány és irodalom iránti közönyössége és hidegsége felett. Mily nagy kincs volna most, főiskolánk könyvtárában ama kézirat-gyűjtemény! Fájdalom! az eféle jelenség nem áll egyedül ami magyar ref. egyházi és iskolai életünk multjának s jelenének mezején! De hát mire való is volna nekünk az a sok könyv, kézirat és . . . nagy tudomány! „Nos poloni non curamus quantitates syllabarum!“ — „Oh cives, cives, quaerenda pecunia primum est; Virtus post nummos!“

— Luther világhírű wormszi nyilatkozatáról. — Az irodalmi világban általánosan elfogadott kétségtelen tényként emlegetik, hogy Luther 1521. ápril 17. a wormszi birodalmi gyűlésen tartott beszédét ezen szavakkal zárta be:

„Hier stehe ich. Ich kann nicht anders. Gott helfe mir! Amen. Itt állok, nem tehetek másként, Isten segítjen engem! Amen.“ — Az esetre nézve legrégebbi forrás, a gyűlésen jelen volt Spalatinnak saját kezű feljegyzése, amely a weimari államlevéltárban őriztetik, és ez a forrás, csupán enyit ír Luther végszavaiként: „Gott helfe mir. Amen!“ Így írja ezt, az ide vonatkozó egykorú források legnagyobb része is, tehát teljességgel nem említi ezen szavakat: „Itt állok, nem tehetek másként.“ Lásd: Dr. Burkhard, Notiz über die Glaubwürdigkeit der Lutherischen Antwort; — a Theolog. Studien und Kritiken című, derék tudományos folyóirat 1869. III. 517 l. Itt azt is bebizonyítja ezen szerző, hogy Luther nem beszél oly feleletről, „amelynek sem szavai sem fogai nem lesznek,“ hanem csak olyanról amely „nem öklelő és nem harapó.“ Ezt is mint érdekes pontot Büchmann könyvéből jegyzém ki, annak némi bizonyosságára, hogy ő, forrásokkal is foglalkozó, széles látkörű és alapos író.

— Voltaire profétziái.

A híres valláscsufoló bölcész mondá egykor: „Tizenkét apostol terjesztette a keresztyénséget; de egy bölcész elég lesz hogy tönkre tegye azt.“ De imé mily sok bölcészeti rendszer elenyészett, hatástalanná lett az idők folyamán; az egyszerű apostolok által hirdetett tudomány pedig fenáll mind e mai napig. Rendkívüli támadásokat s viharokat kiállott és kiáll, de mindez, elvégre is, csak erejét, hatását és dicsőségét neveli. Ugyancsak Voltaire mondá ezt is: „Ötven év múlva semmiféle babona és semmiféle bibliai keresztyénség nem fog lenni Európában.“ Mahólnap több mint kétszer ötven év is eltelik Voltaire nyilatkozata óta s im a bibliai keresztyénség mégis folyvást fenáll. — A hírhedt valláscsufoló 1778. máj. 30-dikán halt meg, és pedig saját maga által szerzett örületben. Szertelen dicsvágyból, szellemi erőit, már 80 éves korában, természetellenesen oly mérvre akarván fokozni, hogy a francia akadémia vezetésében még bámulat tárgya lehessen, oly sok izgató orvosi szert beszédett, hogy e miatt örület lepte meg. Orvosa írja, hogy különösen halála előtt irtóztató őrzöngés és dühöngés lepte őt meg s „a furiák által gyötörtetve halt meg.“

Könyvészet.

A hozzánk beküldött következő művekről szives készséggel teszünk rövid jelentést:

Kiss Kálmán, mándi ref. lelkész stb. A vetési reform. egyház története. Kiadja a vetési ref. egyház. Kecskemét, 1875. 8 r. 62 lap. Ára 40 kr. Kapható szerzőnél. — Ószinte örömmel üdvözljük a nemes törekvésű ifjú szerzőt és sikert kívánunk működéséhez.

Ozsvalth Pál. Bihar vármegye sárréti járása leírása. Második kötet: Nagy Várad. 1875. 8 r. 321—630 lapok. — Nem a rég multak ki-merítő és szabatos rajaért, ami rendkívül nehéz feladat lett volna, hanem a jelenre és közelmultra vonatkozó közleményekért ajánljuk e mű-

vet mint tanulságos olvasmányt. A csekély számban nyomtatott s kereskedésbe alig kerülhető munka, megrendelhető szerzőnél Bihar-Mező Keresztesen. Ára 1 frt 75 kr.

Aigner Lajos derék könyvkiadónk Budapesten, érdekes irodalmi válatot indított meg *Magyar Könyvesház* cím alatt. Az első füzet tartalmaz beszéyleket Oberyik Károlytól, a 2-dik Tolnai Lajos elbeszélését a Somvári Fényes Ádám ur cím alatt; a 3-dik egy Holdas éj című beszélyt németből fordítva Csukási József által, a 4—5-ik füzet Ányos Pál költeményeit hozza. A szerzők életrajza minden füzetnél közöltetik. Néhol másféle irodalmi jegyzetek is találhatók.

Őszinte készséggel ajánljuk tisztelt olvasóink figyelmébe és pártfogásába a Budapesten Dr. Henslmann és Dr. Ortway szerkesztése alatt megjelenő *Archaeologiai Értesítő* is, amely augusztus és szeptember kivételével minden hó utolsó napján 2 iven jelenik meg 8-rétben. Előfizetési ára egész évre 3 frt.

Nagy Váradon pedig a biharmegyei régészeti és történelmi egylet közlönyeként *Régészeti és történelmi közlemények* cím alatt, külön kis havi folyóirat jelenik meg. Előfizetési ára az egész évi 15 ivnek 1 frt 50 kr, amely ifju Gyalokai Lajos szerkesztő titkárhoz küldendő. — A lelkész és tanító urak rendkívüli jó szolgálatot tehetnek a hazai régiségtan ügyének csak az által is, ha a leleteket figyelemmel kísérik s megsemmisülni nem engedik. stb.

Németh Antal tanfelügyelő. Esztergom megye tanügyi állapota és Esztergom város elemi iskolái 1874-ben. Esztergom. Buzárovics. 1875. Nagy 8r. 35 lap. Ára 20 kr.

Mennyei lépcső. Egyházi beszédek. Irta Dr. Kohlbrügge F. H. Fordította Rácz Károly Második füzet Dr. Böhl E. bécsi hit-tanár rövid de lelkes előszavával. — Sáros Patak, 1875. Nagy 8 r. 108 l. Ára 80 kr. — Azt említeni sem kell, hogy nálunk, ahol az újabb időkben, az egyházi beszédek és imák, csaknem kivétel nélkül a politikai vezércikkek, regények és toaszatok színvonalát foglalják el, Kohlbrügge egyházi beszédei, nem ugyan betanulás, hanem ugyancsak komoly tanulmányozás végett nagyon ajánlhatók.

Gyász-Koszoru Nagyajtai Kriza János unitárius püspök stb. koporsójára téve, márcz. 29. 1875, Ferenc József kolozsvári unitárius első lelkész által. Kolosv. 1875. Nagy 8r. 15 l. Őszinte részvétellel értesültünk mi is annak idejében a derék egyházi férfiú s kitünő magyar tudós és költő haláláról. — Áldás emlékére s méltó utód helyére!

Hol legyen Erdélyben ref. papnöveldé? Kis tükör a „Három röpirat“-féle cikkhez. S. Szentgyörgy. 1876. 8r. 20 l. Irta egy székelly pap. Erős röpirat, intézve Kovács Albert és Ödön urak ellen.

Stein János erdélyi muzeumegyleti könyvtáros és m. k. egyetemi nyomdász saját kiadása és bizományban lévő könyveinek sorozata, betürendben. Kolosvár. 1876. mártz. 8 r. 43. l. A sorozat, melyben számos egyházi és iskolai művek is vannak, kívánatra ingyen megküldetik.

Dr. Heiszler József nemsokára megjelenendő Halotti beszédeit, mint tartalmukra és irányokra nézve egyiránt kitünőket, a legőszintébb készséggel ajánljuk mi is. — Aláírási ár 1 frt 50 kr. Mely csak a könyv megjelenése után lesz fizetendő; bólti ára magasabb leendő. A példányokat Petrik Géza könyvtáros ur fogja szétküldeni.